

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

LUN
486

1869

~~Handwritten scribble~~

ԷՓԱՆԱԳԻՆ
ԳՐԱԳԱՐԱՆ

~~Handwritten signature~~

~~Handwritten signature~~

141
118

43846-46.4

30

Handwritten notes in brown ink, possibly bleed-through from the reverse side of the page. The text is mostly illegible due to fading and bleed-through.

Handwritten notes in brown ink, possibly bleed-through from the reverse side of the page. The text is mostly illegible due to fading and bleed-through.

Faint handwritten notes in brown ink, possibly bleed-through from the reverse side of the page. The text is mostly illegible due to fading and bleed-through.

Ն Ո Ւ Է Ր

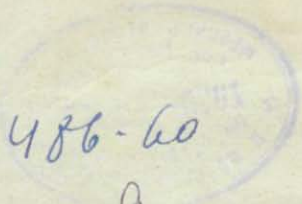
ԵՐԱՆՏԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՅԱՐԳԱՆԱՑ

Ը Ռ Ծ Ն Ո Ղ Ս Ի Մ

ՄԱՀՏԵՍԻ ԳՐԻԳՈՐ ՊԵՅ ԵՒ ԵՂԻՍԱԲԵՒ ՏԻԿԻՆ

ԵՒ ԵՂԻՍԱԲԵՒ

ՁԱՀԱՆԳԻՐ ԵՒ ԵՐԵՄԻԱ

29. 487

486-60

9

Արեգակը իւր ճառագայթները կը արարած անհուն տիեզերազանախն վրայ . Բարդիկ լուս-
 աւ որ վարագոյրի մը առջև կը ժողտն . իրենց ստեղծը ընդլայնելով բնասնեհանութեան մեջ՝ կ'ան-
 նան Ատուածապարզե երանութիւնը . բազմութիւնը խնդազին կ'օրի՛ կրգեւ իւր Լըմանիկ կեանքը .
 զուտինը ծնողաց զիւրիկ ինկած կը միտխարտին . դաշնամուրի ներդաշնակ ձայնեբուն՝ գրայնները կը
 վազեն . ահաւտիկ բերիլուելիսն . ահաւտիկ զուայթնայ խուճիկն հեանաիններս Աի ե նոյն լուսոյ
 տակ՝ բայց դժոխմեր բազդը ստիկանի նման գաւազան ի ձեռնին կը հարածէ պանդախտ մը ազիե
 յայգի . լեռնէ Ի լեռան . խեղճին արիւնը խեղաւ համար . Այս դառն հարուածնեղուն ձեռքն ար-
 ասոր հասելով արդարակ կը բառնայ . իւր ձայնը կ'անդադարանայ իրեն առանց ներգործեալու ուրիշ
 մը՝ որ խեղճ մը արթննայ . որ զգացմանց գունդը բացուիս . Պանդախտ . ս'ը ընկերականութեան
 տարրն էիր գունն . Հայր որ խաւարայիս բոջ մը իւր գլուխը առած շուգէր տեանել իւր թշուաւը . իւր
 աչքերուն ծածկոցը վերցնելով՝ թեղեաւ ե կրկնին կը մտանայ . տակոյն խիշն խոյս կուտայ առանց
 զթարու . առանց ժողտնու իւր եղբայր պանդախտի երևին . սրն որ իւր կեանքը յաւերժանած ար-
 ձան մը ընելով՝ հանրութեան առջև կը դնէ . Իւր արտաջ ժամերը թատերական վէպի կերպարանք
 կ'աւելու . ներքին վշտերը ձայն կը հանեն . թէ Հայ . եկ . գիտէ քու . արիւնակից . կարո՞ւ այս հետա-
 քրքրական պատմութիւնը ալ քու զուանկրու գ վայելն թշուառութեան ծանրութիւնները վերցնե-
 լու գարտնը գտիր . տարածէ քու բազուկներդ պանդախտնեղուն վրայ . որանց կրածը արտաջ ընկե-
 րակնութիւնը կը վնասէ . թո՛ղ տար զբայցիկն հեղինակը ինքնակայտ թիւն ունենայ . անկից տար է
 դիտանալու . աչքերդ գործնէր ընկերական վիճակից վրայ . եթէ կարող ես փնտռէ քու թշուառներդ
 ալ ինչպե՞ս . Պատմութիւնները մեզի կը ծանուցանեն անանկ պանդախտներ . որանց կրած յուտը ա-
 ռուսեղբայրն են քան զպանդախտս . կարգս . անշարպտտ Աիկերանտի կեանքը . պուն մէջ կը դիտու
 գիլ ցաղութեան ճնշումը . բայց պատճառները կը մեզադրնս . Աիկերանայ Արտ Աիկերանայի աղկան
 սիրոյն պատրաստած էր իւր կեանքը մտնելու . Աիկերանայ նորածիլ ժամանակին գազանարարոյ յան-
 գըղնութեամբ մը թեղեղուն ստատիկ գժուարութիւններէ ետքը ժտու . Աիկերանայ . ուր մեկնած էր
 ե օրիորդը իւր հօրը հետ . նաւահանդիսանները Աիկերանայն աչքին վիճէր կը կարծուէին . Աիկերանայն-
 րուն փոխօրիորդը հրճանքները այնչափ շէր երեսար իւր աչքին որչափ որ օրիորդին սէրը . Սէրը Աի-
 վերանային կեանքն էր . հայս տարօրինակ կենաց ձեռքն էր յանձնէր իւր մտադաշ հասակըս Պատմ ան-
 տառներու մէջ որ գտնէ իւր յեւարտներ . որան գիտի կ'սթնէր . նպատակը որով վաւարանին առաջ
 նարդն էր . բայց բազդը յանդիտութեան շրջանս . Օրիորդին գեռ երեսը շտեռած զի՞քը դիտագրուեց
 վայնենաց խուճիկ մը . որուն գազանտեան սպանուիլը այնչափ շէր սարսիցներ զԱիկերանայ որչափ որ
 իւր երեսակայտութեանն կը խաւարէր . երեսակայտութիւնը իւր գ'սթնէն էր . անոր ձեռքն էր իւր ժայռ
 ե կենդանութիւնը . Արի՛ւ իւր մը մեկնած տուն կը պատահի քեզի բանտ մը . որուն մէջ շրթանե-
 րուն շնչիւնները դառնութիւն կը նուազեն . Դնչի՛ն . իւր ձայնը որչափ որ տակի է . ընդհակառակը
 բանտարկեալ մը ժամագահը . անին վայրկեան կը ձայնէ թէ դեռ ողջ է ինձի յանձնուածը
 Խուռն բազուկեան մէջ կը տեսնուտ անկիւն մը . քաւառած հաւաչող մեկը . Ի՞նչ կը հաւաչու . բանտը
 ստիկանի չէ . այլ օրիորդի մը գարձեալ սէրը . թշուառութեան երթակայն է պատճառներով . բայց մեզ
 պանդախտը ուրիշ պատճառ մը չունի . զիկըր հայածողը . միմիայն ազգայնութեան սէրն է . որուն
 յաւանդիտութեանը ինքը նախանձախնդիր . տակոյն իւր զգ'ստտ մեկը իւր ընկերականութեան զգաց
 մանցը անբոջ մնալուն համար՝ կրեց բայց գիտնալ . արտառուեց . տակոյն չըզգաս . իւր քարե
 մազթութիւնները թշուառ ազգէ մը որ ուրիշնուտ առջև յ'անորդ մ'է . կանգախտին կեանց մէջ
 ընթերցողը պիտի տեսնէ . սիրոյ հետեւելիւններ . բանտարկութեան աշտտուէիք մի՞ ջոնր . Իրաւա-
 ըմանկան դաս . բարոյականութեան ստիկար . ազգայնութեան ոգին ե Օսմանեան հօրը պիտութեան
 փնտրը . Պանդախտը իւր կենաց ներարագիրը կը ներկայացնէ ազգին քանկըրութիւն պատելով անկեց

Գարնան ժամանակ՝ երբ գերադաստաններ օգտփոխութեան գիւղէ ՚ի գիւղ կ'ընկէին, երբ ոմանք սոկեփայլ կառքերուն մէջ սրտերնին հան գիտ իրենց ընելը զուարճութեան յուսով կ'մտիթարուէին, երբ սրձանոցներուն մէջ բազմութիւն բազմութեան վրայ կ'գիղուէր, ոմանք ախորձերով գարնան մարտը օդը կ'ծծէին, կ'Պօլսոյ մէջ ազնուական մը կ'պտըտէր՝ յուսահատած, կեանքը իրեն և ինքը իւր կենացը թշնամացած իւր վաղանցիկ օրերը առջևը կ'արձանաւային և երբ ինքը զինքը կ'տեսնէր յետին թշուառութեան մէջ իսկ ուրիշները յաջող բազդէն նպաստուած, քիչ չէր վառուէր իրեն սրտին բոցը իրրև. դժօխային վիճ պանդուխտ արիւնը խմելու պատրաստ:

Յորեկները բազմութեան հետ կ'ընկերանար, սակայն ոչ որ չէր բազմար ճանչնալու զինքը, երեկոյեան առտենները նուազամու խումբերուն առջևը կայնելով՝ արտասուածոր դաւըն ու գաղտնի կաթիլներ կը սահէին, թէ և սակաւ ինչ ունկնգրութիւնք ինքզինքը կ'ստիպէր մառնալու իւր գառն վիճակը, սակայն՝ քայլ մը շարժած աստն վերստին կը նարստուէին իր սպւռն կսկիծները, գիշերները շուրաներն կարծես իւր կամոցը ծա-

ւայոյղ զքօսավայրներն էին իսկ լուսաւատութիւնները իրեն սեպհակա նութեամբը իրը իւր սենեկին մէջ տնկած մամերն որ քանի մը ժամ նոյն լուսերուն ճառագայթները իրեն ըսփոփանք կ'ըլլային: Բնութեան ամենազմայելի տեսարանին մէջ կը պտըտէր անպաշտպան: Մտերը կ'մարեին մարդիկ կ'ցրուէին գիշերապահ գորքերուն ձայները կը լսուէր, քայց խեղճ Պանդուխտը/գետ օդին մէջ, չունէր բնակարան մը՝ որ գիմէր ի հանգստութիւն: Թշուառ մը միայն կրնայ երազել, թէ ինչ կրնայ քաշել մարդ մը սասնկ նեղութեան մը մէջ, քայց անոնք որ փափուկ անկողիններու մէջ կեանք են անցուցեր, կըրնան արդեօք գննէ վայրկեան մը իրենց աչքերը դարցընել գէպ ՚ի սցգիները գէպ ի դաշտը՝ ուր շատ կարելի է բազմութիւ սգիներ պատըպարուած իրենց ազետը ներքին դասցման ազգիւրը կ'ըլլայ:

Չապա ուր կ'երթար պառկելու, հարցուր մարդ եթէ արտասանելու կարող էս:

Դաշտը, ուր բուրդէ անկոզնի տեղ բնութիւնը բաշխեր էր իրեն խոնաւ հողը, և ինքն ալ վայրենական կենաց տեղեակ ըլլալով երբէք չի պիտի զգուէր անանկ կեանքէ մը՝ որ իրեն նուիրական էր:

Քառասնակու Պանդուխտը ինքզինքը վտանգի մէջ տեսնելով, նա մտնաւ անոր երբ կ'զգիտէր կ' Պօլսոյ Հայոց մէջն ալ ծագած յուզմունքը՝ իւր հայրենիքը կ'երազէր, հայրենիքը, որ սահմանալ ձգելով վերագտնալու յոյսը չունէր: Ռուսաստանի արաւծութիւնը Պանդուխտի արտին երբեմն միտքօտարանք էր, իսկ երբեմն ոյս միտքօտարութեան հետեւութիւնը սպառնալիք հարուած, բանտ, որսորդութիւն մահ ըլլալուն՝ չէր յանդգնէր այն կողմերը դիմելու, ծանօթ աւանգում թեան և լեզուներուն՝ իւր միակ յոյսը Ռուսաստանին վրայ դրած էր, որ պատասխարու ելով՝ ոչ թէ իւր հայրենեաց թէ մերուն մէկ կողմը, որ մտածելը մինչև անգամ անկարելի էր, այլ հետու միանգամայն անծանօթ տեղումնոր, որ կրնար ապահով կենսք անցունել:

Մհաւասիկ երազ մը՝ որ կատարուելուն տարակոյս չկար: Պանդուխտը կարծես հաղածանքէ փրկուելուն համար իւր յատակագիծը պատրաստել էր, և զինքը այս յատակագիծը պիտի քաշէր խորհած և իւր գաղափարին մէջ միանգամայն հաստատած տեղը:

Պէտք էր իրեն արձակուրդ մը՝ որ Օսկանեան բարեխնամ կառավարութիւնը կուտար, հասցա ստանի, մտածելը մինչև անգամ գժուար է:

Երբ Պանդուխտը երեւակայութեան հետ կը պատերազմէր՝ աչքերը դարձուց դէպ ՚ի Հայոց Պատրիարքարանը, ուր շատերուն նման կարելի է ինքն ալ գտնէր պղտի օգնութիւն մը: Հայոց Պատրիարքարանը ունէր իւր տարտամ վիճակը, վտան

գի Սրբազան Պատրիարքը ճերութեան պատճառաւ հրաժարուած՝ կը բնակէր Իւսկիւտար, իւր փոխանորդ վարդապետը թեպէտե զէ մքով գեղեցիկ լեզուով ճարտար, վառվառն երկուստարգական արեան տեր, սակայն ներքին զգայման դունները աղխափակեալ շատ գժուար էր անոր սիրտը դէպ ՚ի Պանդուխտին վրայ անդրադարձնել, բոլորովին յուսահատած կարծես խեղճ Ալիվերանտին նման Վմերիկեան դաշտերուն մէջ որուն գունէ միակ քաջալերութիւնը իւր սիրելի ամուսինն էր, բայց բազմամարդ տեղ մը՝ դժբաղդ Պանդուխտը անյոյս, իւր քաջալերութիւնը ցորեկները խորին մտածութիւններն էին, իսկ զի շէրները տեսիլքը, որուն մէջ երբեմն գտնծեր կը պարպէին իւր առջեւը, իսկ արթնութեան ատեն վերստին գտնութիւն, դարձեալ կսկիծ, դարձեալ մտածութիւն:

Իտրեխնամ տերութեան անցաւ գրով մտաւ Ռուսաց շօգենաւը, նաւապետներուն նաւուն մէջ պարտած ատեն՝ Պանդուխտի սիրտը կը բաբախէր: Պաշտօնեայ մը բազմութեան դիմած ատեն եթէ ինքն ալ կայնած ըլլար՝ անանկ կը կարծէր թէ եկողը տոմսակ պիտի պահանջէ, տոմսակ որուն կարօտ էր երիտասարդ Պանդուխտը: Իտրեբաղդաբար շօգենաւը իւր անխնորր դարձուցած ատեն գոնէ ազատուեցայ ըսելով՝ կ' Պօլսոյ ամենազմայլելի տեսարանէն, ինքզինքը յանձնեց ճիրով խնամքին:

Հարուստ մեծատուն, կարդանայն ամենապարզ գրութիւնը, որուն մէջ կը տեսնաս թշուառ մը՝ որ բուպատկերդ ունի, կ'տեսնաս այն, բայց

կ'զգան արդէօք փորձու թիւնները, որոնք, ասանկ տառապանաց թագաւորներ մինչև անգամ ենթարկեր են : Ասալ կ'զգաս միայն ընթերցանութեան զբաղած ատենդ, հասցա վերջը, դարձեալ այն սրտին տէրը, որ իրեն անհունութեանը մէջ դատարկութիւն միայն կը գտնուի : Շոգենաւին մէջ տիկին մը մէկ քանի ազնուականի հետ պարապած էր զուարճաստութեան, շրթանց վրայի նշմարուած ժպիտը, պատկերին զուարթութիւնը, նա մանաւանդ իրեն գիւցազնական շարժմանը կը վկայէին սրտին գորովը . Պանդուխտը յանգնութեամբ մը մօտենալով այս անձանօթ խմբակին, աեսաւ որ խօսակցութիւննին Առտանդնուպօլսոյ գեղեցիկ հիներուն նկատմամբ էր, Պանդուխտը ընդմիջելով պզտի համարձակութեամբ մը գիւցազանց և գիցուհւոյն խօսքը, իւր երեսը դարձուց դէպ ՚ի Արաստան, ուր հաւերթահարսանց նման խումբեր պակաս չեն, որոնք բոլոր տիեզերքին տիրութեանց կը ծառայեն . Պանդուխտին հանդերձը և գրէխարիւր ըստ Արիական սովորութեան ըլլալուն՝ Արաստանին վայցօք տեղեկութիւն տալը քիչ զարմանք չի պետի բլար նոյն խմբակին, անտարակոյս պիտի կարծէին թէ աշխարհատես է, և իրենց հայրենեաց տիկնանց գեղեցիկութեան նկարը օտար մը պերճաստութեամբ գոված ատեն կը յուսացուէր վտասկիլ խմբակին համակրութիւնը . և յիշաւ ի, քառորդէ մը ետքը տիկինը բաժնուելով գիւցազներէն՝ հրաւիրեց զպանդուխտ առ ինքը, որն որ իւր սովորական քաղաքավարութեամբը կուզէր տեղե.

կանալ անոր վիճակին վրայօք, որովհետև լեզուն ու զգեստը իրարու չի յարմարելոյն համար քիչ զայրցեթ չէր պատճառէր Տիկինը :

Իսեղճ մարդ *, կրնամ իրեն վիճակը յայանել Ռուսաց շոգենաւին մէջ, երեսը դէպ ՚ի Ռուսաստան ստիպեալ համարձակեցաւ պատմելութէ Վ. Պօլսեցի եմ, միանգամայն անտերունջ, բայց որովհետև կրթութիւն առեր եմ Մոսքուայի արքունական ճեմարանին մէջ՝ չեմ կրնար զատուիլ Ռուսաց գիրիկէն, որոնք իրենց առաքինութեամբը ու մարդասիրութեամբը ընդհանրապէս իբրև հոգատար ամենուն ալ սիրելի են :

Տիկինը գրաւ վերլով այս խօսքերէն, խոստացաւ ()տեսայի մէջ իր օգնութիւնը չի խնայել, և ՚ի նշան իւր խոստման հրաւիրեց զՊանդուխտ երկրորդ նաւախաղը վճարելով տամակագինը :

Եթէ ըսեր բաղդին դուռը բացուելու վրայ էր՝ ասանկ գիպուածներու շատ հանդիպած էր, գիտէր որ սա ալ սուժամանակեայ մխիթարութիւն մըն է իրեն . տասն և ութ ժամ ծովին երեսը խնամուելէն ետքը հոտաւ ()տեսայի նաւահանգիտար :

Տիկինը իւր խոստմունքը կատարեց . — ()տեսային մէջ ալ որ լջեր էր հիւրատուն մը՝ կը խնամէր մայրական սրտով մը . Պանդուխտը կըրնար իրեն համար գործ ունենալ այս քաղքին մէջ, բայց վախնալով որ օր առաջ կը մտնուի, կ'ուզէր առանձնանալ անանկ նահանգ մը՝ ուր զինքը ճանցող չը գտնուէր : Կը մտածէր իր

* Արեւեկան պատերազմին Ռուսաստանէն էլած Օսմանեան հպատակեր էր :

գաւգաւսայի ին հանգի քիչ և քիչ բայց 5 ար

անդրանց դեմ ու Հայաստանի գիրկէն
հեռանալը թէ և քիչ ցաւ չէր պատճառ
ու էր իրեն՝ սակայն պէտք էր խոնարհ
հիշ թշուառութեան առաջնորդաց
հետոյը, սրան դեմ չէր կրնար յան
ցանք մը գործել, կամ էթէ ունենար
բարի նպատակ մ'նալ իրեն վիճակը
արդէլք էր ձեռնարկութեան, կուզէր
իրեն գաղտնիքը յայտնել Տիկին՝
բայց հետեւութեան սոցաւնախիքները
կենային զինքը նեղել խորհելով, - մի
այն այդչափս ըսաւ թէ միտք ու
նիմ ֆեդրատուրի երթալու :

Տիկինը որ Վանդուխտին բարո
բութիւնը ցանկացողներէն էր՝ դեմ
կեցաւ քանի մը որ անար կամայք՝
Վանդուխտը չի պիտի համոզուէր ե
թէ օգնութիւն մ'ալ չ'ստատուէր,
գարձեալ պիտի մեկնէր, թէպէտ սու
քով, թէպէտ միայնակ :

Տիկինը թող չի պիտի տար որ
Վանդուխտը իւր նպատակին հասնե
լու կարող ըլլայ՝ հացկերայթի երբեմն
զինուորական սրաչածեաններ կը հրա
ւիրէին, ու երբ կ'սկսէին մանրա
մասն անդեկութիւններ ժողովել Ա.
Պօլայ նկատմամբ՝ կ'ստատարանէր,
թէ Տեսարանը զմայելի, օղը մոքուր,
աւատութիւն, ըստ Աւրոպայական
դրութեան, բայց չ'տեսայ մարդ մը
կ'ըսէր, որ սիրար նմանէր այս Վան
դուխտին վառվառն զգայմանց .
խեղճ Տիկին * , կարելի է գերութե
նէ գ մինչև աղատութեան վայրկեանդ
չ'ունեցար միջոյ՝ որ Պօլայ արժանա
ւոր խուճիքին հետ անձնուէիր : Յի
բաւի, Տիկինը թէ և բնակէր էր շորս
տարի ի Ա. Պօլիս, սակայն իրեն բաղ

* Տիկինը Յարիւնան պատերազմին էր Պա
լակալային տիրոջին Յնդղոյցիք գերի ինկած էր :

դին անիւններ կտորած քիչ թշուա
ռութիւն չէր ունեցեր Վանդուխտի
նման, և ան էր պատճառը, որ կը
խնամէր թշուառ մը՝ որուն սիրտը
ճիշդ նման էր իւր սրտին Վանդուխ
տը չի պիտի խաբուէր Տիկինին առ
ինքը ունեցած համակրութենէն, վա
սին զի հեռեւութիւնը մտածած ու
տեն մահուան հանգէս մը կը տեսնէր,
հանգէս մը՝ որ պիտի կատարուէր ա
ռանց երկնայինն վիայութեան, հան
գէս մը՝ որ պիտի կորսնցնէր իւր փա
ռաւոր պատիւը . մահը Վանդուխտին
սրանչելի չէր : Վանդուխտը իւր կեն
դանութեան ատեն քանիցս անգամ
փոքեր էր անձամբ իւր գերեզմանը,
Վանդուխտը զինքը կ'տեսնէր բաժ
նուած իւր հայրենեաց գիրկէն, Վան
դուխտը մերժուած էր արդէն Սիրայ
բոցէն ու իրեն առանձնութիւնը մի
այն կ'անուանէր մահուան դատակ
նիք : Այս էր Վանդուխտին վիճակը
Վիշեր մը Տիկինին առանձնաբանեա
կը դատուած ատեն՝ Վանդուխտը իւր
վերջին սղջնը տալով պահանջեց Տիկ
նոջ կամքը, պիտի մեկնիմ ասկէց ըսե
լով : Տիկինին դոյնը այլափոխեցաւ,
ցաւով մը յայտնեց Վանդուխտին թէ
թող չի պիտի սայ : Ահա քեզի վճիռ՝
որուն ենթախու էր Ահարոյնեմ քեզի
ընթեքոյնը : Ընչ ընթացք կրնայիր
բանել Տիկինոջ դեմ, քանի որ վայելած
խնամքը ու նկարագրուած մահը եղ
բայրայցեր էին իրարու հետ . մահէն
աղատելու միջոյ մը պիտի փնտաւիր .
և ասանկ ալ Վանդուխտը իւր բաղ
դէն հարստուելով հողիւ թէ գրպա
նը քսան և հինգ զօշ կ'գանուէր,
բաժնուեցաւ (Սակայնէն : Ահա քեզի
գուարձակիք մը, Լթէ հարցնէս թէ

ինչպէս բաժնուեցաւ . կառքով, ոչ :
Սուրհանդակով, ոչ : Չիւրով, ոչ :
Հապա ինչով : Ինուծիւնը իրեն
բաշխէր էր սոքեր, որոնց ապաւինե-
լով կրնար իւր նպատակին հասնիլ :
Ինծերցոյն մի հարցնէր թէ ընկեր
ունէր . քանզի չունէր, իրեն ծառա-
յողը մախաղ մ'նէր, որուն մէջը չոր-
ցած հաճարահացի բեկորներ և գա-
ւազան մը՝ որ վայրենի գազաններուն
ձեռքէն կրնար զինքը ազատել :

Մեր կ'երթար . միջին Ռուսաս-
տանի ճամբաներէն մէկը ու ճամբու-
վոյց անկուած մընապափերը ուղե-
ցոյց էին իրեն . որոնք կ'բաշխէին գաղա-
նի զօրութեամբ մը դէպ ի անկիւն
մը՝ ուր Պանդուխտը չի պիտի կրնար
իւր կեանքը հանգստութեան փոխել :
Վիւզ մը գիմած ատեն հազիւ հազ
կրնար կէս ժամ գիմանալ, քանզի ի-
րեն յարմար գործ չէր տեսնուէր և
իրեն ասիական հագուստը իր վրայ
կործիքներ կ'բերէր, առաջի հասարա-
կութիւնը խել մը անհաճոյ ամական
ներով լատեսէ, թէ ինչ է բսելով,
կը ներկէր :

Մմանք՝ երբ բազմութեան մէջ
կը գիմէր, ծռռ նայուածք մը կը նե-
տէին վրան, մերթ դաշտերը կանաչ
ներուն վրայ նստելով, մերթ անառ-
նեաւուն մէջ գիշերներ անցնելով, ա-
ռաւօտեան զեփուռը դարձեալ իւր
սրտին բոցը սակաւ ինչ կ'մարէր . Վի-
չերները գիւղերը չէր կրնար ժամա-
նակ անցնել, վասն զի վարձու հիւ-
րատուններ ըլլալուն համար ուրիշ
տեղ չէր ընդունուէր, իսկ ընդուն-
ուած տեղը ստակ պէտք էր . գիւ-
ղերը հացի ու կերակուրի առատու-
թիւնն էր, որ Ռուսացիք ցորեկ ա-

տեն սիրով կ'ընդունին ու կը կերա-
րեն, ուստի ճամբորդութիւնը զՊա-
դուխտ չէր նեղէր սաստիկ, միւ-
թէ ոտքերը կը գանգատէին ու մա-
մինը կուլար կ'արտասուէր : Իսն
վիճակ, երբեմն իրեն կը պատահէ
ճամբորդներ, մշակաց խումբեր,
րոնք քաղքէ ՚ի քաղաք գիւղէ ՚ի գիւ-
ղաբուստ ճարելու կ'երթային, չ'
ին ընկերանար գտնէ ժամ մը, պա-
դուխտը օտարական կը նշմարուէր
րենց, չէին ուղեր կարեկցիլ . .

Արբեմն ճամբուն վրայ բազմաթի-
կանանց ուխտաւոր խումբեր կ'տե-
նէր, տեսակ տեսակ մախազներու
վտաահութեամբ մը — կը ցաւակցի,
խորհելով, — քաղցը բարե մը կու-
տար, բայց չէր լսուէր պատասխա-
տերբեմն աս տեսակ խումբերու
պատահէր անառնեաւուն մէջ, որ
տեղ տեղ բազմած կը հանդէհին,
ահա ասոնք զինքը կը մխիթարե-
թէ և կը մտածէր, բայց խումբ
մէջ մտած ատեն հոգնութեանէն
նիրհէր, իսկարթնցած ատեն անհ-
մը չէր տեսնար, որոնք չը գիտայ
Պանդուխտը կամ առանձնութե-
կը յանձնէին, կամ ծառերուն տե-
ւելուն, կամ թռչուններուն ձայն-
կ'արթննար Պանդուխտը, առտ'
նութեան հետ կը պատերազմէր, և
աշանքը իւր սիրտը կը հալէր, կը-
չէր, ահաւասիկ վիճակ մը՝ որուն
թախայ եղած էր :

Այլառեւտղաբ քաղքին ու Պ
տալայի մէջ տեղուանքը իրեն ճա-
բորդ մը պատահեցաւ . կին մը էր ա-
կայ, ինչպէս կը նշմարուէր իր պա-
կերէն քան կամ քան երկուս
կայ, անորով գեղեցիկ, զգեստ

որը, ծառի մը սաղնիստած կը հուսալէր :

Պանդուխտին սիրտը վիպեց թէ : կինն ալ իրեն վիճակին յարմարներէն մէկն է . չ'սխալեցաւ իւր արձեացը վրայ : Աստեղով կնոջ բով յրկեան մը՝ ու չ'հանդուրժելով, սրցուց անոր վիճակը, խեղճ կինը ստասուելով պատասխանեց, թէ խտուար եմ, Սիբերիացէն Վիկով երթամ Ս. Արիզաշտոսին վանքը համարելու :

Անկան արտասանութիւնը մառուր, շարժմունքը քաղաքակրթական, հառաչանքը յաղթուած գիւտիկ մը չէր տարբերիր, Պանդուխտը համարձակութեամբ մը հարցուց չ'ցեղէ ըլլաք . կինը պատասխատ յ թէ Աստիճանաւորի մը ամուսինն է, երկու օր առաջ ըստ աւազուց անդութ խումբ մը վրաս յարելով՝ զիս այս վիճակին հասցց, և ալ կրկնեց, - տեսնելով ինծի օր առաջ մը՝ որ չ'եմ կրնար պաշտան մը գտնել՝ Աստուծոյ ապաւինած անօրեայ դժուարութիւնն ալ պիտրաչեմ մուրալով : Մի ցաւիր Տիւ, ես կարեկից եմ քեզի, պատասխանեց Պանդուխտը : Տիկնոջ սիրտը խօսքերէն կրնար մխթարուէր, ց Պանդուխտը կրնար կարեկիցի, մի որ իրեն վիճակն ալ կնոջ վիկինն յարմար էր կամ աւելի գեշ : Իէ կինը իւր կոհարարաօին յանձր էր աւազակներուն, խկ պանդուխտը քսան օր էր որ ստակի մը ին ահասած չունէր :

Արիւթ թշուառ սիրտ, չորս դառն արտասուակից աչքեր, իրենց սուրբուն կէս զորութեանը վրայ վտա.

հացած մեկնեցան անկէց դէպ ՚ի Պօլտավ քաղաքը :

Յաւալի է նկարագրել կնոջ անօրուան անօթութիւնը, ինքը հաց չ'ունէր, Պանդուխտին ալ մասաղին մէջն չ'որցած հացի կտորները կերուէր էին : Վիւզ մը պիտի հանդիպէին, ան ալ իրենց դրանուած տեղէն չորս ժամ հեռու էր :

Տիկինը երբեմն կը մտար, կիննար, Պանդուխտը անտառը վտղելով վայրենի մրբեղներ կը բերէր ու ասանկով շունչ կ'ուտար Տիկնոջ :

Տասն ու թը ժամ կ'ուզէր Պօլտավայ քաղաք հասնելուն, վերը յիշած գիւղը երեկոցեան ժամ տասն և երկուքն էր որ հասան, կինը այնչափ կ'զգար վեհանձնութիւնը, որ իրեն ամօթը չ'էր ուզէր որ արձանանոց յաչս ամենեցուն, աւելի աղէկ է կըսէր անտառի մը մէջ հանգստանալը, քանզի գիշերը իրեն խտարային ստուերալը կը գոցէ մեր ապերտիտ վիճակը : Պանդուխտն ալ ստիպեալ չէր կրնար գիւղի մէջ հանգստանալ, վասն զի նիւթական ցժը կորսնցուցած՝ հարասութեան երեթէն հալուծուած էր : Չունէին անունդ, - մը տածել ալ այս մասին չ'էր ուզէր : Պանդուխտը իւր սովորական քաղաքավարութեամբը կրնար գիմել գիւղացւոյ մը տուն հաց ձարելու : Պանդուխտին ցաւը կրկնապատկեցաւ . իրեն վիճակը թէ և իրիսա ու տարտամ էր, բայց մարդկութեան վեհանձն ու գոսոզ բնաւորութիւնը չ'էր ուզէր որ արտասուարի . ուտաի իւր խօսաման վրայ կայեղելով պատարասէր Տիկնոջ օղներու :

Տիկինը սպասեց գիւղին վերի ծոց.

րը . Պանդուխտը մտաւ շինականի մը
խուցը , ուր տանտէրը իւր ընտանեօ-
քը հանդերձ սեղանին վրայ բազմը-
ուած ընթրիք կրնէին : Բարբ՝ մարդ .
Տանտէրը սկսեց ազաղակ բառնալ
թէ հիւր եկաւ մեզ , հիւրը ինքզին-
քը մօտեցնելով սեղանին՝ այն , հիւր
եմ՝ ըսաւ , բայց վայրկեանական , գի-
տեմ՝ որ զիս կը պատուէք . պատուե-
ցէք տիկին մը՝ գիւղին ծայրը կեցած՝
որ այս տան անտառ ողորմութեանը
կը կարօտի , մութ ըլլալուն համար
Պանդուխտը չէր կրնար մանրամասն
տեղեկութիւն տալ իրենց վրայօք ,
և Տանտէրն ալ այս մասին հարցմուն-
քը չ'կրկնեց , միայն թէ իւր կնոջը
հրամայեց որ օգնէ ողորմելիներուն :
Վիշերուան պաշար մը տուին Պան-
դուխտին , որն որ իւր խորին շնորհա-
կարութիւնը յայտնելով մեկնեցաւ
անկէց :

Եւսնաւոր գիշեր մըն էր անիկայ .
2 Մայիս 1859 թուական . ընտանինե-
լուն սիրտը հանգիստ՝ իրենց հան-
գրատարաններուն մէջ կ'զբոսնուէն ,
զբօսանաց մաս մ'ալ իրեն համար
պանդուխտն էր ընտրեր : Շինականին
տնէն ելած ատեն սիրտը կը բաբա-
խէր , թէ արդեօք Տիկինը հաստա-
տուն է իւր խօստման վրայ . կը վախ-
նար որ գիւղացի մը պատահելով չի
հրաւիրէ իւր տունը , քանզի կանայք
գիւրահաւան ըլլալուն համար դրժ-
ուար է անոնց վրայ վատահանալը . ե-
թէ Տիկինը գիւղին ծայրը կեցած ըլ-
լար՝ անտարակոյս , իւր ներքին տրտի-
մունքը պիտի սաստկանար : Պանդուխ-
տը մտածութեան հետ ընկերականով
կը գիմէր գէպ ՚ի գիւղին ծայրը , ուր
պիտի իւր կարեկիցը գտնէր , ուր պի-

տի տեսնուէր թշուառ հիւ մը հետ ,
որուն ընկերակցութեամբը գիշեր-
ուան խաւարը իւր աչաց առջեւէն
պիտի մերժէր . Տիկինը շնչուէն մը լը-
սելով ձայն տուաւ թէ ո՛վ ես . Պան-
դուխտը ձայնը ճանչնալով վազեց մօ-
տեցաւ :

Գարձեալ երկու թշուառ միա-
տեղ . . . որովհետեւ Տիկինը շատ ա-
նօթեցած էր՝ կեցած տեղերնին փրու-
ուեցան գետինը ու գեղացւոյն բաշ-
խած հացին վրայ սկսան վիճակ ձգել .
կերան այո , կերակրուեցան , Արկնա-
յին լուսովը կը լուսաւորուէին ու գի-
շերային հովովը կը զովանային : Աչ-
քերնին երկինք դարձուցած՝ իրենց
գոհունակութիւնը կը յայտնէին , և
այս նեղութեան փոխարէն երկինց մէջ
վարձատրութիւն կը խնդրէին :

Բառորդէ մը ետքը երկու սիրտ
ալ խորհեցաւ առանձնանալ անտա-
ռի մը մէջ՝ ուր յանձնելով զիրենք
սողարգախիտ ծառերուն հովանոյն՝
կրնային հանգիստ ընել :

Մեկնեցան թե թի ի տուած սըր-
տերնին իրարու մերձ : Գոտան իրենց
հանգստութեանը յարմար գալարիկ
տեղ մը . եթէ քնանային , գիշերուան
հովը չէր կրնար վերմակի տեղ ծա-
ռայել ու առաւօտեան ցօղը պիտի
թանար իրենց արդէն ընկձեալ մար-
մինը :

Եւսմը համարացած՝ չունէին նիւթ
զոր հալորդէին գիրարու . Տիկինաջ հա-
ռաչանքը կրնար խօսակցութեան ա-
ռիթ տալ . Պանդուխտը հառաչանաց
մէջ գաղանիք մը նշմարելով՝ ստիպեց
որ յայտնէ իրեն : Տիկինը չէր կրնար
թագուցանել իւր սրտին վրայ ծան-
րացած գաղանիքը որ սենէր : Աննէ

գիւցաղուն մը ըսաւ, որ քեզ նման
իմ ցաւերուս մասնակից էր: Ա՛հ...

Հայրդ էր արդեօք, կամ աղգա-
կաններէդ մէկը, հարցուց Պանդուխ-
տը:

Տիկ. Ա՛հ. հօրս կենդանութիւնը իմ
աչքերս տեսած չունի, հայրս կոր-
սնցուցեր եմ ասանամեայ ատենս:

Պան. Հապա ս՛կ էր:

Տիկ. Յաւակից մը. բայց բազոր,
բազոր ժպիտով. ս՛հ...

Պան. Միթէ կրնայի՞ր ինձմէ աւելի
ցաւակից ունենալ:

Տիկ. Ա՛հ, ան ալ կը գթար, ան ալ
կ'ողորմէր:

Պան. Ուրեմն ամուսինդ է, որուն
գիրկէն հարձուերովդ վիճակիդ
վրայ կ'աղբաս:

Տիկ. Ընուսին. ոչ, չ'աջողեցաւ...
Ա՛հ...

Պանդուխտը այս հաւաչանքէն պի-
տի հասկնար որ Տիկինը կորսնցուցեր
է իրեն սրտին բոցը վառ պահող ե-
րիտասարդ մը. զՏիկին կուտէր սիրոյ
հուրը, և այս նշանն ալ կ'երեւնար
իւր լեզուին վրայ, Պանդուխտը կ'ու-
զէր որ այս գաղանիքը բացատրէ Տի-
կինը, ուստի սխաւ հարցնել նախ
թէ ս՛կ էր զքեզ գթացողը:

Տիկ. Ա՛հ, սիրտս կը վրդովես:

Պան. Ուրեմն իմ ներկայութիւնս քե-
զի ծանրութիւնն է:

Տիկ. Քան լիցի:

Պան. Հատրտ ինչո՛ւ կը թաքուցանես
գաղանիքդ:

Տիկ. Վաղանիք չ'է:

Պան. Հապա ի՞նչ է:

Տիկ. Մերական մը՝ որ քու սրտիդ նը-
ման սիրտ ունէր, սիրական մը՝ որ
իմ երջանիութիւնս էր, սիրական

մը՝ որ իմ կեանքս իր անձէն վեր
սեպած էր, կորսնցուցի... ս՛հ...

Պան. Ի՞նչ պատճառէ դրդուած զը-
կուեցար անանկ անձէ մը, որ քու
սրտիդ մխիթարութիւնն էր:

Տիկ. Ոստիկանութիւնը...

Պան. Ոստիկանութիւնը. Ոստիկան մը
կրնայ երկու միացեալ սրտեր բաժ-
նել:

Պան. Չ'կրնար, այո՛, չ'կրնար, բայց
չքեզ կ'պատրէ ու սիրականդ կը
բանտարկէ, ի՞նչ կրնաս ընել:

Պան. Ա՛հ, այն սիրտը միայն չ'ար-
գիլեր, այն սիրտը չ'մարէր սիրոյ բոցը
որ ինքն ալ կ'զգայ: Հապա ոստիկա՛-
նը... բարացեալ սիրտ...
Տիկին, պատմէ ինձի եղբրութիւնը,
բազոր է ինձի լսել անանկ առար-
կայ մը՝ որուն մէջ իմ ոգիս ալ ըն-
կրղմած է: Տիկինը այս խօսքերէն
ոյժ առնելով սկսեց պատմել յե-
տագան, թէ բազոր ինձի յանձ-
ներ էր բռնաւորի մը ձեռք. օրերս
միշտ տխուր, վիճակս աննկարագրելի,
հինգ ամիս առաջ յարգանքը կ'տես-
նուէի երիտասարդի մը հետ, այս
յարգանքը բարեկամութեան փոխ-
ուեցաւ, բարեկամութիւնը սիրոյ,
խի սէրը շափաղանցութեան...
Կրկու նորահաս սրտերու հուրերը
միացան որ աղէկէզ մեր ոգիները կը
խրովէին: Վարժես թունաւորեալ
վիշապ մը կը բնակէր մեր սիրտը որ
երբեմն սաստիկ կը վիրաւորէր, եր-
բեմն կը խայթէր ու միանգամայն
յուշաթափ կընէր, տիեզերագուն-
դին վրայ անկարելի էր դանել բժիշկ
մը՝ որ փրկէր մեզի այս ցաւէն, մեր
ոյցելութիւնը միայն զմեզ կը դար-
մանէր մեր համբոյրները մեր ցաւոց

սպեղանի էին : Սեր այս տեսութենէն իմ ծնողքս դժգոհ էին , քանիցս անգամ պատմեցի իրենց սրտիս վրան տիրած սէրը որ իրաւունք տան ա մուսնանալու դեռափթիթ երիտասարդի մը հետ որ իմ երջանկութիւնս էր , դժկամակեցան . շատ չ'անցաւ բողբոջին մերժեցին որ մէյ մ'ալ այց չ'առնէ մեր տունը : Այս բռնի շարժումը աւելի ուժ կուտար մեր փափաքին , քանզի մարդ մը միշտ բռնաւորի ձեռքէն ազատելու կ'աշխատի : Հայրս և մայրս կ'ստիպէին ձգել երիտասարդը , սիրտս չ'էր ընդունէր անանկ առաջարկութիւն մը որ իրեն վնասակար էր , բայց որդիական պարտաւորութեամբ մը առ երեսս կը հընազանդէի : Արբեմն սիրականիս գաղտնի լուր կը խրկէի թէ իմ սիրտս չի քակէր այն կողմը , սրն որ սիրոյ արդիւնքն է : Սիրականս ալ չ'էր զանար ինձի յայտնելու իրեն հաստատուն միտքը : Արեւակայութիւնը առ տեն մը եղաւ իմ սիրտանքս , գիշերները սրտիս կրակը անկողինը կ'այրէր , իսկ ցորեկները նշմարս դէպ 'ի երկինք գարձուցած հրեղէններ կը հրաւիրէի օգնութեան : Բազդս ինձի հակառակ էր . ես սիրոյ արեան մէջ կը լողայի , անիկայ կը բաղձար որ թշուառութիւնը վրաս թագաւորէ : Գիշեր մը այց առին մեր տունը քանի մը ան ձինք , որոնց մէջը տերութեան պաշտօնեայ մը կար , հասակը երկայն , յիսուն ամաց , բաւական ազեղ . հայրս մտակեցաւ ինձի առաջարկութեամբ մը թէ այս հիւրը քո բազդդ է : Այս դէմ կեցայ ըսելով թէ իմ բազդս երիտասարդն է , որուն հետ իմ սերս անհրաժեշտ է : Հետեւեալ օրը հայրս

բռնանալով կուզէր որ կտակաւ մը զրկէ ինձի ժառանգութենէ իրեն չի հնազանդելու համար . կտարեց իրեն կամքը , ես դարձեալ չի հնազանդեցայ , բանտարկեց որ երկիւղը քակել տոյ սրտիս կապը , սեւաւ որ անկարելի է . ճարը հատած զիմեց թէ մի առաջնորդին՝ որ զիս համոզէ , և յիրուի , կղերի միանգամայն ողաւնալիքը որ կ'ըսէր թէ միայնակեցութեան վիճակին մէջ կ'որոշեմ որ յաւիտեան մնաս , ինձի կրնար զրկել իմ սիրականէս , սրուն հետ որ տաջ աւսութիւն ընել կ'ուզէի , ուստի համուկեցայ որ հօրս կամքը կատարեմ : Սիրականս եթէ իմ գաղտնի նամակս չի հասնէր իրեն , ինքզինքը պիտի վնասէր , լսելով որ հնազանդեր եմ :

Պանդուխտը ընդմիջելով Տիկինին խօսքը հարցուց թէ ի՞նչ էր նամակին միտքը :

Տիկինը նամակին պատճէնը հանելով իւր ծոցէն ցոյց տուաւ , որ յետագան է :

ԱՅՆԻՒ ՎԻՒՆՍԿԵՅ

Սիրտ մը եթէ կը բարտնէ՝ սիրոյ արդիւնքն է , սիրտ մը՝ եթէ կը կորէ՝ սրնցունէ իւր կարեկիցը՝ բռնութիւնն է , բռնութիւնը՝ որ իմ կամացս միշտ ծառայ պիտի ըլլայ : Ար սիրեմ զբեզ սիրելիդ իմ Վիլինսկի , դու ես իմ երջանկութիւնս , քու սէրդ է իմ միսթարութիւնս : Շրթունքներդ երբ իմ այսերուս վրայ կը վազեն , կը զգամ զովութիւն մը , որ կարեւոր է հիւանդի : Յուսով եմ որ դուն ալ իմ սրտիս բոց մարդն ես , դու կատարեալ բժիշկ մը ես իմ ցաւերուս

դարման տուող, կամ ոսկեզօծ խոյր մը՝ որ իմ գլխուս զարդարանքն է : Վրտեմ Վիլինսկիյ որ Վլերին խօսքերը լեցելի, անանկ խօսքեր՝ որ միշտ կրնային արգելք բլլալ մեր գգուանաց մեր համբոյրներուն, եթէ չհամոզուէի՝ գէշ, եթէ համոզուիմ երեսիս քօղը անզգայ մը պիտի պատրուակէ :

Բնորեցի վերջինը . խօսք տուի ա մուսնանալու տգեղի մը հետ՝ որ քեզ ալ ծանօթ է : Արյուսամ արգելք չ'ըլլաս այս ընթացքիս՝ որ փոփոք չ'է, վասն զի ան ատեն ես եմ միայն իմ գլխուս տէրը, ան ատեն աւելի զօրութիւն կունենայ մեր յարաբերութիւնը : Այս բուհիլ եմ Վիլինսկիյ, սիրտս քեզի համար կը հառաչէ, և մինչև 'ի գերեզման բաժնուելիք չունիմ :

Բնդունէ նամակս ու մի արտասուէր .

Սրբ. Արքեպիսկոպ Սերգեյս :

Պանդուխտը լուր ակարճանօք լսելով Տիկինին խօսքերը, խնդրեց որ շարունակէ :

Արկորոզ օրը—ըսաւ Տիկինը—հարսնիքը պիտի կատարուէր, ուրիշներուն համար խնդակցութիւն, ծնողացս համար զուարճութիւն, բայց իմ վրաս պիտի աղէր տխրագին և անախորժ զագակցութիւն մը . նամակը թէ և խրկեցի սիրականիս, գուշակեցի որ սիրաը կրնայի վրդովել, ուստի երկրորդը ուղղեցի, որուն միտքը սա էր :

Վիլինսկիյ .

Գրած նամակս բանի մը տեղ մի գնէր . եթէ երկինքը այսօրս իրեն առջեցութիւնը յցունէ՝ գարձեալ չի

պիտի հնազանդիմ : Պատրաստուէ Վիլինսկիյ, եթէ զիս կը սիրես, երեկոյեան ժամը տասն և մեկին սպասէ Ս. Արկորայտին փողօցը՝ ուր կը աես նուիս սիրականիդ հետը :

Սրբ. Գրդ. Սերգեյս :

Ուրիշ ընթացք չի պիտի կրնայի բռնել՝ միայն թէ մեկնիլ Պոտոլսկիյէն . եթէ սա սոսկալի բեռան տակ կը սիրականս ալ մանեկ յանձն տանէր, երեկոյեան ատեն կէս վասա հուժեամբ մը՝ գիմեցի որոշեալ անղը, ուր սիրելիս պատրաստ ինձի կը սպասէր : Վերսիս գեա շուկան էր, բայց հոգ չ'էի ընտր. քանզի ինձի ճանչցող չկար և մեր սիրոյն վրայօք ոչ որ անղեկութիւն ունէր : Տեսնողը կամ քոյրը կը կարծէր ինձի և կամ կինը, ուստի այս մասին երկիւղ չ'էի ընէր : Վիլինսկիյ կատր ունէր այս բանսի վարձով բըռնած, հետո՛ւ ին զիս անանկով գիմաւորեց, ու ձեռքէս բռնած գոցիկը բազմեցանք կառքը : Արկու հակասութիւն իրարու հետ կը պատերաղմէին, մէյմը որ բռնաւորնեցու ձեռքէն ազատուելով սիրականիս գիրկը կը րտենէի զիս, մէյմե ալ որ ոչ ես և ոչ Վիլինսկիյն ստակի պատրաստութիւն չէինք անտէր, ուստի ապագային թշուառութիւնը ինձի մը ատճութեան նիւթեր գէր : Այս այս պէս Պոտոլսկիէն մեկնելով երեք ամիս միատեղ ճամբորդութիւն բռնիք : Նորոտցս զեկուցմամբը կառավարութիւնը մեզի կը փնտուէ եզեր, մեք անուննիս փոխեր էինք ու կեղծ արձակուրդ Վիլինսկիյն իրեն վարպետութեամբը մեզի համար հնարեր էր :

Աւրեմն երկիւղը մեզի համար չ'էր :
Սակայն ութ օր առաջ Ման գետին
վրայ Սոսիկան մը հասարակ մարդու
ձև առած մեզի հրաւիրեց զըստարան
մը , որն օր երկու Սիբերիացիք կը
փնտռէ եղեր :

Սեզի բաւական պատուելէն ետ.
քը , իրեն խոստովանելովը Վ իլինսկիյն
վրայ քաղաքակրթութուն նշմարելով՝
հուղէր հետը մտերմութիւն հաստա
տել , իմ բնակարանս ըստ նոր Չեր.
քաս քաղաքն է որ ասկէց տասն և
ութ ժամ հեռու է , ուստի կ'հրա
ւիրեմ որ բարեհաճիք ինծի հիւր ըւ
լալու : Վ իլինսկին չ'էր խաբուէր վար.
պետորդիներու , վասն զի ինքն ալ ու
տիկանութեան փափուկ պաշտօնը վա
րեր էր . բայց կարծեաց տեղի չ'ուա
լու համար յանձն առաւ որ անձանօթ

Պարոնը առաջնորդ ըլլայ մեզի : Վ ի
գետնէն է : Սոր համար չորս շիշ օղի
գտեց , անձանօթ ալ մեզի հետ մի
ասեղ մինչև ի գիւղը որ չորս ժամ
հեռու էր իւր ոտքերուն ապաւինե
ցաւ : Շիտակ կէս ձամբան էինք ,
Վ իլինսկին ընտրելով դալարիկ տեղ
մը՝ հրաւիրեց որ քիչ մը հանգստանա
լու բարեհաճի . անձանօթ Պարոնը
յանձն առաւ . իսկ ետ եթէ չըսէին
ալ պարտաւոր էի նստելու : Վտեն մը
ըստ իրարու վրայ իրենց նշմարը նե
տելէն ետքը Վ իլինսկին հրաւիրեց
ըմպակ մը օղի խմենք . գէշ առաջար
կութիւնն չ'էր , վասն զի գլուխնիս
պիտի տաքնար և այս ըմպակին մէկ
քանի հատին արդիւնքը ան պիտի ըւ
լար՝ որ պիտի զրկուէինք անձանօթէ
մը՝ որ մեզի զգուելի էր : Օղին ա
ռաջին գաւաթը կարծեմ շատ քաղցր
բրեցաւ որ անձանօթը երկրորդն ալ

պահանջեց , Վ իլինսկին երրորդը ո
չորրորդն ալ կ'պարտաւորուէր տալու
և այսպէս ժամ մը չ'անցաւ չորս շիշ
պարզեցին : Մնձանօթը նստած տեղ
պառկեցաւ առանց մտածելու իրե
հիւրերը , որ ստիպեալ պիտի մեկնէին
զՎ իլինսկիյ թէ և ազգեր էր օղի
բայց շատ քիչ , որովհետև իրեն մամ
ալ անձանօթին կ'բաշխէր : Մնձան
թը պառկած ատեն Վ իլինսկին ծոգ
փնտռելու համարձակեցաւ , շալ
թղթերու մէջ թուղթ մը գտաւ Վ
վո Չերքասքէն ուղղուած առ Պ . Տե
լովց , որուն մէջ հետևեալը կար
դայինք :

« Վ հետևումն գրութեան նախա
րարին ներքին գործոց ունիմ՝ պատու
խոնարհաբար խնդրել Չերդ մեծու
թիւն որ բարեհաճիք Ման գետի
եղերքները պտտելու , երբեմն Չե
հրամանատարներովը հանդերձ . իս
երբեմն միայնակ լրտեսի ձև առած
ու եթէ արձակուրդ չունեցող մէկ
պատահելու ըլլայ , իսկոյն մեծ զգու
շութեամբ մեզի պիտի խրկէք , վաս
զի կ'փնտռուին Պոտոլկուց Արքու
նական գանձապետին աղջիկը Նիկ
տերինայ և շարագործ մը Մնդր
Վ իլինսկիյ , որ նոյն աղջիկը իրեն հե
փախցնելու յանդգներ է : »

Սպորագրութիւն .

Ինչ շարժման մէջ կրնար ինալ
մարդ մը՝ երբ իրեն վրայօք Տերու
թեան ազդ մը իւր ձեռքը ինկաւ
Բանդ . բանդ , պռապ Վ իլինսկին
Քաջալերուէ կ'կրկնէր ինծի դիմելով
երկնային ձեռք մը մեզի հետ կ'պտը
տի , երկնային զօրութիւնն մը մեզ
օգնական է , ուստի կառավարու

Քան վարպետութիւնները չեն աղ
 էր, չէ, կ'ստար ինքը զինքը մի
 ծարերով: Աւ յիշուի, երեք ամիս
 ամբարդ մը, ամբարդներուն մէջէն
 նցնելով՝ ոչ որ չ'յանգվնի՝ բան մը
 արցնելու, կայ մնայ դաշտի մը վրայ,
 ւր հաղարներով՝ Վաղարներու ձայն
 լսուի, և հոն տեղը լսուի մը ձեռք
 անտուելէն ետքը աղատուի, միտն
 ամայն իրեն նկատմամբ գրութիւն
 տնէրով: Վիլինսկին կ'ըսէր թէ մեր
 անգտութիւնը մերձ է, ես հա
 ստը չէի ընծայեր, անանկ կ'երևա
 ցէի թէ միշտ դաշտէ ի դաշտ պի
 տի պտտիք առանց հանգստութեան
 ձեզի ապաւինելու:

Ա՛հ, չարազէտ դիպումս:

Տիկինը այս վերջի տառերը բա
 չի մ'անգամ կրկնէն ետքը մարե
 դու: Պանդուխտը ձայն կուտար ի
 ին, ձայնը լսող չը կար, արդեօք ա
 ստուած փոխեցաւ, չէր կարծուէր,
 լսան զի մարմինը տաք էր, արդեօք
 իւանդութիւն ունէր որ բռնեց վե
 րտին, չէր յուսացուէր, վասն զի
 լանդի մը վրայ չէն ցցուներ այն
 որ՝ որուն հետեւութիւնը ու ար
 էրքը թշուառութիւնն է, որուն
 թակայ էր Տիկինին ըսելովը իւր
 բական Վիլինսկին: Պանդուխտը
 պիտի սքանչանար, Պանդուխտը պի
 տի տրամէր այս դիպումսին վրայօք,
 եթէ այս յանկարծ տկարութեան հե
 տեանքը մահ ըլլար՝ քանի քանի ցա
 րեր պիտի ուտէին զինքը, չի պիտի
 գտներ կարեկից մը որ Տիկինին նման
 եւր ազէտից պատասխանէր, չի պի
 տի գտներ անանկ ճարտասան լեզու
 մը՝ որ պատմէր անցք, պանդուխտի
 անցից նմանութեամբ, գիշերը չէր

կրնար Տիկինին մարմինը ձգել անտա
 ռի մը մէջ որ ճարակ բոց պատանայ,
 հասար եթէ առտուն ձգէր ու եր
 թար, կառավարութիւնը մարմինը կը
 գտներ ու ան օրուան ճամբորդները
 կ'ընտարակէր, ու մինչև որ Վիլինս
 ձանցօղ չ'ըլլար քննութիւնը կ'ստա
 կանար, բանար դժոխային հուր կը
 ձեւանար Պանդուխտին, հասար եթէ
 լուր տար գիւղըրեկց կառավարու
 թեան, Տիկինին վրայօք տեղեկու
 թիւն ալ պիտի պատրաստէր, Տիկի
 նին տրծակարգը մնայեր էր Վիլինս
 կայն քովը, Տիկինը ինքը զինքը Վա
 տուծոց միայն յանձնելով՝ ճամբորդու
 թիւնը յանձն էր առեր: Վերջապէս
 որ կողմը որ մտածուէր թշուառու
 թեան վրայ սպառնալիքներ կը գիշ
 ուէին: Պանդուխտը երեւակայու
 թեան վճին մէջ ընկղմած՝ մերթ կ'ար
 տասուէր, մերթ իւր շրթանքները
 գարձնելով Տիկինին ճակտին վրայ
 գանգատ կ'ընէր իւր և անոր վիճա
 կին վրայօք: Տիկինին երեսէն քրտու
 քը աղբերանման կ'վազէին, թէ և ա
 սիկայ յոյս կուտար Պանդուխտին որ
 կ'արթննայ, սակայն գիշերուան հովը
 ու խոնու հողը կրնային մահուան
 դատաւնիքը պատրաստել: Արդեօք
 աս գառն վարկեանը պիտի լուծէ իմ
 վիճակս կ'ըսէր Պանդուխտը, բայց էր
 ըսածը ինքը կ'ըսէր: Եթէ Տիկինին
 արագավախձան օր հասնէ, Պան
 դուխտը պզտիկ սուր մնալ իւր սիր
 տը պիտի մզէր, խորհելով՝ աչքերէն
 արիւն կ'վազէր, Գոնէ կ'ըսէր երկու
 անտերունջ մարմիններ իրարու գիւղը
 ինկած, երկու ողիներ թե թեի
 տուած, իրենց թշուառութեան
 թարգմանը կ'ըլլան առ Վստուած:

Դամեր անցան, Տիկինը չարթըն
 ցաւ, կարելի է ոգին իւր սիրակա-
 նին այցելու թեանը գացեր էր, իսկ
 մարմինը թշուառի մը յանձնուելով
 Երկինքը վտան էր Պանդուխանին :
 Երբ այս մտածութեան մէջն էր Պան-
 դուխար՝ Տիկինը շարժելով կիսածայն
 « Աղինակի » պոռայ : Իսկզճ կոյս,
 քանի ստորձաններ սիրոյ հոսրը կ'առ-
 գէին վրագ սր յու շաճմարիառութեա-
 նըրդ ատենն ալ սիրակաւոր շրթանցը
 մէջ կ'իտալար : Պանդուխար սկսեց
 ձայն տալ Տիկինին, ու քանիցս ան
 գամ կրկնելէն ետքը Տիկինը արթըն
 ցաւ : Մէ, դեռ հոս ես . մէ գուն
 ալ մասնակից եղար վշտերուս, ո՞ր մե-
 կուն երախտապարս ըլլամ . . . Մէ
 Լքառւած . . . կ'կրկնէր այս խոսքերը
 Տիկինը, մերթ մարելով, մերթ իւր
 արձամտագոծ աչքերը Պանդուխանի
 դարձնելով : Ըրեգակնատեննիկ Տիկի-
 նին վրայ իստարային քոզ մը պատած
 ինքը զինքը յաւերձական մթութեան
 մէջ կ'տեսնէր, ինչպէս ե էր, Ըրշա-
 ւուսեան ատենն էր, գիշերը իւր վա-
 րողայրը կ'բանար, նոր տեսարան մը
 կ'նշմարտէր, սր իր պայծառու-
 թեամբը չէր կրնար ո՞չ Տիկնոջ և ո՞չ
 պանդուխանին լոյս տալ : Ըրդեօք այս
 գիշերուան ծածկոցին պէս իմ ցա-
 ւերս ալ պիտի անհետանան, կ'սէր
 Տիկինը : Պանդուխար զանի կ'սփոփէր
 սրտառու չխօսքերով, ու Տիկինը՝ այ-
 աւհեան դու ես իմ երանութիւնս
 ինքը զինքը կ'յանձնէր Պանդուխանին
 խնամոյր :

Պանդուխար ընդմիջելով Տիկինին
 րոտաչարժ ողբը, հարցուց, թէ ան
 ծանօթին ձեռքէն ազատուելէդ ետ-
 քը, ինչպէս եղաւ որ բաժնուեցար
 երարմէ :

Հա՛, կրկնեց Տիկինը, Ընծանօժ
 դաշտը ձգեցինք ու մենք նոր Չէր-
 քառու ձախեան առած հան կուգա-
 յինք : Պանդուն վրայ մարդ մը տե-
 սած ատեննիս սրտերնիս կ'բարախէր,
 երկու դը չի պիտի փարատուէր, բայց
 երբ հասանք նոր Չէրքասին արևել-
 եան դուռը՝ Աղինակին երկու ձամ-
 բայ ընտրեց, որոնց երկուքն ալ գէպ
 ի մեծ փողոցը կ'աանէին :

Աէկէն ըսաւ ինծի, դու անցիր
 ու շտապ քաղքին արև մտնան ծայրը
 գնա սպասէ, իսկ միւսէն ես երթա-
 լով շաւհան հաց կը գնեմ ու անան՝
 կուգամ քեզի :

Արտեալ տեղը թէ և երկու երեք
 ժամ սպասեցի աչքերս գէպի քաղաք
 դարձուցած՝ Աղինակին շերեցաւ,
 ինչ եղաւ արդեօք, բանտարկուե-
 ցաւ . . . կր խորհէի, ու խորհելէս
 վրաս մաղձառութիւն կուգար : Կա-
 բելի է ինձմէ առաջ վաղեց, մտածե-
 լով հանդարտարայլ ձամբուն աստ-
 լինեցայ : Երթալով հեռացայ Եւթ
 Չէրքասքէն, ձամբուն վրան կայնած՝
 երբե մն ժամերով կ'սպասէի չէր ե-
 րնար, իսկ երբե մն յառաջ կը վա-
 ղէի՝ դարձեալ չէի գտնէր :

Ես էր պատճառը որ կորսնցօցի
 ոգուս սպիւր, կորսնցօցի կենդանու-
 թիւնս : Իւր սրտիս տղքնայրը շը-
 թուներնիս կ'ընկարտարէին, ու այն
 անտառը որոնք մէջ երկու թշուառք
 բազմուած էին, Աթոզի կենդանանայ
 ու իր յիշատակարանին մէջ յիշէ գի-
 շեր մը՝ որ իւր վարագոյրը արկածնե-
 րով կ'անհետանար :

Ըրեգակն ծագման ատենն Պան-
 դուխար իւր ստորտակն պերճախօ-
 թեամբը մտիմարելով Տիկինը հը-

բաւ իրեց որ մեկնինք դէպի Պրլաւ-
Տիկինք խնդրեց որ ժամ մ'ալ անտա-
ռին վրան սպասուի անողորբելի գի-
շերուան դառնութեան փոխարինու-
թիւն մը ըլլալու համար :

Պանդուխտը Տիկինին ձեռքերը
սեղմելով մօտեցուց իրեն սրտին՝ ըսե-
լով թէ այսուհետեւ դու իմ բաղդս
ես : Տիկինը մի և նոյնը պատասխա-
նեց : Պանդուխտը 'ի նշան յաւեր-
ժական սիրոյ թէ և իւր շրթունքնե-
րը պիտի մածոնցանէր Տիկինոջ թուխ
աչքերուն՝ ճամբուն վրայ - իրենց ե-
ղած տեղէն քսան և հինգ ոտնա-
չափ հեռու - երիտասարդ մը կ'եր-
թար , աչքերը գետնինը դարձուցած ,
կարծես երևակայութեան մայրն էր :
Պանդուխտը Տիկինոջ դառնալով ըսաւ .
թէ « սա մարդու կեանքն ալ մեր կե-
նաց նմանութիւն ունի » Տիկինը
նոյն վայրկենին դողդաղով արձանա-
ցաւ : Արիտասարդը գլուխը վեր
բարձրացուցած ատեն իւր նայուած-
քը դէպ 'ի մեզ ուղղելով կը վազէր .
Տիկինը գիճաւորեց հետևեալ բառը
միայն արտասանելով . Ա ի ի նսկի . . .
ալ լեղուն յառաջ չը գնաց :

Արիտասարդը ինչպիսի Տիկինոջ գիր-
կը Ակատերինա՝ Ակատերինա՝ պո-
ռաց , սրբեցիր , ըսաւ , իմ արցունք-
ներս . բայց ցամամբ մը պանդուխտը
ցցունելով - յառաջ ասորաւ խօսքե-
րը ըսելով թէ ինձի ձգեցիր կարելի
է աս պարտնին համար :

Ակատերինան մինչև այն աստիճան
երիտասարդին տեսութեամբը իրն
դակցութիւն կ'ըզար՝ որ չը կրցաւ
ինքըզինքը արդարացնել : Արիտասար-
դը Պանդուխտին վրան վազելով՝
« պատրաստուէ , պոռաց , ես եմ քոյ

հրեշտակդ , մահդ իմ ձեռքս է , »

Պանդուխտը նոյն խոյր թէպէտ
կրնար պատասխանել Արիտասարդին ,
սակայն աշխատեցաւ որ հանդարտե-
ցնէ անոր սիրտը : Ակատերինան ե-
րիտասարդին ձեռքերը համբուրելով՝
աս մարդը մեղք չ'ունի կը սեր , կու-
լար ու կարտասուէր :

Արիտասարդը իբրև ոստի չկախի
հաւատար , Պանդուխտը յարձկնելով
վրան հասկցուց թէ « ես երբեք քու-
կին իրաւանց տէրը չ'եմ , եթէ բնու-
թիւնը ըսաւ կը ներէ որ վարմուն-
քիդ մէջ սխալմունք ունենաս որ յար-
գանք չ'է , գիտցիր որ այս ձեռքերէս
որ դէպ ի քեզ ուղղուած է կը դա-
տապարտուիս : » Արիտասարդը աւե-
լքք չը խօսելով՝ բռնեց Տիկինոջ ձեռ-
քերէն - մեկնինք , ըսաւ , թող ան-
տառները - որոնց տէրն է - աս պա-
րտնին մնայ :

Արիտասարդը կարելի է անանկ կը
կարծէր թէ Պանդուխտը անտառա-
պահ է , ինչպէս որ թողով Պան-
դուխտը միայնակեցութեան մէջ՝
մեկնեցան :

Ակատերինան կէս նայուածքով մը
մնաս բարեաւ ըսաւ Պանդուխտին :
Արիտասարդը անոր նայուածքին վրան
սպասնացաւ :

Ինչ՞ Պանդուխտ , գիշերուան
գգուանաց արդիւնքը դեռափթիթ
օրիորդին սերը պիտի ըլլար , ինչպէս
որ ծլեր էր իւր սրտին մէջ առաւօտե-
եան վարդին պէս , բայց Տէրը , զին-
քը ինամուղը , որ իւր իրաւունքն էր ,
եկաւ բաժնեց Տիկինը Պանդուխտի
դրկէն՝ խղճալցն սիրտը խորովելով :

Մինչ ցերբ որևոցս փափաքը
Կրժմ խեղճ սիրտըս վշտալի
Պիտի այրի կրակալը
Ցաւեր կրեմ գգալի :

Երբ քոյ ուրախ ժպտոք
Պիտի տեսնէ իմ աչքեր ,
Դու թշնամի իմ բաղդիս -
Դու սխերիմ Մեր դու Մեր :

Բուրաստանի վարդի պէս
Երջալուսեան տուններ ,
Սրտիս մէջը կը ծլիս ,
Երբէք չ'ես խղճմտեր :

Եւ իմ ոգիս աղէկէ
Միշտ կը ջանաս խորովել ,
Մրածներդ չի բաւէր
Տիւ և դիշեր կը տանջես :

Կարծես հուրն ես գեհեհայն
Եւ ես դքեզ միշտ գերի ,
Սաստիկ սրտիս իմ բորբոք
Չիք ինձ քեհէ փրկութիւն :

Եսպարեզդ թէ և լայն
Թէ և դու Տեր մեր կամայ
Չունիս , չունիս յիշատակ ,
Երբէք արժան չ'ես փառայ :

Կերպարանքդ միշտ խրոխտ
Չարքարանքդ մտքէ դուրս
Չունիմ վայելք , կ'զրկես ,
Կ'մարես աչտոցս լոյս :

Եթէ հասուն պատանի
Բու կրակէդ մերժուած
Եւ չքիս առջևը կայնի
Կուտամ հազար երանի :

Բանդի դու սէր փրկարար
Չունիս երբէք բընութիւն
Եթէ հրգօր ձևանաս
Պիտի յաղթեմ չարաչար :

Մեր , քու գիրկդ թունաւոր ,
Չես խղճմտիր , չես ցաւող ,
Դու լայն սրտանց մեծաւոր ,
Դու միշտ տանջող սպանող :

Պանդուխտը դարձեալ միայնակ ,
Ուր երթայ , որո՞ւ դիմէ , ինչպէս
մարդկութեան կարևոր անդորրու-
թիւնը գաննէ . Տիկիմին ետեւէն եթէ
վաղէր խղճի դէմ մեղանչած պիտի
ըլլար , վասն զի նա ունէր անանկ կա-
րեկից մը՝ որուն կրտս վիշտերը աւե-
լի գերազանց էր : Ար դիմեմ ըստ
Փեթրասյուրկ , ուր շատ կարելի է
կերպով մը կամ աղատութիւն կը
գտնեմ կամ հանգրստութիւն , և այս
պէս իւր ոտքերուն ապստինելով
դարձաւ վերը յիշած դիւղը ան չի-
նականին քով , որ երեկոցեան պաշար
մը իրմէն չի խնայէցին :

Շինականին ընտանեացը վրայ կը
նշմարուէր չափազանց սէր առ հիւրս ,
ուստի չի դանդաղեցաւ , երբ Պան-
դուխտը իւր վիճակը յայտնեց . Տան-
տերոջ կինը ցաւակցելով՝ Պանդուխ-
տին մախտը ձեռքէն առաւ ու հա-
ձարահացիով լեցուց : Եւ հաւատիկ ե-
րեքօրեայ պաշար . . . Եւ հաւատիկ քե-
զի ընտանի մը՝ որ թշուառի պիտայքը
հոգաց :

Երջի տկարութիւնը չի կրնար Պու-
տավային նկարագրութիւնը բնել , մի-
այն թէ բուրնեբու վրայ հաստատ
ուած քաղաք մըն է իւր զմայլելի տե-
սարանավը : Բաղքին մտքութիւնը
կրնայ օրտերու սիրտանացը ծառա-
յել . Բաղաքը ունի իւր բաղմամբիւ
պարտեզները , որոնց մէջ կ'արծես
Իտալիոյ հարտերը կը բնակին :

Պանդուխտը պիտի դիմէր այս քա-

զարբ, առջի օրը պատուարուեցաւ տեղ մը՝ որ Պոլսավայէն չորս ժամ միայն հեռաւորութիւն ունէր. իսկ երկրորդ օրը նախաձաշիատեհներ թէ և մօտեցաւ քաղաքին, սակայն խոնջ նստեցաւ պարտէզի մը առջև ու չի կրցաւ շտրգել, անանկ խաղ մը՝ որ սրտի մը սիտփանացը կրնար ծառայել:

Պոլսովայ քաղաքը հաղիւ կէս ժամ մնաց, ուսկից յառաջ վազելով ապաւինեցաւ իւր քայլերուն, որոնց աբազութիւնը զինքը որոշեալ տեղը պիտի հասցնէր: Կերթար Պանդուխտը մերթ վազելով, մերթ հանգչելով, մերթ գանգատելով իւր տարտամ վիճակին վրայօք: Երեսէն հեղեղի նրման քրտինքը կը սահէր, բայց սիրտը զովացնող նիւթ մը չի կար:

Չորս օրուան մէջ՝ գիշերները մերթ անտառները, մերթ հովիտներուն մէջ պառկելով, իսկ երբեմն գիշերներն ալ քայլ առնելով՝ հասաւ խարքով քաղաքը:

Եթէ խօսինք քաղաքին մաքրութեանը, ճարտարապետութեանը, փողոցներուն սալաքարութեանը վրայօք՝ որ կ'արծես երիտասարդներուն պիտոյիցը ծառայող մարգարտազարդ ձերմակ սիրտ մըն է. դարձեալ դարման չէ Պանդուխտին անօթութեանը, միայն թէ բարեսիրտ Լեւտարանական մը (Ունկարիացի) նշմարելով օտար մը՝ որ Պանդուխտն էր. հրաւիրեց իւր սենեակը. Պանդուխտը որ Լեւտարանականին հետաքրքրութեանը պիտի ծառայէր՝ պատմեց իրեն թշուառութիւնը: Լեւտարանականը իրեն դրացիները ժողովի հրաւիրելով՝ յայտնեց անոնց Պանդուխտին տարաբաղդ վիճակը. որոնք գը-

թալով զՊանդուխտ, յանձնեցին սուրհանգակի մը որ առնէ մինչև Սոքա քաղաքը: Կարձեալ Պանդուխտը վստահ չ'էր քաղդին վրայ. ասիկայ ալ դիպուած մըն էր, որ զինքը նեղութենէ առ ժամ ազատելով՝ Տէրութեան սուրհանգակին յանձնեց:

Ըրդեօք հեռացաւ թշուառութիւնը: Եւս, կառքին մէջ հանգիստ էր, բայց մինչև Սոքային դուռը... Սոքան, Պանդարթեան յիշատակը հիւրընկալ չ'է, գիտէ ժպտիլ Պանդուխտներուն վրայ և ոչ մտիթարել, իւր աննուէր ոգին կարծես իւր գրունի բուն վրայ նկարագրուած՝ յառել գիտէ միայն, մշակէ ու կեր, բառերը արտասանելով:

Սուրհանդակարանը մտաւ կառքը, ելաւ վերտփին սուրհանգակարան մը՝ թէ և իրարմէ հեռու: Ըսկեց որուն գիտէ, բազմաթիւ և տեսակ տեսակ մարդկանց ոչ մէկն ալ իրեն ծանօթ չ'էն:

Ինչևանաստեղծներ շատ... բայց սասնկ, մի հարցնէր:

- Հայոց Լիկեզեցի'ն.
- Սենեակ շ'ուսի:
- Կազարեանց Նեմարանը
- Սասնիչներ կը գտնուին:

Հապա ուր երթայ Պանդուխտը որու ապա ինի: Իւր գանձի'ն, շլէլար, վասն զի ժլատ է...

Սոքային սուրհանգակարանը քանի մը ժամ խորհելէն ետքը՝ պատրաստուեցաւ Բուզնիցկի Սաստը (կառարջ մըն է որով փողոցը կը կասիցո-ի) երթալու. Պանդուխտը գիտէր որ իւր մտածութիւնները անշահ գաղափարներ յղացընելէ՛ ի զատ կարեւորութեան կամ պիտոյից չի պիտի կրնայ

ճաս պիւլ . րայց ի՛նչ օգուտ , որ Սուրբան չէր նմաներ անտառներուն . ուր Պանդուխտը երբեմն կը ննջէր , երբեմն կը հանգստանար , բնութեան ամենազմայելի տեսարանը ակներև կրնար զանի խորել . Սուրբան բանտ մըն էր Պանդուխտի աչքին առջեւ , որուն մէջ ամփոփուած՝ ինքզինքը բաղդին պիտի յանձնէր . բաղդը՝ որ ըստ ինքեան նշանաւորութեան արժանի չէ . թէև իւր սնափառ սնունդը հռչակուած երկրագունտին տէրը կոչուած է , Պանդուխտին համար անջրպետ բան մըն է , ուստի իւր ձեռքը երկինք բարձրացուցած ճարտարապետին գութը դէպ ՚ի իրեն պիտի սլացնէր . Ամենակարողին գորովը թռչնանման պիտի ձեւէր Պանդուխտին վրայ , որով կարող ըլլար իւր սև օրերը ուրախութեան փոխել : Արեկոյեան ժամը հասաւ , րայց Պանդուխտը դեռ շուկան , դեռ փողոցները կը պրտրտի , իւր սնցազիրը որուն ապոււինսած էր՝ պատրաստուեցաւ աւանդապահներու յանձնել , գիշերուայ մը հանգստութեան համար : Այս անյուսակի դէպքը յաջողեցաւ . Պանդուխտը գտաւ հանգստանալու սենեակ մը՝ որ տաժամանակեայ պատըս պարան մ'էր :

Քաղաքացւոյ մը տան՝ որուն առջև իրիկուն հիւր էր Պանդուխտը , — հարկը կը պահանջէր որ իւր տաղանդը ներգործէ . . . կ'ուզէր որ նմարուի վրան իմացականութիւն մը , և այս վարպետութեամբ կը յուսացուէր որ գրաւէ Տանուտիրով սիրտը : Արեւելեան պատերազմը իրենց աւարկայ ըրին , Սուսայիք պատերազմին շարունակութիւնը կու գէին եղեր ,

ինչպէս կը պատմէր Տանուտէրը . ինքնահաճոյ գոսպութիւն . իբր թէ պատրաստ էին զահուելու հայրենեաց համար . Պանդուխտը ընդմիջելով քաղաքացւոյն խօսքը , ըսաւ . թէ « Հայրենիքը ամէնուն համար քաղցր է , րայց հաշտութիւնը որ եղև՝ ինչպէս մարդկային սեռին , անանկ ալ քաղաքականութեան օգուտն էր : Այն պատերազմը շարունակէր տարի մ'ալ շատ կարելի է որ բոլոր Աւրոպան զէնք առնէր , ան ատեն հեղափոխութեանց առջեւը դժուարութեամբ կ'առնուէր ու դարերէ առաջ զիրենք ապահովցնող աղդերը վերստին հարրատահարութեան ենթակայ կ'ըլլային : Պանդուխտը այս խօսքերէն ետքը բացատրեց Քրիստոնէութեան արգիւնքը , որ պատերազմի միջոցաւ ձեռք եկաւ , Պանդուխտին միանգամայն ազդու խօսքերը համակրութեան արժանի էին . ու այսպէս շատերուն գութը շարժելով՝ տանուտէրը հարցուց թշուառութեան պատճառը , որով հասեր էր Պանդուխտը : Չէր կրնար ճշգիւ պատասխան տալ իրենց , այդչափ միայն պատմեց թէ իմ բուլըր կեանքս Սուսայի սնցուցեր՝ հոս եմ առած ուսման ճաշակը , միայն թէ հեղափոխութեան ստանտիպուէցոյ երթալ իմ հայրենիքս որ կոստանդնուպոլիսն է , ուր չ'գտայ իմ ծնողքս , որոնք առ Վատուած փոխուէր էին : Արջուպէս չի կրնալով ձգել Սուսաստանը , որուն շատ բարիքները վայելած եմ , պարտանձին համարեցոյ վերադառնալ . ինչպէս որ այս երեկոյ ձեր տունը հիւր եմ , և ձեր խնամքը որուն յանձնէր եմ ինքզինքս , նոր աւետիս մըն է իմ եր-

Զանկու թեանս : Քաղաքացին խոստա-
ցաւ թէ ձեռքէն եկած բարութիւնը
ընելու չի զանար , հասցա Պանդուխ-
տին հարցուր տեսնենք , կրնա՞ր կե-
նալ Մոսքայի մէջ եթէ գործ մը ալ
գտնուէր իրեն համար : Հաղարնե-
բով մարդիկը կը ճանչնային զինքը ու-
իւր Ռուսաստանին մէջ հռչակուած
անունը շատերուն հետաքրքրութեան
արժանի առիթ մըն էր . կը յուսաց-
ուէր որ չարասիրտներ գտնուէին
մատնելու պատրաստ : Հետեւեալ առ-
տուն իւր արձակուրդը , որ աւանդն
էր , խնդրեց որ տան իրեն ոտակա-
նութեան ներկայացնելու համար .
Քաղաքացին առանց յետաձգութեան
առաւ իրեն ըսելով՝ թէ դու ես իմ
աւանդս որ պիտի պաշտպանեմ՝ զքեզ :

Մոսքային մէջ հարիւր ոգիի չափ
Մշտանցիներ կային փոճառական ,
ազգաւ թէ և Մահմետական , բայց
զՊանդուխտ իրենց մտերիմ՝ ճանչնա-
լովին՝ ամէն նպատտ կը յուսացուէր
անոնցմէ : Ետնցմէ մէկը Մշա - Մշ-
տալա Մշալարովը՝ որ Պանդուխտին
հօր տան մերձաւոր բարեկամներէն
մէկն էր , լսելով Պանդուխտին գա-
լուտը , կերպով մը հրաւիրեց առ-
ինքը ու իւր օգնութիւնը չը զայցաւ :

Պանդուխտը կրնար ինքը զինքը
քանի մը ամիս յիշեալ մարդասեր
Մշալարովին խնամոցը յանձնել . հա-
պս վերջը , դարձեալ թշուառութիւն :
Վճռեց որ օր առաջ մեկնի Փեդրս-
պուրկ , ուր պիտի որոշուէր իւր վե-
ճակը , ուր թաղ մը առանձնանալով
գործի մը ձեռնամուխ պիտի ըլլար :
Եւայց պիտի երևնար հանրութեան ,
չէրբէք , վասն զի երկնից մէջ ստու-
րագրուած վճիռ մը կ'արգիլէր անանկ

փափաքէ մը , որուն մէջ անձ մը իւր
զուարճութիւնը ունի : Մշա - Մշ-
տալա - Մշալարովը զՊանդուխտ կը
խրատէր որ վերագառնայ (օման-
եան բարեխնամ Տէրութեան գիրկը ,
սակայն Պանդուխտը իւր մասց խոր-
հրդովը , կ'ուզէր որ վերջին անգամ
գտնէ բաղդին հետ պատերազմի :

Մշալարովին իրեն խնչուն և իւ-
մասատից ճարտարութեամբը երկու-
մեծաշէն քաղաքները իրեն թուերուն
վրան առած կը ժպտէր անոնց երե-
սին՝ որոնք Փեթրսպուրկին տեսու-
թեանը կը ծարաւէին :

Մշալարովին պատրաստութիւն ալ
չէին խնայէր Պանդուխտէն իւր հայ-
րենակիցները : Յունիս 10 . 1857 թը-
ւականին , և ոչ մէկէն խուրհուրդ իւր
մասին չը պահանջելով՝ այլ միայն իւր
հանձարին ապաւինելով՝ զնոց փոռ-
տատուներ , ուր հարիւրներով մարդիկ
ութեանը ժամը կ'սպասէին :

Քաղցր էր Պանդուխտին համար
այն վայրիկեանը , որ պիտի հասցնէր
ժամերուն զօտանայ . ժամերուն՝ որ
հազուադիւր է ուրիշներուն հա-
մար : Վակոնին մէջ բազմուած պրճ-
նասիրաց խումբը - , որ իրենց սրտի
առատութիւնը այլոց աչքին հաճելի
տեսարան մը կը ձևացնեն - փառասի-
րութեան ամենապէհ անունովը դե-
պի մայրաքաղաքը կ'ընթանային . Պան-
դուխտին համար յիրաւի զմայլելի
էր այն տեսարանը , որուն ճնաշխար-
հիկ պատկերը մարդկային ազգին պի-
տի նուիրէր . մարդկային ազգին՝ որ
Մոսքա - Փեթրսպուրկին ճամբորդու-
թեան վայրք դադափար ունենան ,
հասցա ինքը գտեր էր անոնց մէջը
դիւցազնական կամ շարժական . . .

պաշտօն մը, ոչ, միայն իւր պարանոցը
 թիւրած, նստարանը, որուն վրայ
 անշարժ բաղմեր էր՝ կ'արդիւէր յա-
 բաբերութիւնը այն խմբակին հետ,
 որ ժամանակին նկատմամբ Պանդուխ-
 տը արժանաւորութիւն չ'ունէր ա-
 նոր յարեւոյն։

Քսան և վեց ժամ տեւեց մինչև
 Փեթրոսպուրիկին դըռները, Փեթրոս-
 պուրիկին կախարդական զօրութիւնը
 չէր կրնար զՊանդուխտ խաբել, վասն
 զի զիրար կը ճանչնային, զիրար գը-
 գուած էին ատենօք։

Ըստ օտեան ժամը վեցին Պան-
 դուխտը դիմեց դէպ ՚ի կանխ-չէննի
 Սոստ, (տէրութեան ձիանոցներուն
 քով կամուրջ մըն է), ուր պիտի գըտ-
 նէր վաթսուհամեայ կին մը՝ որ նախ
 քան ծանօթ էր Պանդուխտին։ Ուս-
 միկ կնիկը չի պիտի Պանդուխտին նոր
 վեճակին վրայօք տեղեկութիւն ու-
 նենար, ուստի կրնար ըսել թէ պաշ-
 տօն վարելու համար եմ՝ յանձն առեր
 մեծ ճամբարգութիւնը։

Պանդուխտը սրասպարուեցաւ հոն
 տեղ, ուր կը բողձար։ Վիշերը անցուց
 առանց խորհուրդ մը իրեն նկատմամբ
 յղացելու։ քանզի սաստիկ խոնջեալ
 իրեն հանդատութիւնը չի վրդովեց։

Շեռեւեալ առտուն դեռ անկող-
 նի մէջ իրեն համար յատակադիմ կը
 պատրաստէր, կը պատերազմէր մտա-
 ծութեան հետ, կը մտնէր մտաց ան-
 հունութեանը մէջ, բայց բոլոր աչ-
 խատութիւնը ՚ի թերև . . . Պաաւ
 կնիկը անմտկ կը կարծէր թէ իւր նախ-
 կին երջանիկ հիւրն է. այն, նոյն իսկ
 պատկերը ունէր, սակայն թշուառ
 ու յետին թշուառ։

Նկողմը ձգելու ստիպուեցաւ։

զգեցաւ իւր հանգերձը, ու միայն
 փողոցներուն դարձնելով կ'ուզէր քիչ
 մը շրջագայել. Ըրդեօք իւր շարժման
 ատեն պիտի գտնէր յարմար գործ մը՝
 որ կարող ըլլար առանձնութեան մէջ
 հանգստութիւն մ'ալ ձեռք բերել,
 առ ալ ապագային մէջ եղած ժամերը
 պիտի որոշէին։

Պանդուխտը տէրութեան պալա-
 տին առջևէն անցած ատեն, երեսուն
 հոգիէ բաղկացեալ խումբ մը հան-
 դիպեցաւ իրեն, ասոնք կրօկատու
 ազնուականներն էին, կայսեր միան-
 գամայն հեծելազօրը, որոնց մեծագոյն
 մասը Պանդուխտին ծանօթ էր։ Աե-
 վային փողոցէն անցած ատեն տեսաւ
 Պոտպոլկոյնիք (միբալայ) Չերնօվը,
 Պորուչիկ (քօլ-աղաթը) Սլավինսկին,
 Լըկու Ըրուանից Տաճիկ վաճառ-
 կանք, որոնք Պանդուխտին հին թըշ-
 նամիներն էին, Վաճառականի մը
 խանութ մտած ատեն, գտաւ Վար-
 դան Ըրչակունին և քանի մը Տփիսի-
 սեցիք, որոնք իրենց կոյր մտօքը կրնա-
 լին մտտնել Պանդուխտը։

Որ կողմը որ կը պարտէր, կարծես
 հրեշներ բազմուած՝ պիտի խորտակե-
 լին Պանդուխտին վերջին զօրութիւնը։
 Խեղճը Փեթրոսպուրկ մտաւ առանձ-
 նանալու մտօք, որ զինքը ձանջող չի
 գտնուի, ընդ հակառակը ծանօթներէն
 շատերը հոն են եղեր. . . Պանդուխ-
 տը վիրաւորուած՝ կը մտածէր նոր
 դարման մը, նոր դարմանը յերկնից
 հրեշտակ մը իրեն պիտի պարզուէր,
 մահուան տեսիլք տալով, Պանդուխ-
 տը իւր կենդանութենէն ձանձրացած՝
 կ'ուզէր օր առօջ յերկնից մէջ իւր
 թշուառութեան փոխարինութիւնը
 վաստակիլ, կամ զէրեզմանին մէջ ուր

զինքը վզովոզ չի պիտի ըլլար :

Օր մը ազերսագիր մը պատրաստելով առ Ահհափառ Այստեր, թէ և կ'ուզէր ինքզինքը ենթարկել նորին Ահհու թեան տղերը, բայց առ ալ դժուար ինքիր մըն էր Պանդուխտին համար, վասն զի ՚ի բնէ անտի զինուորական գոռոզ յատկութիւնը՝ որ ունէր, խոնարհութեան մեծ արգելք էր, եթէ ազերսագիրը մատուցանէր նորին Այստերական Ահհութեան գաստղութեանը՝ ազտութիւն դարձեալ չ'էր յուսացուէր, վասն զի օրէնքը արդէն դատապարտէր էր, կամ ազերսագիրը ըստ կարգի կ'ուզէին ՚ի անօրինութիւն Փախաբային Արվիասու, որուն ինքն ալ պիտի դիմէր, բայց կրնար երեւնալ Արվիասու մէջ՝ երբէք՝ ուրեմն դէպքը կը պահանջէր որ բանի մ'ալ ձեռնարկութիւն չ'ընէ :

Արիտասարգ մը՝ որ Պանդուխտի մտերիմներէն մէկն էր, յարաբերութիւն ունէր Տէրութեան գիւտնատան Տիրէքթօր Պ. Ռաշէթին հետ, Պանդուխտը իրեն նկատմամբ խորհուրդ հարցնելու համար մեծ համարձակութեամբ դիշեր մը դիմեց անոր, նախ Պանդուխտը տեսած ատեն զայրացաւ, բայց քիչ մը ետքը նախկին մտերիմութեան սերը ցրցնելով՝ ընկալաւ յարգանք : Արիտասարգը, յանձն առաւ Պ. Ռաշէթէն դարման մը հարցնելու, երկրորդ օրը որ վերստին տեսնուեցան՝ պատասխանեց հետեւեալ խօսքերը : Թէ Քեզի համար փրկութիւն է մի միայն ուրիշ տէրութեան դիմելը Աէրջնն յուսահատութիւն, ապերախտ վեճակ Պանդուխտը իւր վերջին

օղջնը ապով Արիտասարգին՝ մեկնեցաւ իւր սենեակը, ուր վիշտերով զբաղեալ իւր կեանքը կ'ողբար :

Արրորդ օրը աւելի դառն էր Պանդուխտին, վասն զի շուարեալ ինչ ընելքը չը գիտէր, միայն գիւցազնական ինքնահաճոյութիւնը զանի կ'սփոփէր երբ կը խորհէր վերագարծը ՚ի Ա. Պօլիս, երկայն ճամբորդութիւնը առջեւ կ'արձանանար, որու ատեն քիչ նեղութիւն չ'էր կրէր, որ դարձեալ պիտի նորոգուէին : Այնչև չարորդ օրը իւր մտածութիւնը առ զաւ միայն, որ ինքզինքը պատրաստ է ՚ի վերագարծ և ասոր համար չ'էր ցաւիր երբէք, որովհետև դեռ Ողջ էր Ափրեմ վարդապետին՝ որուն միջնորդութեամբը Տէրութեան Արիտասարգը զՊանդուխտ կրնային միտնարել նամակով մը իրեն գիտաւորութիւնը յայտնելն ետքը անմիջապէս ձանապարհային ծախքը հագացին :

Կը բաւէր երեք օրն ալ Պանդուխտին, վասն զի իրեն թշուառութիւնը երբէք ծարուած չ'էր Փեթրուպուրկայ մեծակառոյց պալատներուն, և չէր կրնար ծարաւիլ, քանզի իրրեւ թշուառ չքաւ որութեան հետ միայն կրնար մրցիլ :

Հուսիս Աին Փեթրուպուրկէն հըրածարելու դիտմամբ մօտեցաւ վերջոսին երկաթուղայն, որուն թեւերուն վրան նստած ինքզինքը Մուքային մէջ պիտի տեսնէր, ինչպէս որ հետեւեալ օրը ժամը 6ին հասաւ :

Մուքային մէջ իրեն համար նոր վեճակ մը պիտի սրոջէր, նորէն խորհրդոյ առատութիւնը զբաղմունք եղած էր Պանդուխտին, որուն վերջին սրոջումը ան եղաւ որ Ա. Պօլիս

վերագտանայ Ասիական մէջէն ժա-
մանելով, կամ Իմերեթից և կամ
Քաղսիասացի մէջ եթէ յարմար գործ
գտնելու կարող ըլլայ՝ մնայ յաւի-
տեան : Գունիս 21 . Կորնթացի գար-
ձեալ ստրկրուն զօրութեանը սպառի-
նելով մեկնէցաւ միայնակ երեսը դէպ
ի Լընեւք գարձուցած , ուր իւր նա-
խահարց սակերքը կ'ամփոփեն :

Պանդուխտը երկու օր բաւական
տրագ քաղելովը հասաւ Աէրբուխով
քաղաքը որ Ռուսաստանի երեւելի
գործատանց և գործարաններուն տեղն
է . հաս , զինքը հանգստացնելու հա-
մար իջաւ Թէյարան մը , ուր շատերը
բազմուած կ'ըբօսնուէին :

Օրօտարանին մէջ սպահ մը մօ-
տենալով Պանդուխտին , իրեն բարե-
ւր չ'ըստացաւ տալու ու քովը բազմե-
ցաւ : Վայրկեան մը իրարու երես
նայելէ ետքը , սպահը ըսաւ թէ « բա-
րի եկրի » . Պանդուխտը սովորական
քաղաքովարութեամբ իւր շնորհա-
կալութիւնը յայտնեց :

Երեսայ որ ճամբորդը էք , հար-
ցուց սպահը :

Ես , բայց ոչ փառասոր . . .
ըսաւ Պանդուխտը :

Սպ. Կարելի է հարցմունքներս Ձեր
սրտին նեղութիւն պատճառի :

Պան. Ըմննէին . Պանդուխտի մը հա-
մար միթիթարութիւն է երբ զանի
այց առնելու պատիւը կ'ունենան :

Սպահին զգեստը թէ և ըստ տե-
ղւոյն սովորութեան էր , սակայն ար-
տասանութիւնը յայտնի կը ցցունէր ,
որ ինքն ալ օտարահայն է : Ռուսի
Պանդուխտը համարձակեցաւ տեղե-
կանալ անոր վրայօք : Սպահը պատաս-
խանեց թէ Կ. Պօլսեցի եմ , անունս
Սահմէտ Ըմնն պէ . :

Ուրի մտ իմ հայրենակիցս ես , ը-
սաւ Պանդուխտը , քաղաք ժպիտ վ մը :
Հարենակիցդ , ս'չ զարմանք . ես չ'եմ
կարծեր ըսաւ որ Լ'սիացի մը այս կող-
մերը պատելու յանդգնի :

Հրամանքնիդ Լ'սիացի չ'էք : Եթէ
ձեզի համար ճամբաները բաց էին
ուրիշներուն համար ինչու պիտի
գոցուէին որ անցնիրը գժուար ըլլար :

Սպահը չ'էր կրնար փստահ ըլլալ
Պանդուխտին խօսքերուն , վասն զի
զգեստը ու արտասանութեան մտք-
րութիւնը հաւատաւ ընծայելու ար-
գելք էին :

Պանդուխտը սկսեց Կ. Պօլսոյ նը-
կատմամբ տեղեկութիւններ տալ ա-
նոր ի Տաճիկ բարբառ , իսկ վերջը
կամենալով տեղեկանալ Սպահին վե-
ճակին վրայօք՝ հարցուց առաձնու-
թեան պատճառը :

Լընեւքեան պատերազմին , ըսաւ ,
մասնուած եմ ի գերութիւն Ռու-
սաց ձեռքը , երբ ինքըզինքս տեսայ
հեռաւորութեան մէջ , ստիպուեցայ
ընդունելով ճշմարիտ Վրիստոնէ ու-
թիւնը՝ կենալ հաս տեղ , և յիրաւի ,
արդի վիճակս՝ որ շատ երջանիկ եմ-
կը գերազանցէ Տաճկաստանի մէջ ու-
նեցած վիճակս , որ ս'չ պատիւ ունէի
և ոչ յարգանք : Վրիստոնէութեան
ճշմարտութիւնը ստիպեց հաս մտազ-
թէ շահախնդրութիւնը : Այն է ար-
դեօք . հարցուց Պանդուխտը : Եր-
կուրն ալ պատասխանեց Սպահը :

Տաճկաստանի մէջ ինչ պաշտօն կը
վարէիք :

Հարիւրապետ էի Բեռիքներուն :
Հոս , նոյն իսկ պաշտօնին յարմար
դատեցին :

Այս մասին կառավարութիւնը բան մը ինձի ըսած չ'ունի, մի միայն զօշակ կուտան, որով կ'ապրիմ:

Արեմն կեանքդ երջանիկ չէ, հարցուց Պանդուխտը:

Ղօշակը ինձի չի բաւեր, որ ութ հարիւր գահեկանի մօտ ամսական կստանամ:

Աս դոշակը որ ձեր ապահովութեանը կը ծառայէ, առժամանակեայ է, ըսաւ Պանդուխտը, որովհետեւ պատերազմի մը ձայն ելած ատեն՝ ոչ թէ քեզ նմաններուն դօշակը, այլ մինչև անգամ կուտարութեան խորհրդականներուն ամսականները Տէրութեան մտածելու նիւթ կ'ըլլայ, նա մանաւանդ ձեր ստացածը, որ Վրիստոնէութեան աղանգը ընդունելու համար է, և ասիկայ մշտնջենաւ որ սնունդ չ'է ձեզի:

Վրիստոնէութեան համար չ'է, այլ գերութեան համար, ըսաւ Սպահը:

Մի հաւատար, գերիները աղատ են վերագառնալու իրենց հայրենիքը, հապա եթէ միան, իրենց գանդաղութիւնն է, և աս դօշակը որ դուք կ'ստանաք, կը կրկնեմ որ առժամանակեայ է: Ընկէց կտքն ալ ժամանակը թող հոգայ:

Ճամանակը, իրաւունք ունիս այս խօսքերը արտասանելու, միայն թէ ժամանակին ապահովութեանը համար նախապատրաստութիւն մը պէտք է, և ասիկայ կը պահանջուի մարդիկներուն կատարելութենէն. և այս տեղը — որ քու բողբոխքդ հայրենակից մը չ'ունիս, — իրաւ է որ ժամանակը զքեզ թշուառութեան դռնէն ներս կը խոթէ:

Աս ալ երկմիտ եմ, պատասխանեց Սպահը, և չը գիտեմ ինչ ընելիք:

Ինչ ընելիքը չը գիտէ, զարմանք. դարձիր հայրենիքդ. որուն քաղցր և փափուկ զգացմունքը զքեզ կ'ընդունի, ուրիշները մերկ աշխարհը ծայրէ ՚ի ծայր կը չափեն, իրենց համար հայրենիք պատրաստելու մտք. դուք որ հայրենիք ունիք, և ան ալ (ու մանեան բարեխնամ Տէրութիւնը, ամօթ չ'է որ անոր գիրկը կը ձգէք): Աս ալ նոյն միտքը ունիմ պատասխանեց Սպահը:

Բայց

Այս բայցը ինձի չը բացատրեն:

Այդ չափ միայն որ եթէ վերագառնամ, Վրէական օրինօք կը պատժուիմ:

Գարձեալ հոգ չ'է, չը գիտե՞ս պարոն, որ Վրիստոնէ սիրաբ ունի իւր գորակը, հո՛ւ կամ ուրիշ Տէրութեանց ատեանները յանցանք մը չ'են կրնար ներել, օրէնքը կը պատժէ, օրինաց ամենքն ալ պտտասխամատու են. Հապա բարեխնամ (Օսմանեան Տէրութիւնը իւր Վրենակալները ունի, ուրնք խղճասիրտ են, նա մանաւանդ որ օրէնքները խիստ չ'են. Համազուէ պարոն. միատեղ գիտենք Օսմանեան գիրկը որ միշտ որբերու հայր կոչուած է Վրից մէջ:

Հապա կիսա ու հարստութիւնս:

Միթէ ամուսնացեր էք հոս:

Այո՛, Ռուսացուց մը աղջիկ առեր եմ հարիւր հազար գահեկան հարստութեամբ:

Չ'ես կրնար համոզել որ կինդ ալ միատեղ մեկնի:

Ճամանակի կարօս է:

Այո՛, ժամանակի կարօս է:

Սպահը Պանդուխտին եւստիղուն

խօսքերէն գրաւուելով, քաղաքավա-
րութեամբ խնդրեց որ Պանդուխտը
սրտով իւր վիճակը :

Կարծեմ մարդ մը չը մտանէր իւր
հայրենակիցը, անտնի չէ. հարցուց
Պանդուխտը :

Չեմ գործէր մարդկութեան դէմ,
ըսաւ, Սպահը, նա մանաւանդ եթէ
գաղանիք մը ունիս՝ խիղճս չի ներէր
ուրիշներուն յայտնելու :

Աւրեմն լռէ : Օւաւակ մըն եմ իմ
հայրենեացս գիրկէն բաժնուած, իմ
ճնողքս՝ որ ինձի հայրական գորովով
կը խնամէին. այսօրս արտասուածարմ,
միշտ իրենց որդին կերազեն : Արդին՝
որ Ռուսաց արքունական դպրոցը
ուսման ճաշակը առած՝ իրեն հանձա-
րովը ու պաշտօնովը պատանեկու-
թեան ատենը մինչև անգամ շատ յա-
ռաջ գացեր էր :

Արեւելեան պատերազմին հարիւ-
րապետութեան պաշտօնը կը վարէր,
բայց երբ կը տեսնէր որ իւր քաջած
սուրը օտարի մը համար է, օտարի
մը՝ որ իրեն սրտին զովութիւն չէ,
նա մանաւանդ երբ կը տեսնէր որ
իւր հայրենեացը մէջ յեղափոխու-
թիւններ պահաս չ'են, իւր հօր փա-
ռաւոր տունը՝ որ քսան տարի է ՚ի
վեր է իւր զօրութիւնը կորսնցուցեր
էր՝ միտք բերելով, մտաւ քաղաքա-
կան խնդրոց մէջ : Աս էր, որ մեղան-
չելով Ռուսաց դէմ, չէր կրնար կե-
նալ իր տանը մէջ որ հիւրերը սիրեր
էին. ձգելով Ռուսաստանը, և իւր
փառաւորութիւնը սանակոխ ընելով՝
ինկաւ Օսմանեան բարեխնամ Տէ-
րութեան գիրկը :

Սպահը ընդ միջելով Պանդուխտին
խօսքերը հարցուց թէ ի՞նչ ազգ էք :

Պատասխանեց Պանդուխտը թէ
Հայ եմ :

Աւրեմն քու հայրենակիցներդ ալ
Հայեր էին :

Այ, իմ հայրենակիցներս Տաղտա-
նու Տաճիկներէն են, որոնք միշտ ի-
րենց իրաւանցը համար կը մորթուն :
Այ. Տաճիկ մը կրնայ Հայու մը հայ-
րենակից ըլլալ :

Պան. Այո, վասն զի հայրենիքը կրօնք
չէ, և մեր մէջը խարու թիւն չ'կայ.
մեք զիրար կը սիրեմք հասարակաց
օգտին համար :

Այ. Հապա ի՞նչպէս եղև որ վերստին
դարձար այս կողմերը :

Պան. Դէպքը պահանջեց :

Այ. Ահ, ես կը խղճամ ձեզի, երբ
կը տեսնամ որ բարեկիրթ ուսում
նական մը թշուառութեան ենթա-
կայ է :

Այս ձեր վեհանձնութիւնն է,
պատասխանեց Պանդուխտը :

Պարոն, ըսաւ Սպահը, եթէ կա-
րելի է, ընդունեցէք աս երկու Ռու-
սաց ոսկին, թէև ձեզի մեծ օգնու-
թիւն չէ, ու ետքը ասկէց մեկնեցէք :
Մ'նոր բարեաւ :

Սպահը գնաց, իսկ Պանդուխտը
ոսկիներուն վրան նայելով՝ կը գովէր
ան ասիական գորովը որ Տաճիկները
ունին : Արկու ոսկին յիրաւի մխիթա-
րութիւն էր Պանդուխտին, բայց
պիտի ունենանք անանկ վիճակ մը՝ որ
ժամանակէ մը ետքը կարող ըլլար ինքի
ալ այսպիսի բարերարութեանց փո-
խարինութիւն ընելու համար ուրիշ
ներուն օգնելու :

Այնուստի մտածութիւն :

Պանդուխտը պատրաստուեցաւ իւր

աղէտալի ճամբորդութիւնը շարու-
նակելու, երեք օր բաւական արագ
քալելէն ետքը հասաւ թուրք քա-
ղաքը որ Ռուսաց զինարանատեղին է
Ռուսաստանի մէջ:

Թուրան մեծաշէն քաղաք մըն է,
բաւական մաքուր և գեղեցկահառայ,
եթէ Պանդուխտը սկսի այս քաղաքին
նկարագրութիւնը ընել՝ իրեն մտի
թարութիւն չէ, ուրեմն թող իր
մտխաղը հաճարացիով՝ - որուն սոր-
ված էր՝ - լեցունէ ու մեկնի անկէջ:

Թուրքին մէջ չի գտնուեցաւ ի-
րեն ընկեր, և ոչ դրսերը, մտածու-
թիւնը իրեն ընկեր ընելով արագ ա-
րագ կը քալէր:

() Գոտոս ամիսը մերձ էր, ցուր-
տերը իրենց մրկացոյց եղանակը կը
ցուցնէին. Պանդուխտը չէր կրնար
անտառներուն մէջ պատապարտել,
հազար պիտի իջևանատեղիները հան-
գրտամար: Ըն ճամբուն փոցի եղած
հիւրանոցները շատ սուղ չէին, գե-
ջերուայ մը համար կը բաւէ մեկ գա-
հեկանն ալ, ինչպէս որ աս ամենու
փոքրիկ գումարը վճարելէն ետքը Տա-
նուաէրները իրենց շնորհակալութիւ-
նը կը յայտնէին:

Ահ, ինչ դառն արցունքներ կը
տահէ մարդ մը, երբ իրեն նկատմամբ
ունեցած խորհուրդը օտար երկրի
մէջ կը յղանայ, օտար երկրին մէջ՝ որ
չունէր իւր կարեկիցը: Ըրգեօք կը
յաջողի խորհրդածութիւնս. արդ-
եօք կրնամ կրկնաւ մէջէն անցնիլ,
արդեօք բանտերը իրենց գըւները
բացեր են ինձի համար, կ'երեւախ-
յէր, և երեւախոյութեան ատեն սա-
տուհասը կը կենդանանար իւր առջև:

Վորսնէժ քաղաքը, որ թուրքէն

տանն օր ճամբորդութիւնն ընելէ ետ-
քը հասաւ. Պանդուխտը միայնքա-
մայն յուսահատած կուզէր ինքըզին-
քը մատնել Ռուսաց ձեռքը որ օր
առաջ - թէ և դառնութեամբ - լու-
ծուի իւր վիճակը: Գոտապարտու-
թիւնը սքանչելի չէր Պանդուխտին,
գտն զի անոր համար փոխարինու-
թիւն՝ երկնից մէջ կրնար պատրաս-
տուիլ: Ի՛նչ իրեն գտնուութիւնը
զինքը կ'ստիպէր որ անշուշտ հասնի
իւր նպատակին: Կեղեցի մը՝ որուն
մէջ ամփոխուած է Սրբոյն Ատորս,
Քանայ ոսկերքը, անուանի է իւր հը-
րաշաղործութեամբը. Պանդուխտը
ինքզինքը ներկայացնելով Սուրբ շիր-
մին առջև իւր դառն կաթմընները կը
նային Սրբոյն զգացմունքը արժեցը-
նել, իւր գառն արտասուքը կրնար
Ետուածութեան գորովը վատը-
կիլ. ուր ժամ մը ազօթելէն ետքը՝
մեկնեց Վորսնէժ քաղաքէն, երկու
ժամ հազիւ հազ այս քաղաքին մէջը
հանգստանալով: Յաւալի է երկրորդ
օրը, այն է Յուլիս 16, որ Պանդուխ-
տը կարոտացոյք քաղաքին ու Վորս-
նէժին կեդրոնը եղած գիւղի մը մէջ
սատարի հարուածներ կերաւ:

Գիւղի մ.ջէն անցած ատեն տե-
սաւ որ գինետանն մը առջև հարիւր
ոչի շտի Ռուսացիք խարու փայ
գիւղուած օղոյն շէշերը իրենց փորը
կը պարպեն: Սմանք քստի մը սնձանց
փայ իրրե կատակ յարձկելով հայ-
հոյութիւններ կ'ընէին, միւսները
Վեհափառ կայսեր կենացը կը պօսու-
ին: Շատերը ձայներ կը բարձրա-
ցընէին անտեղի և անտահման, սմանց
աղաղակը օղը կը թնդացներ, զՎան-
դուխտ տեսած առնանին, որ իրենց

տըքին օտար մ'եր, հրամայական ու ճով մը կը շեցին որ մօտենայ իրենց, Պանդուխտը իրեն սովորական համեստութեամբը թէև կրնար չի մօտենալ նոյն խումբին, սակայն մօտեցելով որ օղջոյն դրդամբը իրեն վրան կը բռնանան՝ ստիպեալ յանձն առաւ խոնարհիլը :

Եւ Պարոն . անոնց մէջէն մէկը դարձաւ Պանդուխտին ըսելով . Թէ քնչ գործ ունիս հոս :

Օտար մ'եմ, ձեր մարդասիրութենէն քաջալերուած այց առի ձեր գիւղը, Պատասխանեց Պաղուխտը :

Մէկ կողմէն անտաշ գլուխները, միւս կողմէն արջային յատկութիւնը, մէկ կողմէն ալ իրենց կազմը, որ օղջներու շիշէր էին եղեր, կրնային Պանդուխտին քաղաքավարութեանը պատասխանել . Եւ յզափս միայն ըսին միաձայն . Թէ անցագիր ունիս :

Եւ յո ունիմ, պատասխանեց Պանդուխտը :

Հոյց տուր : Պանդուխտը իւր ծոցէն հանեց անցագիրը ու ցոյց տուաւ անոնց :

Եւ Սուսոց անցագիր չէ, ըսին : Եւ յո, չէ, Օսմանեան հզօր պետութեանն է, որուն հպատակ եմ եւ ձեզի հիւր :

Թիւրք է, թիւրք է, պօսացին, մեր թշնամին է, մեր սխերիմն է . զարկէք, զարկէք, վրէժինդիր եմք : Պանդուխտին վրայ յիսուն տեղէ ձեռք բարձրացաւ, անոնք իրենց հարուածները կը շնորհէին, Պանդուխտը իւր պզտիկ սրով զինքը կը պաշտպանէր : Չայները սաստկացան, մինչև որ գեղջոյն քահանան մօտեցաւ : Եւ էր ուրեմն Ս . Սարափանին առ Եստուած

ըրած միջնորդութիւնը որ Պանդուխտը իրեն նկատմամբ զանի կ'ազազակէր :

Շնորհք, շնորհք, Պանդուխտը կը պօսար, բայց լսող չըկար, հասնողը իւր ձեռքը կ'երկնցնէր :

Քահանան նշմարելով գիւղացուց կատաղութիւնը . երբ կը տեսներ որ օտարական մ'է հարուածներով բռնուորուած՝ գաւազանը ձեռքին հասաւ ամբոխին վրայ . գինեմոլները ա՛մենքն ալ հնազանդեցան — իրենց հասարակապետէն ՚ի զատ — որ կարծես Երեւելեան պատերազմին վրէժը Պանդուխտէն պիտի առնէր : Քահանային վերջապէս ազգամայրը Պանդուխտը ազատեցաւ :

Վիւղացի մը որ ան խումբէն չ'էր, հեռուէն մօտենալով Պանդուխտին . հրաւիրեց ՚ի հանգիստ իւր տունը : Պանդուխտին երեսը գոցեր էին քանի մը ուռոյցներ, բայց երբ տեսաւ որ իւր բնական ցաւին վրայ ցաւ մ'ալ աւելցաւ, որ ան ժամանակին մէջ աւելել սոսկալի էր, ընդունեց յիշեալ շինականին առաջարկութիւնը :

Միասեղ իջան անոր օթեակը, ուր կրնար հանգիստ ընել, բայց կրնային դարմանուիլ հարուածներէ յառաջ եկած նշանները, բժիշկ մը պէտք էր, որուն երեսը կարելի է գիւղացիք երբէք տեսած չունէին :

Եւ հո քեզի նոր արկած մը, բայց միւս կողմէն զովութիւն Պանդուխտի սրտին իւր հին ցաւը փարատելուն համար, որ այն վայրկեանին միաքը չէր ինար :

Վիշերը անցուց մեծ տրամութեամբ, առաւօտը հասաւ : Պանդուխտը կը մատձէր նոր անպատու

Թեան փոխարէն վրէժինդու թիւն :

Հինականը, որուն հիւր էր, կը խրզձար Պանդուխտին վրայօք, և երբ այս վերջինը հարցուց թէ ուր է ձեր գաւառապետին իջևանը, պատասխանեցին թէ այս ինչ գիւղն է երկու ժամ ասկէջ հեռու :

Ինկոզինէն ելած ասուն Պանդուխտին համար պատրաստեցին թէյ, բայց երբ միայնգամայն անկէջ մեկ ներս պատրաստ էր, չըղըտցան մախաղն ալ հաճարացիով լեցնել :

Պանդուխտը ապահովուած ճամբայ ելաւ. գէպի ան կողմը ուր կը գտնուէր գաւառապետը :

Վիւ զայցիները Պանդուխտին դիտաւ որու թիւնը ՚ի թիւն հանելու մտօք կամ բողբոջի զՊանդուխտ գաւառապետեւ տարւ զխումամբ հասան ետեւէն, որ գիւղէն շատ չէր հեռուցեր, ու կապանօք կապելով ձեռքերը, ներկայացուցին գաւառապետին :

Վաւառապետը որ ծերունի պաշտօնեայ մներ, հարցուց պատճառը, միաբերան պատասխանեցին թէ «աս մարդուն վրայ կարծիք ունինք, լրտես է, լրտես է» պօռային :

Պանդուխտը երբ տեսաւ որ ամբաստանութիւնը, իւր խորամանկ յատակագիծը չունի, մխիթարեց վերջապէս ինքզինքը, վճռելով որ անմիջապէս պիտի յաղթէ գիւղացիները :

Վաւառապետը հրամայեց որ զՊանդուխտ բանտարկեն ու գիւղացիները հանգստանան :

Պանդուխտը բանտին մէջ գարձեալ կը մտածէր իւր թշուառութեանը վրայօք. նոր ամբաստանութիւնը մտածութեան նիւթ չէր ըներ, ու

բովհետեւ գիտէր որ ըստ օրինի պիտի վարձատրուի հարուածներուն փոխարէն :

Կեսօրեայ հացկերոյթէն ետքը, գաւառապետը պահանջելով զՊանդուխտ առ ինքը, ՚ի ներկայութեան երկու գիւղօրէից հասարակապետաց հրամայեց որ Պանդուխտը իրեն վրայօք պատասխան տայ :

Պատասխանը իւր ծոցն էր. այն է անցագիրը, ուստի հարցուց թէ ինչ իրաւամբ դեռ ամբաստանութիւնը չը քննած զինքը բանտարկեցիք :

Օրինաց պահանջմամբը պէտք եղած անօրինութիւնը ըրի. ըսաւ գաւառապետը :

Օրինաց պահանջմամբը. ուրեմն հրամանքնիդ քրէական օրինաց սեղեկութիւն չունիք. նա մանաւանդ օտարականի նկատմամբ, ըսաւ Պանդուխտը :

Ինզճ գաւառապետը իւր կենացը մէջ կարելի է տեսած չունէր անանկ յանդգնութիւն մը՝ որ իրեն գիտողութիւն էր և գիտողութիւն ընողն ալ գաւառապետին չափ օրէնոգէտ ըլլալուն համար անվեհէր մըրցելու պատրաստ էր :

Վաւառապետը կատգելով Պանդուխտին ազատ խօսքերուն վրայ, հրամայեց որ բերանացի զինքը արգարացնէ : Պանդուխտը ըսաւ թէ եթէ ներելի է գրով կը պատասխանեմ :

Վաւառապետը ընդունելով Պանդուխտին առաջարկութիւնը, հրամայեց իւր գիւանապետին, որ թուղթ մելան ու գրիչ տան բանտարկելոյն :

Պանդուխտը բազմելով սեղանին վրայ, գրեց հետեւեալ պատասխանը :

Պ. Մաւառապետ .

« Գիւղացւոց ամբատանու թիւ .
 « նը ըստ ինքեան անտեղի ըլլալուն
 « համար , չեմ ուզեր ինքրդինքս ար-
 « դարացնելու գիտամբ՝ լրտեսու-
 « թեան նկատամբ՝ պատասխան մը
 « գրել ձեզի . որ պէտք չէ և միայն
 « գամայն ապօրէն պահանջ մը » :

« Երես մը կը փնտռուի ան ա.
 « տեն , երբ Տէրութիւնները սուրե-
 « ըր ձեռքերնին բռնած իրարու վրայ
 « կը յարձակին , բայց քանի որ երկու
 « հզօր պետութեանց մէջ անդորրու-
 « թիւն տիրած է , ոչ որ իրաւունք
 « ունի լրտես անուանելու աշխարհա-
 « տես մը , եթէ մինչև անգամ զա-
 « նազան գաւառներու վրայօք տեղե-
 « կու թիւններ ալ ձեռքը գտնուած
 « ըլլայ , որոնք աշխարհագրութեան
 « նիւթ են :

« Իւր ձեռք պտշտօնին մէջ տնօ-
 « րինութեան մասին սխալմունք ու-
 « նենալով՝ պատիւ ունիմ հետեւեալ
 « գիտողութիւնները ընելու :

« Ա . Լ՛նջի բերան ձեռք պարտա-
 « շարութիւնն էր ինծմէ անցագիր
 « հարցնելու : Չ՛րիք :

« Բ . Իմ երեսիս վրայ հարուածոց
 « նշաններ նշմարելով՝ պարտ էիք
 « հարցնել պատճառը և նոյն վայրիկե-
 « նին առանց յետաձգութեան բժիշկ
 « մը հրաւիրել : Ար չ՛րիք :

« Գ . Ներկայ բանտարկութիւնը
 « ըստ քրէական օրինի օտար ազգաց
 « համար չէ՛ , որոնք յանցաւոր դա-
 « տուած ատեննին մինչև անգամ
 « կրնան մնալ սաստիկ տեսչութեան
 « ներքոյ և ոչ բանտը . որ ապօրինա-
 « լոր է :

« Դ . Սերժապէտ կրնայիք բան .

« տարիկ իմ անցագիրս և ոչ զիս :

« Լ՛յս պատասխանը որ օրինա-
 « լոր հարցմանը վրայ հիմնեալ չէ՛ ,
 « խանարհաբար կը խնդրեմ առաջի
 « առնել առ նահանգապետն . և այս
 « նամակն ալ որ ընդ սմին առաջի
 « կ'առնեմ , ուզղել առ Պ . նահան-
 « գական Փրոքուրօրն՝ որոնց օրինա-
 « լոր ընթացքը ՚ի շուտափոյթ ժա-
 « մանակի գոհ կ'ընէ զիս , զձեզ և
 « զգիւղացիս » :

Պանդուխտը գրու թեան զբազմ
 « ատեն ոչ ոք իր քովը չըկար , գաւա-
 « ռապետին պղտիկ օրիորդը ժամէ մը
 « ետքը Պանդուխտին մօտենալով հար-
 « ցուց պատասխանոյն նկատմամբ .
 « Պանդուխտը ահաւասիկ պատրաստ
 « է , ըսաւ , յանձնեց աղջկան որ տայ
 « իւր հօրը :

Մաւառապետին համար բանտար-
 « կութեան դուռ կը բացուէր Պան-
 « դուխտին կողմէն , և վճիռն ալ անոր
 « ձեռքը կը յանձնէր , արդեօք ինչ
 « կրնար խորհիլ գաւառապետը Պան-
 « դուխտին նկատմամբ : Վրութիւնը
 « ընթերցած ատեն իւր առջև պիտի
 « տեսնէր գրագէտ մը իր նման կամ ա-
 « ւելի ևս հանձարեղ , արդեօք պիտի
 « մտածէր առջև վայրկենին վրայօք որ
 « Պանդուխտ բանտարկեց . այո՛ , պի-
 « տի մտածէր , վասն զի գրութիւնն
 « ալ անոր վրան հիմնուած էր :

Լ՛րկու ժամու չափ դիւանատու-
 « նը կեցաւ Պանդուխտը , սակայն Պ .
 « գաւառապետին կողմէն և ոչ ձայն
 « մը , և ոչ տոփիւն մը , արդեօք շատ
 « պիտի նստիմ հոս , երբ Պանդուխտը
 « կը մտածէր ասոր վրայօք դիւանապե-
 « տը գաւառապետին սենեակէն մտաւ
 « Պանդուխտին բազմած սենեակը :

Ներս մտաւ, ոչ թէ առաջուան պէս գոռոզագէժ՝ այլ փայլուն աչքերով, բազոր ժպիտով տ չըզոցաւ փափուկիկ բարեժ՝ ալ տալու Պանդուխտին, բազմեցաւ ան յանդիման սեզանի մը վրայ ու հառաչեց հետեւեալ խօսքերը թէ « մեք զձեզ վիրտուութեցիք » :

Պանդուխտը պատասխանեց թէ ինքը բան մ'ալ չըզգար, բայց կը խրղձայ օրինաց վրայօք, որոնք սուտիկ հարուած կերան :

Ո՛հ, առ ինչ երկմտի խօսք, ձգեցէք մեկդի, կարելի է անօթեցած էք հրամանքնիդ, հարցուց զիւանապետը :

Այն ամենայն սիրով կ'ընդունիմ ինձուքը եթէ կը բազմաք զիս պատուելու :

Նայն բալեին զիւանապետը ապին անդին վազելով կը պօռար. է՛յ, է՛յ, Պետրոս շիայ, շուտով հասիր հաս : Արիտասարդ մը մտաւ ՚ի ներքս, շատ կարելի է որ գաւ առ ցոզետին ծառան էր, որովհետեւ զիւանապետը ըստ անոր թէ՛ գնն պարանիդ ըսէ որ հիւրը անօթի է. թող պատուեն :

Օտան ճարպիկու թեամբ առանց հրաման սպասելու, կարելի է պատու իրած էին իրեն - սեզանը պատրաստեց :

Գիւանապետը ինքը բազմեցաւ և խանարհարար զՊանդուխտ հրաւիրեց ՚ի սեզան :

Պանդուխտը ամենայն սիրով ընդունեց զիւանապետին առաջարկութիւնը :

Այն սիսէն մատուցած ատեն զիւանապետը կուզէր տեղեկանալ փետրապուրկին վիճակին վրայօք :

Պանդուխտը՝ որուն հարուածներէ յառաջ եկած երեսի ցաւը սուտիկ էր, չէր կրնար պատասխանել :

Արկրորդ ափսէն մատուցին որուն ետեւէն տասնեօթնամեայ յաւերժահարս մը մտաւ ներս, երեսը փայլուն. հասակը երկայն, վարները սուկեղայն, աչքերը կապուտիկ, մտանալով Պանդուխտին, ներեցէք, ըսաւ, որ ձեզի յարմար չ'է այս պատիւը :

Իբրև է, թշուառի մը յարմար չ'է անանկ պատիւ մը՝ որուն գիւցազուիք աշտանաւոր են :

Մենեկին, ըստ օրհորդը, շարժելով, պատիւը՝ ձեզի միայն արժան է. վասն զի առջևս, կրկնեց, գիւցազն մը կը տեսնեմ քաղաքսկրթի :

Ա՛յ ձեր վեհանձնու թիւնն է պատասխանեց Պանդուխտը :

Արկրորդ ափսէն մատուցին, որուն ետեւէն երեսուն և հինգ ամեայ կին մը ներս մտաւ :

Ո՛հ, ըսաւ, ինչու գնի չ'են պատրաստէր մեր մանրիմ բարեկամին համար :

Նստեցաւ տեղ մը, ուսկից իւր նշմարը Պանդուխտին վրայ կը նետէր :

Բանի մը վայրկենէն ետքը կինը ժպիտով մը հրաւիրեց որ Պանդուխտը բանի մը շաբաթ իրենց հիւր ըլլալու պատիւը ընէ, որով կը մխիթարէ նայն ընտանիքը :

Չորրորդ ափսէն մատուցին որ շաբաթեղէն էր :

Ո՛հ, ինչու համար շատ ջըբերիք, ըսաւ կինը ծառային :

Պանդուխտը քաղաքավարութեամբ մը իրեն գոհուեալութիւնը ցուց :

Հինգերորդ ափսէն բերինար մը

քեղէն էր, որուն ետեւէն գաւառաւ պետր մտաւ ներս արասանելով, թէ արդեօք պատուեցիք իմ մտերիմս, որուն սիրտը վիրաւորեր էի :

Ընաստիճան չէր պատիւը, որ չտի որ արժան էր մեր բարեկամին : Պատասխանեց Աինը :

Քաւ լիցի, առաջին անգամն է որ Սուսաստանի մէջ աղնիւ ընտանիքէ մը — որ դուք էք — պատիւ տեսայ . պատասխանեց Պանդուխտը :

Գաւառապետը բազմելով ՚ի սեղան գինի խմենք, ըսաւ, մեր բարեկամին կենացը : Այ, Պարսն, (ծառային դառնալով) Մեր պատրաստ է սուրջ եփէ :

Չեր կենացը՝ (Պանդուխտին ուղղելով), կը յուսամ որ մեր յանցանքը ներուի :

Ըմենն ին, դուք յանցանք գործած չունիք աս ընկերութեան մէջ, եթէ մեր գործոյն նկատմամբ է ձեր խօսքը՝ ան ալ օրէնքը պիտի վճնէ :

Գաւառապետը ստիտարեղէն կրնար հասկնալ թէ Պանդուխտը չէր խաբուած այն պատիւէն զոր վայելել կուտային : Իւ Պանդուխտն ալ քաջ գիտէր որ իրեն գրաւոր պատասխանը՝ Գաւառապետին որտի՛ն՝ սաստիկ ցաւ մը պատճառեր էր :

Սեղանէն էտքը Գաւառապետը զՊանդուխտ հրաւիրեց առ իւրք ու համարձակօրէն առաջարկեց որ հինգ հազոր դահեկան բնդուսի ու իւր պատասխանը յետո գոչէ :

Պանդուխտը լսեց, սակայն Գաւառապետը լսելի մը մէջ ծրարած յիսուն տկի տուաւ Պանդուխտին, բռնելով, թէ Ըսկիայ հարսուածներուն համար փոքրիկ փորձատրու թիւն մ'է :

Ե կը ինդրեմ որ մէկ երկու շաբաթ հոս հանգստանաք, մինչև որ ձեր վրայ եղած նշաններն ալ անհետանան :

Պանդուխտը սիրով բնդուսեց Գաւառապետին առաջարկու թիւնը, վասն զի ինքն ալ ստակի պէտք ունէր :

Իւ այսպէս սոյուսալի մտերմութիւն հաստատուեցաւ իրենց մէջը : Պանդուխտը քաջ գիտէր որ ստակները գիւղացիներէն պիտի առնէ, ինչպէս որ երկկայեան տան հան գրտնուող գիւղացիները բանտարկեց :

Գաւառապետը իւր ապօրէն ընթացքին համար զգայուեց, և սասանկ ալ պիտի իրեն առջև փոստէին գիւղացիները :

Պանդուխտը հանգստութիւնը գրտաւ, որուն համար Պ. Գաւառապետը աճապարեց բժիշկ մ'ալ հրաւիրելու :

ԶՊանդուխտ ամենայն յարգանք կը պատուէին, ընտանեաց մէջ ընդունուած էր իւրեւ անգամ և իրեն վերքերը ձրիապէս բուժեցան :

Պանդուխտին սիրտը հանգիստ էր, որովհետև ՚ի պատրաստի ստակ ունէր, որով կրնար շուտով տեսնել իւր երեւտրայած տեղը :

Սեթեքորդ օրը Սուրհանդակարանէն Պանդուխտին համար կտաք եկաւ, իւր վերջի ողջւնը տուած տանն Գաւառապետը հարկաւ պիտի մտածէր թէ ասանկ մարդ մը — որ զիս վընասեց — տեսած չունէի : Պանդուխտն ալ կրնար գտնուիլով թէ սպօրինաւորութիւնը անձուեցաւ : Իւ այսպէս իրենց հաւատարկը զիրար հազարդ եղէն ետքը՝ կասքերուն գլորդիւնը հրամարեց զՊանդուխտ ձերուսի Գաւառապետին ընտանիքէն :

ՉՊանդուխտս կրնար խաբել կառքին փառաւորութիւնը, որուն մէջը բաղմամբ՝ առժամանակեայ վայելք մը պիտի զգար, Սուրհանդակարաններ իջած ատեն տեսուչներէն կը դիմաւորուէր, ծառաները կը խնամուէին Պանդուխտին առատաձեռնութենէն, իրեն բնական շարժմունքները մեծարանք կ'ուռային իրեն, երբեմն փոստատուն մը իջած ատեն կը հրամայէր, կը պահանջէր, շատերուն հետ սիրով կը բարեէր և շատերն ալ զանի կը յարգէին, ինչպէս կը յարգուին երջանիկ Պարոնները: Չէ, չէր խաբուէր Պանդուխտը, քանզի եթէ չի մատուէր՝ իրեն առջևը յարատեութիւն մը կար, այն էր Օսմանեան Սուրբ հոլը. բայց պիտի գանա՞ր իրեն քովը ունեցած դրամին պատասխանող մը . . . ունեցածը ճամբան պիտի վատնուէր, իսկ ետքը ո՞վ գիտէ:

Չորս օր չի անեց մինչև նոր Չէրքաք գալը, Բընատեան սերունդին հայրենիքը, ուր հսկայազունք միշտ պատրաստ են իրենց նախահարց կրած վիշտերը փառաւորութեան փոխել:

Իսն գետին եղերքները կ'ովհասու հսկայաձև լեբանց նախավկան է: Իոնը լեբանց յաղթանգամ կազմութեան ակնաատես ըլլալով՝ սուգ զգեցած իւր զաւակներուն արտասուք կը բաշխէ, որոնց այտերը թողմամբ կարծես յաւերժական գերութեան մատնը ուած են:

Պանդուխտն ալ նոյն իսկ սրտի Տէրն էր, իսկ զինքը գթացողը Լսիական գործը . . .

Իսնը իր զաւակները ամփոփ պահէր է մինչ ցարգ իւր եղերքներուն վրայ, սակայն պանդխտանմաններուն

յոյսը առատագութ Օսմանեան ինքնակալութիւնը: Եթէ Օսմանեան հզօր պետութիւնը Լսիոյ մէջ չ'երեւար, Հայերը մինչ ցարգ Փիւնիկեցւոց կամ ուրիշ աղբաց նման իրենց յիշատակը պիտի կորսնցնէին:

Իաղմաթիւ ժողովուրդը գետնորու կատաղի հօսանաց, գերութեանց և ուրիշ առնոց նման զանազան վըշտերու ենթակայելով՝ ճարակ եղան. խումբ մը միայն — սր երևելի չէ — մանալով Օսմանեան հզօր պետութեան թևերուն տակ՝ խնամուեցաւ հայրական սիրով մը, իւր անունը յիշատակարաններու մէջ արձանագրուեցաւ և եթէ Հայը այսօրս կենդանի է, անուրանալի առ ինքը ունեցած Օսմանեան գործին է, որուն զգալուն սրտերը միշտ երախտապարտ են:

Հայ, որ Տէրութիւնը քեզի ուրիշներուն ծոցէն հանելով իւր աթոռանիստ քաղաքը ցցուց, և հոն, երեսիդ ժպտելով զաւակներէդ շատերուն համար բարձրագոյն դռները բացուեցան, ուր կը մանէն աղատ, կը յարգուին իբրև զաւակ, նա մանաւանդ անանկ ատեն մը՝ որ դեռ քաղաքակրթութիւնը իւր ընդարձակութիւնը չ'ունէր. Տելեմաքներ — աշխարհի պայծառութեան ատեն իրենց դրացիներէն հալածուեցան. Պոնափառութներ քաղաքազիտաց ձեռքէն առ Լստուած աղերս մատուցին, բայց Հայերուն վրայ, որ ժամանակին նկատմամբ իրենց նուաստութիւնը ունէին, հայրական փետուրներ սփռեցան, հայրական շուքը պակաս չ'եղաւ:

Պանդուխտը Իսնին եղերքներէն բաժնուեցաւ դէպի Աթալուղլու քա-

զարք, կառքը երեք օրուան մէջ հասցոյ զանի հոն տեղ՝ ուր Հայոց բազմաթիւ ժողովուրդը Ռուսաց ճամբորդներուն կը վկայէ իրեն ոգին, թէ դեռ ողջ է :

Մթափրոսպը ունի իւր սրբունական ճեմարանը, որուն մէջ ամեն ազգի զաւակներ կը կրթուին, Հայր հոս զուրկ է սեպհական դպրոց է. ունի մատուռ մը՝ որուն ծառայող երկու երեցները զիրար ոչնչացնելու թշնամի են : Ատելու թիւն աս միւսը յարուցանողը աւագերէց Տ. Պետրոս Պատկանեանն է, յայտնի տղամիտ Հայոց իրեն պակաս յատկութիւններով :

Մթափրոսպոյցի մեծարանօք յարգեցին զՊանդուխտ կարծելով թէ Վ. Պօլսեցի մը իրենց բաղարը հիւր է : Ամեն ժամ այցելուներ կը գտնուէին, որոնց դռներն ալ Պանդուխտին համար բաց էր :

Մթափրոսպոյէն կ'սկսի Կովխասու սահմանը, ուր Պանդուխտը աասն և հինգ օր մնաց իրեն նկատմամբ նոր խորհուրդ յղացնելու համար :

Եթէ ուղղակի Տիֆլիս երթար Հայաստանին մէջէն ՚ի Տաճկաստան անցնելու նպատակաւ, ճամբորդութիւնը կ'երկարէր, ինքը թէ և ամուրի էր, բայց իւր ծնողաց, հարազատ եղբարց, քերց, ազգականներուն և վերջապէս շատ բարեկամներու անստթեանը ՚ի վաղայց անտի կարօսըրալուն համար՝ կը բաղձար անոնց տեսութեանը. միւս կողմէն բաղմութիւ թշնամիներէ ՚ի զատ ինքը շատերուն ծանօթ բըրալուն համար ամեն գաւառի մէջ կ'երկնէր հարուածուել :

Պանդուխտը երկնից մէջ ալ կրնար մխիթարուիլ իրեն սիրականներու անստթեամբը, որոնք օր մը խուճբ մը կազմած Աստուածութեան գիրկը դիմելու պիտի պատրաստուին : Ռուստի պատշաճ գատեց որ Վրաստանի և Իմերէթիոյ մէջէն ժամանէ, որոնց ծայրը Սեաւ ծովը ըլլալուն համար կրնար շուտով Վ. Պօլիս վերադառնալ :

Վ. Պօլիս պիտի վերադառնար յապահայտ. գարծեալ այն թշուառութեան օթեանը . . . որ տարի մ'առաջ հոն էր, հոն տեղ, ուր հաղարներով դռներ Պանդուխտին երեսին գոցուեցան :

Այս վերջի խորհուրդը անբակտելի յատակագիծ ընելով պիտի մեկնէր Մթափրոսպոյէն. Պանդուխտը երկահաղար հինգ հարիւր դահեկանի ժոտտակ ուներ, բայց սրովհետեւ գիմած կողմերը օտար երկիրներ էին, ուստի չէր կրնար սուրհանդակարաններու վտանել իւր շնին հարտութիւնը. պատշաճ գատեց ճամբորդութիւնը հասարակ սայլով մը շարունակել : Սայլը իւր նպատակին կըրնար ծառայել մինչև Վրաստանի ժողովուրդը, որ Կովխասու լերանց ստորտան է. անկէց պիտի մեկնէր գարծեալ ոտքով, բայց մեծաւ զգուշութեամբ որ գիւղերու մէջ զինքը ճանչցող չը գտնուէր :

Մթափրոսպոյէն մեկնած պտեն սեղտեմբերի մէջն էր. երբեք քստտեղւոյն սոփորութեան բառական ցուրտ հողերը վկայէր կը զարդարէին ծիւններուն յաճախ տեղալովը, բայց ճամբորդի մը աս տղութիւնը կրնար հիւանդութեան հետեւալք

ունենալ, նա մահաւանդ եթէ Պանդուխտը Պ. գաւառապետէն նպաստուած չըլլար ճամբունն ցուրտը զանի շուտով կը ճարակէր :

Վրասիկովիսար Աթաբեկընէն երեք օր հեռաւորութիւն ունի. Պանդուխտին հեծած սոյլը տրագ չըլլալուն համար հինգ օր ըստ իւր ճամբորդութիւնը :

Վրասիկովիսար շորս օր միայն զՊանդուխտ հիւրընկալէց ուր նորէն իրեն համար մտաւոր մը պատրաստելով լեցուց ճանապարհային պոչարով ու երեկոյեան ժամը ութին երեք գարձուց Վովիասու ապառաժ և միանգամայն գահավէժ լեբանց : Այս իրիկուն հանգստացաւ գիւղի մը մէջ այրի կնոջ տան, ուր խնամուելով կնոջ ամենասիրելի օրիորդին քաղցր ժպիտէն՝ հեռուեալ առտուն արշալուստեան ծագման ատեն քարծրացաւ դէպի լեբան գաղաթը :

Վովիասու, Տփլիսաց ու Աթաբեկընց լեռը իրեն մշտաբարբոք բնութեամբը զմարդ կը կլէ, շատերը այս լեռան վրայ իրենց սգին աւանդէր են, շատերը ցրտերուն, իսկ շատերը մերկայաց լիթորիկաց ճարակ եղած են, չ'ըսենք հողմոց շառաչիւնը որ կարծես դժոխային նուագ մըն է որ կը կոչէ զմարդ սառնամանեաց անդունդը : նոյն վիճակին Պանդուխտն ալ պիտի ենթարկուէր, որովհետեւ միայնակ էր ու միանգամայն անօգնական, նոյն օրը կարծես թէ լեռան հարսնիքը սգոյ փոխուէր էր, որ տըրտում կեցած իւր գաղանաբարոց վարման ցոյցը չըկար, ասոր պատճառը արեգակն էր : Արեկոյեան ատեն Պանդուխտը հասաւ գինեատուն մը՝ որ

կառուցուած էր լեբան հարաւային ստորտը, ուր հանգչելով կրնար գուռնալ թէ փրկուեցայ : Վինեան մէջ ուրիշ ճամբորդներ ալ կային, ուրնք նորէն պիտի այց առնէին լեբան գաղաթը, Պանդուխտը չէր ուզեր մտնելու նոյն խմբակին, վասն զի գինեպանը և իւր հիւրերը Վրացերէն լեզուէն 'ի դատ ուրիշ լեզուի տեղեկութիւն չ'ունէին :

Պանդուխտը թէ և քաջամասօթ էր ան լեզուին, բայց սրովհետեւ իւր անցագիրը (Սամանեան կառավարութեան կողմէն էր, ուստի հաւանական էր որ կասկած ունենային իրեն վրայ, ստիպեալ առանձնացեր անկիւնի մը առջև բազմեր էր : Հիւրերը գիշերուեայ ընթրիք պահանջեցին. գինեպանը ամեն բան 'ի պատրաստի ունէր : Ահլանի վրայ Վրացի մը չը կրնար կերակուր ճաշակել մինչև որ զինքը կենդանացուցիչ մարուր գինին չը գըտնուի, վեց սգոց համար քանի մը հօխայ պատրաստուած էր : Այս բերան իրենց մէջէն թամատայ (կառավարիչ) ընտրեցին, որուն ըստ սովորութեան պիտի հնազանդէին : թամատայ կը կարգուի հացակերներուն ընտրութեամբ անոնց մէջէն մէկը, անձ մը գաւաթը կ'առնէ իւր ձեռքը, ու կը շնորհաւորէ մէկուն կառավարութիւնը, եթէ միւսներն ալ համին, նոյն օրինակ կը շնորհաւորեն թամատայութիւնը, ընդհակառակը ուրիշ ընտրութիւն կ'ըլլայ ձայնից առաւելութեամբ : թամատան կարգուեցաւ, խեղճ մարդը կարելի է քանի մը անգամ անցեր էր Վովիասու լեռներէն, որ հառաչելով գինին առաւ ձեռքը ու ըսաւ թէ « լեռներուն փոխոր

կայ կենացը՝ խնայեք, ու մաղթեցեք որ երկնային ձեռք մը մեզի երկրնայ :

Վինեզանը ընդմիջելով թամատային խոտը ըսաւ թէ հոս Պանդուխտ մը կայ որ լերանց վրայ աեղեկութիւն ունի :

Վձե՛րն ալ միաբերան պոռացին թէ, « Բոմբիլ է, Բոմբիլ է. այսինքն որն է, որն է : »

Վհաւասիկ սո մարդն է, ըսաւ գինեզանը Պանդուխտին համար :

Վէկը անոնց մէջէն վաղեց Պանդուխտին. Վ՛հ. « Ե՛նի ճիրի մէ * » , ըսաւ, հրամմե՛ մեզի հետ մասնակցէ :

Կ'ընդունիմ սիրով, բայց ընթերեաց ծախուց մասնակցիլը իմ կորոզութենէս վեր է. պատասխանեց Պանդուխտը :

Վ՛հ, հիւր ես, հիւր ես, պոռացին, կ'ընդունիմք սիրով :

Պանդուխտը թէպէտև յանձն առաւ, բայց անոնց կատաղութենէն կ'երրուէր, որքա՛ն գիտեն գինեց հետ միցիլ. հապս ի՛նքը. հաղիւ հաղ կրնար վեց գաւաթ խմել. Պանդուխտը գիտէր անոնց ստորութիւնը, որ գլուխին սաքցած ատեն իրենց պիտի յարմարցնեն չի խնդ մ'ալ, հոգ չընաւ, գոնէ՛ ժառմանցս գոները սո՛ժամանակեաց կը գոցուի խորհելով բաղմեցու անոնց բով :

Թամատան գաւաթը առաւ ձեռքը, խմեց, ըսաւ, Պարսնին կենացը, Վձե՛րն ալ միտաեղ պարպեցին գաւաթները իրենց փորը :

Պանդուխտը իրեն շնորհակալու-

* Արցաւց մէջ սո բառերը միշտ կը գործածուին, այս բառերուն ամեն մեկ մտրդ կը դիմարտը ըսել է « ցուգ ընդունիմ » :

թիւնը յայտնեց, ու հասկուց իրենց եղանակին բարեխառնութիւնը՝ լերանց վրայ :

Իմ հոյրս մեռեր է կրկնեց թամատան. մաղթեց Վտուած արքայութեան արժանի ընէ :

Վռանց գինեց կարելի է անգամ մըն ալ մաղթած չըլլային, գաւաթները նորէն լեցուեցան ու պարզուեցան :

Վնոնցմէ մէկը թամատային դիմելով խնդրեց որ իւր քրոջ ալ յաւիտենականութիւն մաղթեն, որ երեք ծր է հոգը իջեցուցինք, ըսաւ :

Գաւաթները դարձեալ պարզուեցան :

Վեռ հացկերոյթի չի սկսած՝ գաւաթը քանի մը շքան առաւ, եթէ ձկեկին, խեղճ Պանդուխտը ողջ ողջ պիտի մոնէր գերեզման :

Թամատան երկու գաւաթ առաւ ձեռքը ու խմեցեք ըսաւ, Պ. Բագբեկին կենացը որ այս երկրիս Տէրն է :

Վձե՛րն ալ երկերկու գաւաթ պարպեցին :

Պանդուխտը խնդրեց որ գաւաթին մէկը ներուի. բաճութեամբ խմցուցին :

Վանի մը անգամ ալ տոոր կամ անոր կենացը խնդրէն ետքը, թամատան իւր ծառային դարձաւ ու ըսաւ որ եղջիւրները պատրաստուին :

Օտուան վայրիեանէ մը ետքը երեք եղջիւր առաւ իւր պարսնին, եղջիւրներուն ամէն մէկը հոխայէն աւելի գինի կ'առներ :

Կ'ղջիւրները լեցուեցան. Վեհա՛ փառ Վոյսեր կենացը, պոռաց թամատան :

Պանդուխտը տեսնելով որ իրեն

կարգն ալ պիտի հասնի, կերպով մը հրաժարեցաւ :

Աւր կրնար երթալ, եթէ գինեւան մէջ հանգստանար, թող չէին տար, ելաւ դուրս ու բացօդեայ տեղ մը գլուխը դրաւ գետինը :

Պանդուխտը մեռելանման կը նիրհէր, իսկ Վրացիները կենացներով օտը կը թնտայնէին. ժամ մը միայն ամբոխին ձայնը իրեն լսելի եղաւ, իսկ վերջը մրտիկելով մահուան քնով առաւօտուն արթնցաւ. բայց հիւրերը մեկներ էին :

Արեւն ըմպածին ջուր էր կրտէր ինք իրեն Պանդուխտը, և ինքն ալ գինեւանին գիշերավարձ մը տալով մեկնեցաւ անկէջ գեղ ՚ի Տուչէդ գաւառը :

Մտավթարդեան ցուրոր երթալով կ'անհետանար. Տուչէդ գաւառը կոպիտօտ հիւսիսային կողմանց եղաւ նազին չէր յարմարի՝ հաս դեռ ան ձրև անդամ չէր, աշունը կը նմանէր գարնան և ծաղիկները անտառներուն մէջ իրենց փայլուն ու միանգամայն գեղեցիկ զարդը պահէր էին :

Արեկայեան ատեն Պանդուխտը մտաւ Փանանտուր գիւղը, ուր հան գրաստանարով գինեւան մը մէջ, առտուն մեկնեց ՚ի Տուչէդ :

Աթէ երթն եկու թեան ատեն պառահած բոլոր անցքերը պատմելու սիսի, սիրտերու մեծ ցաւ կրնայ հազորդ ու իջ. սիրտերու՝ սրտնք կ'զգան թէ ինչ պատիւ կամ յարգանք ունի հաւատարութիւնը, կամ ի՞նչ աստիճան ամարդութեան ձևեր են, երբ մարդը մարդու վրայ կ'իշխէ հոն տեղ, ուր պէտտութիւնը և օրէնք կան, Արեւիցէ, հազար կեցցէ այս մասին ()

մանեան Բարեխնամ Տէրութիւնը, որ իւր հպատակաց հետ կը վարուի անխտիր, իւր հպատակաց բաշխեր է հաւատար արտօնութիւն մը, որով մարդիկ օր՝ օրի վրայ կրնան բարգաւաճիլ, կրնան իրենց արժէքը ճանչնալ, կրնան զգալ թէ իրենց աս պարգևը ընողը Տէրութիւնն է, որուն ամենահպատակօրէն ծառայելով իրենց ճիգը, իրենց արիւնը չի պիտի խնայեն անկէջ :

Տուչէդ գաւառին մէջ հաղիւ կըրնաս գտնել մարդ մը որ գերի չըլլայ, նա մանաւանդ երկրագործները Պարսներու սեփականութիւնն է, ասանց սնունդը գերիներն են :

Վեհափառ Աղէքսանդր Ապարը իւր հպատակաց լուծը զգաց, ամէն կերպ միջոց ՚ի դորձ դրաւ սր հարուտահարութեանց վերջ դրուի : Սակայն մարդկութեան թշնամիները դեռ չ'դադցին, դեռ կերպովն արգելք բրաւր բարենպասակ Տէրութեան խորին զգացմանց :

Նայն երեկոյ մտաւ Տուչէդ քաղաքը. գինեւան մը գնաց (Պանդուխտները գինեւան մէջ կը հանգչին ուրիշ իջեանատեղի չըլլալուն համար) ուր քանի մը սգի ալ բազմաձև էին ճանցան Պանդուխտը ու բարի եկիւր ըսին :

Բարև ձեզ Միխայիլ . . . ինչպէ՞ս էք, աղէկ էք. Ա՛հ, ազատուեցայ վերջապէս, արատանեց Պանդուխտը :

Մի՞թէ :

Այո՛, չէք հարցնէր թէ ուսկից կուգաս, վեց ամիս էր որ Փեթրոպոլին էի, բարեբարաց միջնորդութեամբը Վեհափառ Ապարը ազատութիւն շնորհեց ինձի :

Մէջ, ուրախանանք, ուրախանանք պօռային — խմենք . Սիբայիլը ըսաւ, մեր անգին բարեկամին կենացը որ տարիներէ առաջ իրարմէ բաժնուած՝ այսօրս ազատուած կը տեսնենք, թող ուրախանան իւր ծնողքը, որոնք իրենց զաւկին տեսութեանը կը կարօտին :

Վինին եկաւ, խնջոյքը պատրաստուեցաւ, քանի մը ըմպակ խմելէ ետքը . Պանդուխտը ելաւ դուրս :

Ուր, ուր . հարցուցին :
Հինգ վայրկեան... հիմայ կուգամ :
Պանդուխտը իւր մախաղը կերպով մը առաւ ձեռքը ալ չի վերադառնալու յոյսով, բռնեց Սցխէթ գիւղին ճամբան ու վայրկեան մը Տուշէգ չի կենալով մեկնեցաւ անկէց :

Ընթերցողը կը զայրանայ և կարելի է հարցմունք մ'ալ ընէ . թէ ինչ՞ու բարեկամները ձգեց :

Պանդուխտը հիմակուանէ թող լուծէ այս խնդիրը . խնջոյքը անանկ քան մին է, նա մանաւանդ գինետան մէջ, որուն գուները ամենուն համար ալ բայ են :

Եթէ Տէրութեան պաշտօնեայ մը ընկերակցէր, Պանդուխտը կրնար անոր պատասխանել իրեն վրայօք, « թէ ազատեցայ » :

Ըհա առ էր պատճառը որ ստիպուեցաւ մեկնիլ, որ անհրաժեշտ էր :

Պանդուխտը ամբողջ գիշերը քալեց . իսկ առաւօտուն իրեն՝ նորածիլ արեգական ճառագայթը վերմակ ըրաւ ու անտառի մը մէջ հանգըստացաւ :

Նոյն օրը ժամ տասնեակուրսին, հասաւ Սցխէթ գիւղը, ուր աչքեբու սիտիանք կ'ըլան լերանց վրայ

կառուցած մատուռները, որոնք յաւերժահարսն Սուրբ Թամար թաղուհւոյն յիշատակներն են :

Սցխէթը իւր մէջը ունի մեծակառոյց Լիկեղեցի մը (Վրացն է), ասոր մէջ կը գտնաս մատուռ մը, ուր ամփոփուած է Տեսուն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի պատմուճանը :

Հոս Հայոց խումբ մ'ալ կը տեսնես, որոնք իրենց մայրենի լեզուն կորսնցուցած՝ Վրացերէն կը խօսին : Սենին պղտիկ եկեղեցի մը նորակառոյց և երիտասարդ ուսումնասէր Քահանայ մը, որուն արդեամբը կը յուսացուի որ Սցխէթու մէջ տարածուի Հայ գրականութիւնը :

Ըյս գիւղին մէջ որ Տփխիս քաղաքին հիւսիսային կողմը կ'ընայ վեց ժամ հեռաւորութեամբ, Պանդուխտը գնաց Սուրհանդակարանը, իւր անցագիրը ցոյց տուաւ տեսին, ու պահանջեց սուրհանդակ մը . Պանդուխտը պիտի Տփխիսը ձգէր ու մեկնէր Ըրեմտեան կողմը գէպ 'ի Սեաւ ծով :

Պանդուխտին համար պատրաստուեցաւ սուրհանդակ, սրով 'ի շուտափոյթ ժամանակի հասաւ 'ի Քուլթայիս, այն է Իմէրէթոյ ակթուանիստ քաղաքը :

Քուլթայիսը երկու մասի կը բաժնէ Ըրեն գետը . Ըրեմտեան կողմը ունի գիւղ մը որ Տէրութեան քաղաքապահ զօրաց բնակարանն է : Պանդուխտը արաշած դատեց պատասխարուիլ հան տեղ :

Օգորհան մը՝ որ աղքատ էր, ինչ պէս վիայեցին, կրնար սիրով ընդունիլ զՊանդուխտ, և յիրաւի Պանդուխտին առ ամարիս թիւնը որ խու-

չի մը նկատմամբ էր՝ ընդունուեցաւ ,
Պանդուխար գաւառի քաղաքացարա-
նը , բայց պիտի կրնայ հաս կենալ : Աս
ալ ատագան պիտի վճուէ :

(Օր մը մտաւ քաղաքը ու գնաց
գինեատուն , ուր բազմեալ՝ դարձեալ
նոր ուրուագիծ մը կը պատրաստէր
իւր վիճակին յարմար . . .

Վարդիննէ մը ետքը մարդ մը՝ որ
ինչպէս կը նշմարուէր հիւրասէր մէկն
էր , մտեցաւ Պանդուխտին ու հար-
ցուց թէ ի՞նչ կը խորհիս :

Պանդուխար սրտասխանեց թէ
հիւր եմ , միանգամայն թշուառ :

Մըհտադ ի՞նչ է , հարցուց ան
ծանօթը :

Վրացի և Ռուսաց լեզուներուն
հմուտ եմ , կրնամ գրագրութեան
պաշտօն մը վարել :

Ո՞ր է իջիանդ :

Վիւղն է :

Ուրեմն կրնամ գանալ պէտք ե-
ղած ասան :

Աս գինեատունը օրը երկու ժամ
ձաշէն ետքը կրնամ սպասել , ըսաւ
Պանդուխար :

Հետեւեալ օրը երկայնահասակ
մարդ մը մտաւ գինեատուն , որուն
հետ կը գտնուէր առջի օրուան ան-
ծանօթն ալ :

Մըս է իմ միջնորդած անձը , ը-
սաւ անծանօթը :

Հաս բարի , պատասխանեց եր-
կայնահասակը , որ ստիկանի ձեռները :

Ո՞նձ յարգանք է ինձի , եթէ բա-
րեհաձիք միատեղ իմ սենեակս :

Պանդուխար ստիկանին շուքէն
վսիկնալով՝ ինքզինքը կը անտէր մտա-
նութեան ձեռքը , բայց անտէր ,
թէև կարելի չէր հրաւերը մերժել
— յանձն առաւ :

Ստիկանին տունը կառուցած էր
էրան վրայ , ուր Պանդուխար մեծ
ընդունելութիւն գտաւ ստիկանէն :

Այս բաւ թէ գրագիրէ զուրկ
եմ՝ ու գծեց հրատարակելու ուրիշ բան
չէ , միայն թէ իմ գիւնտտան գոր-
ծառնու թիւնը պիտի յանձնեմ ձեզի .
Պանդուխտին սիրտը քիչ մը հանդար-
տեցաւ , ուրեմն դեռ մասնուած չեմ
ինքզինքը կը սխալէր :

1858 թուականն էր . Պանդուխ-
ար քանի մը ամիս շարունակեց այս
նոր պաշտօնը և Ստիկանին ընտան-
եաց համակրութիւնն ալ ստացաւ :

Անեալ Մլխասխան Ախթարապէն
էր ստիկանը , որ զՊանդուխտ կը
յարգէր և Պանդուխտն ալ իրեն պար-
տաւորութիւնը ամենայն ջերմեան
գութեամբ կը կատարէր :

Արիւն ամիս շարունակեց իւր պաշ-
տօնը յիշեալ ստիկանին բով , բայց
կրք լսեց որ իշխանուհի Մաշտիկ
ին պրի կինը իւր մէկ հասիկ զուկին
համար գատարարակ կը փնտռէ՝ անոր
բարեկամներէն մէկուն Պանդուխար
իմացուց թէ ես պատրաստ եմ եթէ
բարեհաձին ընդունելու :

Իշխանուհեայն իմացուցին . նա մա-
նաւանդ խօսքը Պանդուխտին նկատ-
մամբ ըլլալուն համար որ շատերը քիչ
ժամանակուան փորձառութեամբ գի-
տէին անոր տաղանդը , ամենայն սիրով
հաճեցաւ ընդունել :

Մլխասխան Ախթարապէն հետ
բաժնուիլը շատ դժուար պիտի ըլլար
եթէ Պանդուխար իրեն նման գրա-
գիր մը անոր չը գտնէր :

Փետրուար 13 , 1859 թուականին
իշխանուհեայն հետ որ Պանդուխտին
համար ուղղակի Քութայիս եկած

էր, մեկնեցան զիւր մը՝ որ Մաշա-
բելիներուն սեպհահանու թիւնն էր:

Վրաստանին մէջ դաստիարակնե-
րը կ'ընդունուին մեծ յարգանք, ո-
րոնց պատիւը կը պաշտպանուի իբրև
ընտանեկան անհատ մը:

Արկիրորդ իրիկունը 'ի պատիւ-
Պանդուխտի իշխանուհին խնջոյք մը
տուաւ, հանդիսականները հրաւիր-
ուած էին այլև այլ գիւղերէ, մեծաւ
մասամբ գեղեցիկ և նազելի օրիորդ-
ներ: Տիկնայք և օրիորդք ընկերու-
թեան մէջ ամենուէն հետ կը տես-
նուին ամենապորզ, նախանձախնդ-
րութիւն և ս'չ մեկուէն վրայ ալ կը
նըշմարուի:

Արկիրորդ օրը հիւրերը բաժնուե-
ցան. Պանդուխտն ալ իւր օրդեգիրը
առաւ իւր գիրկը ու սկսեց դաստի-
արակելու:

Իարեկենդանին իշխանուհին (տես
առն ընդ առաջ) այց առաւ Պան-
դուխտին սենեակը, բազմեցաւ ակն-
շանդիման, ու հարցուց թէ ի՞նչ
հայրենիքէ ես:

Վ. Պօլսեցի եմ. արաստիանեց
Պանդուխտը:

Ո՛հ երջանիկ ես, հառաչեց իշխա-
նուհին, երջանիկ ես, վասն զի հայ-
րենեացդ վսեմութիւնը սուրբուած
է սրտերնուս մէջ, մանաւանդ Վ.
Պօլսոյ օրիորդաց խումբը երիտասար-
դաց սիրտանոցը կը ծառայեն, Մ-
նանկ չէ:

Հայրենեաց վսեմութիւնը սրտե-
րու գոռոզութեան միայն կրնայ ծա-
ռայել, պէտք է անձնասիրութիւն,
տուն աղբիւրէն շատ առաքինու-
թիւններ կրնան բղխիլ, ես իմ անձս
դեռ սիրած չ'ունիմ Տիկն, վասն զի

բարբ կեանքս թշուառութեամբ ան-
ցուցեր եմ, ինչպէ՞ս կրնամ հայրե-
նիքս երազել, երբ ես ինձի աւելի
մօտ եմ ու ինձի նկատմամբ միանգա-
մայն անկարող, ըսաւ Պանդուխտը:

Ո՛չ, դու թշուառ չ'ես, դու եր-
ջանիկ ես, շատ սրտեր կը ծառայեն
քեզի որ դուն չը գիտես. սրտեր՝ ո-
րոնց խորհուրդները կը լողան բնու-
թեանդ մէջ, կենդանութիւնդ եր-
բեմն զանոնք այց կ'առնէ, երեւիս
յու թիւններու նիւթ ես եղեր, բայց
ս'չ շառաչուն, ս'չ գոփիւն, ս'չ զան-
գակներու ձայն չ'ես լսեր, զքեզ
խուլ կը ձեացնես, Մանկ չէ: Ո՛հ...
երջանիկ ես... երջանիկ...:

Իշխանուհին յիշեալ խօսքերը կ'ար-
տասանէր ու կը հառաչէր, իր վրան
սիրած էր ջերմութիւն մը, որով կը
հասկցուէր իւր սրտին մէջ նոր ծրած
սէրը: Բայց որովհետեւ շարունակ ե-
կեղեցի երթալ ազօթելը իրեն սով-
րութիւն էր ըրեր, Պանդուխտը կրու-
նար երկրայիլ թէ կարելի է ըրածը
փորձ է, փորձ՝ որով վարպետորդի
Տիկնայք իրենց բարոյականը շատ ան-
գամ պաշտպանէր են:

Մտքեօք կենդանի մը կը հաճի՞ ըն-
կերակցիլ մեռեալ զիակի մը հետ.
հարցուց Պանդուխտը:

Թշուառ մը մեռեալ չ'է այլ կը
կենդանանայ, նա մանաւանդ սէրը,
ս'չ սէրը զթշուառ կը կենդանացնէ.
հապա շարժմունքդ, կենդանի նկար
մ'է փափուկ սրտերու առջև:

Պանդուխտը ունեիդիր էր իշխա-
նուհւոյն ներդաշնակ խօսքերուն, ո-
րոնց մէջ կը նշմարուէր հայեզիններ,
իշխանուհւոյն սրտին գորովը կ'անդ-
րադառնար դէպ 'ի Պանդուխտը, որ
Սէրը ինքն էր:

Մտաբան ներքե ի էր Պանդուխտին
 եթէ Տիկինը սիրոյն պատասխանէր .
 վասն զի Տիկինը այլի էր և իւր հա-
 բըստութիւնը կրնար զՊանդուխտ
 կենդանացնել եթէ հետեւութիւնը
 ամուսնութիւն ըլլար . ապա թէ ոչ,
 Պանդուխտը չէր մանէր անանկ Ալ
 կիանոսի մը մէջ, ուր կրնար ընկզմիլ,
 ուր սոսկ յարաբերութիւն միայն պի-
 տի տեսնէր, պիտի մեղանչէր խզճի
 և մարդկութեան գեմ, վերջապէս
 պիտի դար երանութիւն որ յարա-
 տե չէ ու միանգամայն վնասակար :

Վշխանուհւոյն խօսքերը կը լսուէր,
 որոնց թէ և պատասխան ալ պէտք էր .
 բայց երբ Պանդուխտին վրայ տեսաւ
 յանկարծական փոփոխութիւն մը .
 ինչով ձեր միտքը կ'ըջաղէ, հարցուց .

Տիկինին արտասանութիւնը կ'ար-
 ծես այն լեբանց գազաթներն էին,
 սուկից գեղեցկագուարթ հովիտներ և
 պողպետը Վիմաներ երկիրը կը տես-
 նուի, և Պանդուխտն ալ անոր նը-
 կատմամբ Մըլերնեանց դրոխտն էր,
 որուն գիրկը ինչպէս մաքր փափկու-
 թիւն կ'սպասէր :

— Իմ մտոցս զբազմունքը ձեր պեր-
 ճախօսութիւնն է, որուն ունկնդիր
 եմ. պատասխանեց Պանդուխտը :

Տիկինը շատ կարելի է պիտի կար-
 ծէր թէ իւր սրտին հրաբուզը զբաց
 Պանդուխտը . ինչպէս որ հառաչեց .
 թէ զիս կը մեծարես :

Պանդուխտն ալ Տիկինը միանգու-
 մայն առ ինքը ունեցած սէրը տեսնե-
 լով կրնար երազել թէ « () րէրս բար-
 ւորելու վրայ են :

— Ձեր համակրութիւնը զիս կը
 պարտաւորէ, պատասխանեց Պան-
 դուխտը, բայց պիտի կրնամ բարոյս

պէս ազատուիլ այս բեռներուն տա-
 կէն, որոնք իբրև ատելութեան մրրիկ
 զիս 'ի գերութիւն մասնելու չափ
 տքնած են :

— Մերի աղէկ կրկն կ'ըլլայ եթէ բա-
 ցատրես խօսքդ, ըսաւ Տիկինը :

— Ձեր խօսքերը կը յայանեն ձեր
 սրտին ջերմութիւնը . ճշմարիտ, ե-
 րիտասարդի մը համար փառաւորու-
 թիւն է, երբ երեւելի Տիկին մը զա-
 նի ջատագովէ, ձեր արաստանութեան
 մէջ կը նշմարուի գաղանկը մը որ
 Սէրն է : Այո՛, ես կ'ընդունիմ, և
 իմ կեանքս կրնամ զոհել ձեր գե-
 ղեցիութեանը, բայց այս սիրոյն հե-
 տեւութիւնը կրնայ վաստիկը բարոյս
 կանութիւն մը, որուն մէջ կեանք և
 երջանկութիւն կայ :

— Սէրը ըստ ինքեան բարոյական
 զգացման աղբիւրներուն արգիւնքը չէ :

— Չէ, եթէ հետեւութիւնը ա-
 մուսնութիւն չ'ըլլայ . պատասխանեց
 Պանդուխտը :

— Վճանտութիւն, իշխանուհւոյ
 մը համար նախատինք չ'է, երբ օ-
 տարականի մը հետ զուգակցի օրինա-
 ւորապէս : Այո՛ նախատինք է, և ըստ
 տեղւոյն սովորութեան իմ մէկ հա-
 տիկ զուտիս հոգաբարձութիւնը
 կրնդունի իւր ինամոցը տակ : Իսկ ես
 քեզի հետ կուենեանք ամէնախելճ
 վիճակ մը :

— Ուրեմն ինչու համար կը վրդու-
 վես իմ հանգստութիւնս . ըսաւ Պան-
 դուխտը :

— Իմ ներկայութիւնս արգելք է
 ձեր հանգստութեանը :

— Այ, արգելք չ'է, եթէ ձեր ար-
 տասանած խօսքերուն հետ յամառու-
 թիւն մ'ալ ըլլար :

- Յամառ մը զուրկ է պատիւէ
և միանգամայն բնկերութեանց զըզ
ուելի :

- Այս պարագայիս մէջ պէտք է
ըլլալ յամառ , որով թշուառ մը վաս
տըլած կ'ըլլաս :

- Իմ սանձս իմ ձեռքս չ'է , ըսաւ
Տիկինը :

- Բայց իմ սանձս իմ ձեռքս է .
եթէ սէրը չը կոչէ իւր սասարէզ
բարոյտանութիւնը , ես չ'եմ կրնար
անոր հպատակիլ : Սիրոյն կարճատե-
ւութիւնը բազդ չ'է , և երկաստոր
գի մը արիւնը զրգովելէ 'ի զամ բա-
նի մ'ալ չը կրնար նպաստել :

- Այս իմ գուտիս պիտի խրկեմ
Արքունիկան ձեմարանը :

- Իրաւունք ունիք , ըսաւ Պան
դուխորը , և ես ալ կը հրաժարուիմ
գէպի բնութեան տաճարը , ուր ե-
րեկոյեան հալը իւր զով պահարանէն
ելլելով կ'ընկերակցի իմ հետս , տերե-
ւաչարժ ծառերուն շնչիւնը կը ծա-
ռայե՞ս իբրեքնոր իմ կամոցս , իսկ
կամարները բնդունելով զիս իրենց
տակ . կ'որթնցնեն իմ միտքս , ու սկից
նոր խորհուրդներ կրնան յղանալ ա-
ւելի օգտակար ինձի և հանրութեան :

- Կարծեմ խորհուրդներուդ և ո՛չ
մէկը կրնայ գերազանցել սէրը , որուն
մէջ անմահութիւն մ'ալ կը տեսնուի .
ըսաւ Տիկինը :

- Սէրը ունի իւր յիշատակը ,
կ'անմահանայ ան ստեն՝ երբ երկու
կարեկիցներ միատեղ գերեզման կիջ
նան . բայց ստիկ յարաբերութիւնը ,
ո՛հ , ես չ'եմ համարուիր , միաստակարէ :

- Աւրեմն մնոր բարեաւ , ըսաւ
Տիկինը իւր հանգստատենեակը ա-
ռանձնանալով :

Պանդուխորը մնաց միայնակ , բայց
խիտ արտում . ստիկանին քովէն
բաժնուեցաւ հանգստութեան ապա-
ւինելու յուսով մը՝ ընդհակառակը
գիշեր մնալ այս գիւղին մէջ չիպիտի
կրնայ կենալ . իւր կենտրէն խաովե-
լով մտաւ անկողին , պիտի սպասէր
արեգակնան ծագման Ա՛հ . . .
վճիռ . . . վճիռ կ'երևակայէր :

Ինչո՞ւ () Ծամաւեան գիրկէն բաժ-
նեցի ինքզինքս , իմ ազգակիցներս ին-
ծի պիտի հալածեն Ա՛հ . . . մինչ
ցերբ յետագիմութեան անողբելի
ասպարէզին մէջ պիտի մնան , որ իւր
անհասանելուն արժանաւորութիւնը
չը ճանչցաւի :

Անկողինը արտասուաց հեղեղներ
ըսով կը թանար ու ինքն ալ կ'ովիաս-
եաններուն հետևեալ խօսքերը երգեց .

ՎԻՇՏ ՈՐԴԵԿԻՆ

1. Գարնան խիտ անոյշ
Գրածառ տուններ —
Ընկոյց ես 'ի գրիկ
Յոշխարչի աւեր :	6. Կովիտան անտէր . . .
Ո՛վ էր զուտակ . —
Երթար տարածէր —
Լուսոյ նըշոյներ :
2. Գեղեցիկ ծաղկունք
Բաւրիկ հոտեր ,
Բայց սիրտ իմ ունէր
Չարնջեմ արտիմու՛նք :	7. Իւր օրեր նըսեմ ,
Մտնեալ մթութեան ,
Չ'ունէր իւր վտեմ
Որցին , — Աղւան *
3. Կանաչ զարդիկ
Չ'իւր ձե գեղեցիկ ,
Թեև կը նտ իրեր , —
Ոգիս կը մերժէր :	8. Մայրիկ . իմ մայրիկ .
Ո՛ւր է Աղւան ,
Ո՛ւր է իմ նախնեաց
Փառաւոր սուգան :
4. Թեև նոր մանկիկ —
Իբրև գարգ ծըած ,
Ընկոյց ես 'ի գրիկ
Նոր սցի առած :	9. Սիրտ իմ աղիկէդ
Կ'ընէր հարցումներ
Ոգիս կը տանջէր
Հայրենեաց աւեր :
5. Ոգիս ըզգայուն
Իւր մտք անհուն ,
Կը տանէր ցաւեր —
Կովիտան անտէր :	10. Միտն Աղւան
Չ'ունի իւր գորգէր ,
Մեռան իւր օրեր
Ընան գեղեցիկան :

* Անորակովիտառ արեւելեան մասն է :

11. Անբարձր հարկերէն — 12. Աշտարակի իմ սիրտ
 Որո՞ք կը գրթան . հարկե՛ն ապա աւճը .
 «Ըր թարթ թշուառ իկո» — Չարնայ իմ ժրպիտ
 Տառաւ պատասխան : Աւ շրթմանցս ծիծաղ :

Հեռուեալ սուտուն Պանդուխտը
 արթնցաւ , առէն օր իրեն համար ծա-
 ուայ մ'ալ պտորաստ կը գտնուէր .
 նոյն օրը և ոչ մէկն ալ մտնեցաւ ի-
 րեն : Ըր դէպքը իւր գիշերուան ե-
 րազը կը հաստատէր :

Եամ մը պատեց իւր սրգեգիրը
 չեկաւ , ինքը անձամբ գնաց հրաւի-
 բելու , մայրը պատասխանեց թէ վա-
 չք Արքունական ձեմարանը պիտի
 խրկուի :

Աւրեմն ես աղանա եմ , հարցուց
 Պանդուխտը :

Ըս ալ ձեր կամքէն կախեալ է ը-
 սաւ հաստեղով Տիկիներ :

Իմ պաշտօնս դաստիարակութիւն
 է կրկնեց , առանց աշակերտի չկար-
 ախ կրնամ կենալ :

Կամքը ձերն է :

Աւրեմն հրամայեցէք որ Արթուր
 մը պատրաստեն :

Պատրաստ է , պատասխանեցին :

Եամէ մը ետքը պահանջած երի-
 վարը բերին . Պանդուխտը իւր վեր-
 ջի սղջոյնը տարով մեկնեցաւ անկէց 'ի
 Քուլաշ գիւղը , որ Միքելագղէ իջ
 խաններուն սեպհականութիւնն է :

Տիկիներ խզճի դէմ գործեց յան-
 ցանք մը , որ ներքելի չէ , Պանդուխ-
 տը հինգ հարիւր դահեկան դօշակու-
 վը աղահով կեանք ունէր : Տիկիներ
 զրկեց , միանգամայն թափառականի
 կերպարանք տարով :

Քուլաշ գիւղին մէջ Մեքելագղէ-
 ներէն ամենագիւցայն էր Կնեազ Ա-
 լէքսանդրը . Պանդուխտը և նա զե-

րար կը ձանձնային . ուստի համարձա-
 կեցաւ դիմել անոր պալատը , ուր
 պիտի ընդունելու թիւն գտնէր :

Բնդունուեցաւ ամենայն սիրով .
 Ալէքսանդրը ինքը անձամբ ներկայա-
 ցաւ 'ի անտութիւն ու ետքը հրա-
 ւիրեց իւր ընտանեաց ասպարանը :

Ալէքսանդրին ամուսինը Մինդրի-
 լից իջխանադուն հաստաններուն աղ-
 ջիկներէն մէկն էր Արթուրայ ան-
 ուամբ , իւր բերնի ժպիտը ու քա-
 զարավարութիւնը որ սովորականէն
 դուրս զՊանդուխտ կը պատուէր ,
 կրնային վիայել իրեն առ նա ունե-
 ցած գորովը , Վեզեցիկ հիւրընկալու-
 թիւն :

— Մաշտեղիները պատուեցիր ,
 խոկ զմեզ կարծեմ անգամ մ'ալ երե-
 ւակայած չունիս . ըսաւ իջխանուհի
 Արթուրան :

— Մաշտեղիները ես չք պատուե-
 ցի , իմ պղտի հանձնարս թէ և գառա-
 իւր ասպարեղս , բայց զրկուեցայ , չը-
 յաջողցաւ . . . :

Ի՞նչ կ'ըսես , ի՞նչ է պատճառը ,
 ի՞նչու ձեռեցիր . հարցուցին :

Կ . Պօլիս պիտի երթամ , տուգ-
 եալ պարտաւորեցայ զրկել սրգեգիրս
 խնամքէս :

Այ , ո՛չ , իմ հարկե՛ն ապա անգամն
 ես , պօսայ Ալէքսանդրը , ուրիշ տեղ
 երթալիք չ'ունիս :

Օտանայ մը որ ունկնդիր էր մեր
 խօսակցութեան , սեղանը պատրաստ
 է , ըսաւ :

Այսօրուան խմելիքները աւատ
 չէն , ըսէ որ Շամբանեա ալ պատ-
 րաստեն :

Ինչպաղուն մը կը աննեսս աւ-
 ջիդ որ քու սիրտդ ունի , ըսաւ Ա-

լէքսանդրը Պանդուխտին , Այս տու-
նը քուկր է ու բաժնուեիք չունիս :

Վայրկեանէ մը ետքը գիմեցին 'ի
սեղան . ըստ սովորութեան թէ և
իւր ամուսինը պիտի նստագահէր ,
աւագ ամուսը նու իրեցին Պանդուխ-
տին :

Այս նշանը նոյն վայրկեանին նկատ
մամբ իւր գաղանիքը ունէր , որով
ըսել կուզէին թէ այսուհետեւ մեզի
անդամակից ես :

Կնեազ Ալէքսանդրը ըմպակ մը
լէկէօս առած ձեռքը շորհաւորեց
Պանդուխտին գալուստը , կրկնելով
թէ Արովասու գիւցազանց կենացը :

Ա՛հ , ս՛հ , խմենք , ըսաւ Վարվա-
րան կը սիրեմ , ես ալ կը սիրեմ :

Այս ալ կը սիրեմ , պատասխանեց
Ալէքսանդրը , վասն զի Պանդուխտը
մեր սրտակիցն է :

Բնիկեւաց և կերակրոց առատու-
թիւնը կ'վկայէին Տանուտեարց գը-
թու թիւնը . Պանդուխտին ընդունած
պատուոյն իւր կողմէն ալ պէտք էր
փոխարինութիւն մը , սակայն իր կա-
րողութեանէ վեր էր , վասն զի թըշ-
ուառութեան վերքերը գեռ չէին
բուժեր :

Հացիկրոյթէն ետքը Ալէքսանդրը
գ'Պանդուխտ հրաւիրեց սենեակ մը ,
և խնդրեց որ ընտանեանայ իրենց հետ :

Պանդուխտը սիրով ընդունեց
Ալէքսանդրին առաջարկութիւնը և
պատասխանեց թէ պատրաստ եմ ձե-
զի համար չի խնայելու իմ ճիգս :

Ինչդ՞ Պանդուխտ , ընտելացար ե-
րեւելի գերգատանի մը հետ , աես-
նանք վիճակդ բարւոքեցան . թէ դեռ
երջանկութեանդ դռները աղխափա-
կեալ են :

() Ի որի վրայ տուաւ լու թեամբ
չէին զընար պատուելու զՊանդուխտ .
Ալէքսանդրին պարտէր , որ նշանա-
ւոր է Իմէրէթիոյ մէջ իրեն գիրք-
վը , կը ծառայէին Պանդուխտին սփու-
փանայը :

Հայ , կրնամ պատուել քու զա-
ւակդ , որչափ որ անոր արժանաւո-
րութիւնը օտարազգիք կը ճանչնան :

Իշխանը ամիս մը տունը կենտրոն
ետքը գործը ծանրացաւ , Իմէրէթիոյ
կուսակալը գաղանի պաշտօն յանձնեց
անոր , Կնեազ Չիւխղէին նկատմամբ ,
որուն տան կահ կարասին նոյն միջոցին
աւաղակները յափշտակեր էին :

Չիւխղէին ամբաստանութեամբ
ըր Ալէքսանդրեաներէն քանի մը ոգի
բանտարկուեր էին . բանտարկեալնե-
րէն մէկուն եղբայրը որ մը գիմելով
Պանդուխտին խնդրեց որ իւր եղբոր
այգորինաւ որ բանտարկութեանը հա-
մար Սուսերէն աղերսագիր մը շարած
գրէ կուսակալին անուամբ . Պանդուխ-
տը Ալէքսանդրին յօժարութիւնը առ-
նելէն ետքը կատարեց աղերսատուին
խնդիրը :

Կուսակալը աղերսագիրը կարգա-
ցած ատեն , սրովհետեւ չէր հաճեր որ
Ալէքսանդրեաները ազատուին , պահանջ-
ընց առ ինքը աղերս գրողը որ Պան-
դուխտն էր :

Վաւառապետին ձեռքը հրամանա-
գիր մը հասաւ գիւղը , որուն հնա-
զանդելով Պանդուխտը վերադարձաւ
ի Քութայիս :

Ընթի օրը հանգստացաւ Կնեազ -
Նիժարտոյէին տունը որ իւր նստիկին
բարեկամն էր , իսկ հետեւեալ օրը ներ-
կայացաւ կուսակալին ապարանը :

Ի՞նչն էս այս աղերսագիր գրողը ,

հարցուց կուսակալը յառմամբ մը :

Մ. յ. Ես եմ, պատասխանեց Պանդուխտը խոնարհու թեամբ :

Ան էք բանոր այս անիրաւը, պ. ոսոց կուսակալը :

Բազարապետը պատրաստու եր էր կուսակալին հրամանը կատարելու ու բուն հրամանաւ զօրականներով պաշարուած կը գիւմէր ՚ի տխուր հանգէս :

Անջի օրը անցուց Պանդուխտը դուստրութեամբ. բանտարկեալները որ նոյն միջոցին նկատմամբ իրեն կարեկիցներն էին, ժողովուեցան Պանդուխտին վրայ ու պատճառը հարցուցին :

Պանդուխտը պատասխանեց թէ ինձի բանտարկողը շուտով այս վիճակին ինքն ալ պիտի ենթակայէ :

Արկարգ օրը Պանդուխտին մտածմանը դռները դարձեալ բացուեցան. արդեօք իրեն նկատմամբ մանրամասն քննութիւններ պիտի ընեն, արդեօք բանտարկութիւնը կ'երկարի. եթէ զինքը ձանձուղ մէկը գտնուի, ի՞նչ ընթացք բռնելու է ան տան. ամենէն զիւրին ճամբան Տիօն գետն է. սրուն ճարակ կ'ընէ ինքզինքը, կը խորհէր բարձր բաց վնասակար խորհուրդներ յղացնելով :

Արրորդ օրը բանտին տեսուչը ըստ հրամանի կուսակալին յուղարկեց ըլ Պանդուխտ յատեան :

— Կուսակալը կրկնեց իւր խօսքերը աղերսագրին նկատմամբ :

— Պանդուխտը պատասխանեց թէ ձեր իրաւասութեան վեր է այս հարցմունքը :

— Այլ ի՞նչպէս :

Կրնաք մասնաժողով մը կազմել և

անոր վճռոյն վրայ յենուլ :

Մտենախալներուն մեծ մասը հաւանութիւն տուին :

Կուսակալն ալ ստիպեալ հրամանաց որ նոյն օրը գործը քննուի :

Սամէ մը ետքը զՊանդուխտ հրաւիրեցին ատեան մը՝ ուր երեք հոգի նստած զանի կ'ապստէին :

Պանդուխտը ընդունեցին քաղաքաւարութեամբ, բազմեցուցին աթոռի մը վրայ ու ետքը հետեւեալ հարցմունքները ըրին :

Պարոն, ի՞նչ պատճառէ գրգեալ այս աղերսագիրը գրեցիք :

Կը գարմանամ, ըստ Պանդուխտը, որ դուք ալ Պ. Կուսակալին հարցու մեկը կը կրկնէք :

Պանդուխտը զի գործը աղերսագրին նըկատմամբ է, ըստ մէկը :

— Մարդ մը եթէ հարստահարուի կամ երբ բռնութիւնները զանի ոտնահարեն, Մարդասիրի մը պարտաւորութիւնն է ամեն ջանք ՚ի գործ գնել զանի ազատելու համար : Եթէ իմ ըսած ընթացքս բռնած ըլլայի՞ որ օրինաց դէմ չէ, կ'արձեմ բանոր ինձի համար մշանջենաւոր սենեակ մը պիտի ըլլար : Օրէնքները արգելք կը գնեն երբ անգրագէտի մը համար մէկը աղերս մը գրէ :

— Այլ, միաբերան ըօին :

— Այլ է պատասխանատուն, հարցուց Պանդուխտը :

— Աղերսատուն ստորագրութիւնը, պատասխանեցին :

— Հիմա աղերսատուն կը մերժէ իւր ինքիրը, կամ ստորագրութիւնը կ'ուրանայ :

— Չէ :

— Արեւմտեան գործը վճռուեցաւ :

Այո՛, այո՛, ըսին, մեք զձեզ յան-
յաւ որ չենք կրնար դատել. ազատ էք
ուր Չեր կամքը ուղէ՛ կրնաք երթալ:

Հապա՛ պատիւս ինչպէս պաշտ-
պանեմ, զոր արատաւ որեցին, կրկնեց
Պանդուխտը:

Այս խնդիրը նահանգական իրա-
ւարանին կը վերաբերի, պատասխա-
նեցին:

Պանդուխտը բանտին դառնու թե-
նէն ազատեցին ու իրենք դիմեցին
Պ. կուսակալին հաշիւ տալու:

Պանդուխտը իւր պատիւը պիտի
պահանջէր, եթէ բուն Վ. Պօլսեցի
ըլար, չէր ուղէր որ իւր դատը եր-
կարի: Վերը յիշած պատճառներուն
համար:

Երկրորդ օրը հանգստացաւ, գործ
եալ Պ. Նիժարատղէին տունը, ուր
Վըրաց երևելի տիկնայք և օրիորդ-
ներ ժողովուեցան ու վարդի փուն-
ջեր նետելով իրենց յարգանքը Պան-
դուխտին կրնծայէին, փան զի իրենք
ալ այլ և այլ պատճառներէ թեւադ-
րեալ գոհ չէին կուսակալէն:

Երկրորդ օրը թէպէտ և պիտի
մեկնէր ՚ի Քուլաշ, սակայն Վեհա-
փառ հայրապետին գալստեան ձայնը
արգելք եղև երթևեկութեան, կու-
ղէր վիպ գտնուիլ հանդէսին՝ որ Սըբ-
բաղնահատար Սատթեոսին համար
կը պատրաստուէր: Իշխանաց և ագ-
նուականաց խումբերը գիւղերէն կը
դիմէին ՚ի քաղաք Հայոց հայրապե-
տը տեսնելու փափաքով, կառավա-
րութիւնը սենեակները կը զարդարէր
և լուսավառութեան համար վարպետ
զօրականներ պատրաստ էր:

Չորրորդ օրը ըսին թէ վեհափա-
ւը պիտի մեկնի Սառան գիւղէն ՚ի

Քուլաջիս, որ ընդ ամենը վեց ժամ
հեռաւորութիւն ունի:

Քուլաջիսի արեմտեան դռները
Հայոց խումբ մը պատրաստ, իրենց
ձեռքը բռնած դրօշներովը կը գոռո-
զանային, ուրիշ այլ և այլ ազգերէ շատ
խումբեր ալ վեհափառին օրհնու-
թեանը կարօտով կ'սպասէին:

Վախթով հայազգի պաշտօնեայ
մը Պանդուխտին հետ միասեղ պատ-
րաստուեցան վեհափառը դիմաւորե-
լու:

Վախթուղիկոսին յառաջընթաց հե-
ծելագործները պատասխանեցին թե
ահաւատիկ, մերձ է: Հինգ վայրկե-
նէ ետքը կառքերուն դղրդիւնը թըն-
դանօթանման ականջներ կը խուլա-
ցընէին:

Վեհափառ Վախթուղիկոսին կառքը
իւր նշանէն յայտնի էր, Պանդուխ-
տը և Վախթովը մօտեցան, և կառ-
քը՝ որուն մէջ Սորիս Սելիբեան իշ-
խանին հետ բազմեր էին կայնեցու-
ցին: Իմաւորողները Վեհափառին
օրհնութիւնը վայելէլէն ետքը, իրենք
ալ միացան հեծելագորաց խումբին
ու մտան ՚ի Քուլաջիս:

Վեհափառ Վախթուղիկոսին ատե-
նախօսութիւնը Հայ սրտերու փա-
ռաւորութեան արձագանգ մ'էր, և
Եկեղեցին, որուն մէջ երևելի օտաւ-
րազգիք ալ կային, իւր հնութեան
վկան էր:

Վեհափառը մեծ հանդիսով Եկե-
ղեցիէն իջաւ Սղեբրով վաճառակա-
նին տունը, իսկ հանդիսատեսները
զերար սջուռնելէ ետքը ցրուեցան:

Հինգերորդ օրը Իմերէթից երե-
ւելի իշխանները, և ասպետ իշխա-
նազուհք, փափաքելով այց առնել

Հայոց հայրապետը՝ խնդրեցին որ Պանդուխտը իրենց թարգման հանդիսանայ. Պանդուխտը ամենայն սիրով ընդունեց անոնց առաջարկութիւնը :

Եւ յերկուները կաթուղիկոսին սենեակէն հրաժարեցին ետքը, Պանդուխտը մնաց վեհախառնին քով, որն որ բաղձանօք Պանդուխտէն Հայաստանի վիճակը կը քննէր. Հայր Վաքարի էլ Եւրոպեացիքը ունկնդիր էր Պանդուխտին արտասանութեանը, իսկ Եւրոպայի պատուիրակները և պաշտօնեայք — իրենց համար կարելի է նոր ազատաստ մը տեսնելով, կը վազէին Եւրոպայի Ստամբուլը և հետեւեալ հարմարութիւններով, թէ Սթամբուլը արտասարկը :

Եւրոպայի Ստամբուլը կը պատասխանէր թէ Հայաստանի անձնուէր դասէն է, նախկին Վ. Պօլոս սրբազան Սարգիս Պատրիարքն ալ նոյն միջոցին հանդիսատեսն էր :

Կեսօրուայ հայկերայթէն ետքը վեհախառն կաթուղիկոսը ուղղեցուց թեամբ գանազան գասուց մեկնեցաւ գէպի թիֆլիզ, իսկ Պանդուխտը դարձեալ առանձնացաւ Եւրոպայի սենեակը ի հանգիստ :

Վեցերորդ օրը իշխանուհի Վարդանային հետ որ նոյն օրերը Վաքարի էր, մեկնեցաւ վերստին Վաքարի, ուր զանազան գիւղէ կարելիցներ ժողովուած բանաարկութեան պատճառը կը հարցնէին :

Կնեազ Եւրոպայի Ստամբուլը նոյն օրը երևելի ինձնայք մը տուաւ, իսկ ինքը երեկոյան ատեն մեկնեցաւ գիւղ մը, ուր պիտի յաջողէր բազմ մը կնեազ Չիլիքի ին նկատմամբ :

Հետեւեալ առտուն կերպով մը

կը հրաւիրէ ու ինքը աւազակապետ մը (Կուլապագէ անուամբ որ Վաքարի չու գաւառապետ (միւսին) Ստամբուլ Ստամբուլի գերիներէն մեկնէր Տէրութեան բանտէն փախուտ տուած. Չիլիքի կահարապետը վրայօք տեղեկութիւն կը պահանջէ, ազատութիւն խոտանարով միանգամայն : Կուլապագէն գոհ չէր իւր թափառական վիճակէն, որուն հանգրտութեան իջեանը ձմերուան ցուրտ ատենները սառնամանեայ լեռներն էին, սխաւ աղաչել որ Եւրոպայի անոր ապաւենը ըլլայ :

— Արեմն պատմէ. ուր է Չիլիքի կահարապետ :

— Կանձնեցի Ստամբուլի (ըստ Հայոց Վաքարի) աղիւսականներէն Պ. Նորայի պաշտպանութեանը, և թէ անոր տան առջի սենեակին երկրորդ պատուհանին տակը գետնի մէջ պահուած է : Կուլապագէն այս տեղեկութիւնները տալէն ետքը՝ ինքը մնաց տեղութեան ներքեւ, իսկ նոյն գործոյն քննիչները հրաւիրուեցան ու երկու հարիւրի չափ հեծեցաւ յանկարծակի պաշարեցին Նորայի տունը և ըստ ցուցման Կուլապագէի՝ կորուստը գտան :

Նորայի, Կուլապագէն և ուրիշ քանի մը հոգի աղիւսականներէն մասն բանտը, և երբ Կուլապագէն գիտեց որ իրեն եղբունապարծ ազատուելու յոյսը չունի, իրեն ընկերակիցներուն և ոչ մէկուն անունը յայտնեց :

Շարժէ մը ետքը Նորայի կինը օղբերակաւ մը կը մատուցանէ կուսակալին, անոր հետը անցաւ իր մնաց առաջի առնելով, որով կը պահանջէ իւր երկան ազատութիւնը :

Այլերսագրին հետ առաջին առնուած անցագիրը գրուած էր Ապուլապոզէին անուամբ Քուլաշու նահանգական գիւանատուներ , յիշեալ գաւառապետ Ռոստոմ Սիբերապոզէին ստորագրութեամբ և վաւերացուցած արքունական կնիքով :

Կուսակալը անցագիրը տեսած աւտեն զայն կը յուզարկէ քննչաց առեանը , որոնք զՌոստոմ կը հրաւիրեն ՚ի պատասխան :

Ռոստոմէն կը յուսացուէր որովհետև Ապուլապոզէն իւր գերին էր :

Այն օրը ըստ օրինի և գիւանաւանց առենագավիրները կը հրաւիրուին , որոնք բաղդատելով Ռոստոմին գրութիւնները անցագրոյն ստորագրութեան հետ՝ կը հաւաստեն կեզձ չըլլալը , նա մանաւանդ իւր օրագրութիւնը , ու գիւանատան արքունական կնիքը ստորագրութեանը վրայ յետոյ՝ առեանը կը գոցուի , իսկ Ռոստոմը կ'ողջունէ բանալը :

Քանի մը օրէն ետքը գիւղին մէջ խօսք կը տարածուի թէ Ռոստոմը նոր պատասխան մը ներկայացուցէր է Ատենին՝ ամբաստանելով Ալեքսանդր Սիբերապոզէն և Պանդուխտը , իբր թէ նիքը ապօրինաւ որ ընթացից մէջ գրուած չէ , այլ հնարուած է կնեալ Ալեքսանդրին և Պանդուխտին կողմէն :

Սիւս կողմէն ալ զՊանդուխտ նահանգապետը կը հալածէ որ Պանդուխտը ձգէ Քուլապոզէն նահանգը ու մեկնի :

Այս երկու տարրեր լուրերուն կայօք՝ ստոյգ տեղեկութիւն առնելու համար երկու նամակ կը յուղարկուի ՚ի Քուլապոզէն , մեկը Պանդուխտին կողմէն առ քննիչ Քուլապոզէն , իսկ միւսը Ալեքսանդրին կողմէն առ գաւառապետին :

Արեւիկոյեան առեան հեծելազօրը կը վերագաւնայ , իրեն հետը պատասխան մ'ալ գաւառապետին կողմէն առ Ալեքսանդրը , որով կաղապակէ որ Պանդուխտը Քուլապոզէն նահանգէն մեկնի , ՚ի հակառակ դէպք օրէնքը կը բռնանայ :

Թէպէտ և ըստ օրինի առիթ մը չըլլար Պանդուխտին կենսալուծն և մեկնելուն , սակայն Պանդուխտը խոհեմութիւն սեպեց Ալեքսանդրէն բաւնուիլը . պատրաստուեցաւ ու իւր վերջի սղջոյնը տալով Ալեքսանդրին ընտանեաց մեկնեցաւ անտի ՚ի նորահասոյց նաւահանգիստն Փօթի , ուր պիտի սպասէր Տրապիզօնին շոգենաւր :

Փօթիոյ բերդապետը (Կոմենտանթ) Պանդուխտ մը կը փնտռէ եղբր Վուրգէնեան անուամբ , գինեպանը՝ որուն հիւր էր Պանդուխտը , պատուիրեց որ երթայ բերդապետին առեանը , Պանդուխտը այս նոր լուրը առած առեան՝ քիչ չը զայրացաւ , սախուրեցաւ ներկայանալ Ատենին , ուր կարգացին իրեն քննչաց զեկուցումն ու հրամայեցին որ վերագաւնայ ՚ի Քուլապոզէն , անցագրոյն նկատմամբ պատասխան տալու համար :

Պանդուխտը մտաւ շոգենաւր , ի՞՞՞՞՞՞՞ զետը հասոյց զինքը Սարան գիւղը , որուն իշխանը որ նայն տեղին զինուորապետութեան պաշտօնն ալ ունէր , հրաւիրեց իւր սենեակը :

Օրը իւր շրջանը լինուցէր էր , ուստի Պանդուխտը ստիպուեցաւ գիւ

չերբ հանգստանալ զինուորապետին պալատը, ուր քսանի չափ տիկնայք և օրիորդք ալ հոն զՊանդուխտ կըս պատէին: Կամ սիրոյ արդիւնք էր ա սիկայ և կամ ատելու թեան:

Ի արեւիստեան պիտի խրախուսէին Պանդուխտը, իսկ թշնամիներուն խօսքերը հարուածի տեղ պիտի ծառայէին, ինչպէս որ զինուորապետին կինը՝ որ Ռոստոմ Սիբելաղղէին ազգակիցներէն մէկն էր՝ խօսակցութեան դուռ բանալու համար, ըսաւ թէ Ռոստոմը ազատուեր է ու դարձեալ իւր պաշտօնը կը վարէ:

Եւ ուրախ եմ, պատասխանեց Պանդուխտը, բայց կը զարմանամ օրինաց թոյլառութեանը:

Օրէկքը պատճառ մի բռնէք, կուսակալը և քննիչները. կաշառուեցան . . . ըսաւ կին մը, որ Պանդուխտին անձանօթ էր:

Հասկա՛ւորաքիան. հարցուց Պանդուխտը:

Իե՛ս բանտն է, ըսին:

Ուրեմն անցագիրը կեղծ է եղեր. Տարակոյս չըկայ, պատասխանեց Տիկին մը, որ ինչպէս յայտնուեցաւ Ռոստոմին կինն էր:

Օ ինուորապետը նոյն միջոցին քննչաց թղթակցութեան միտքը որ առ ինքը ուղղուած էր յայտնելով Պանդուխտին՝ ըսաւ, թէ արդարև ազատուեր է Ռոստոմը և անոր տնօրինութեամբը ասկէց պիտի մեկնիք ՚ի Բուծայիս:

Արո՞նք պիտի դատապարտուին անցագրոյն նկատմամբ, հարցուց Պանդուխտը:

Ի՞նչ և Ալեքսանդրը, պատասխանեց օրիորդ մը:

Իսեղճ օրիորդին յանդգնութիւնը և միանգամայն անքաղաքավարի շարժմունքը իւր փափկիկ՝ բայց ճերմակ այտերը կարմրցուցին: Պանդուխտն ալ ծիծաղելով ըսաւ, թէ Ռոստոմին ազատութեան ձայնը այնչափ իմ սիրտս հանդարտեցուց որ լեզուով չեմ կրնար պատմել, բայց կը զարմանամ, կրկնեց. որ զիս ամբաստաներ է. վասն զի ոչխարի մը համար գրուարագոյն է մրցիլը հովուոյն գաւազանին հետ:

Պանդուխտը զգուշանալով հետևութեանէն՝ որ վէճերու առիթ կընային ըլլալ, պահանջեց իւր հանգըտասենեակը. տիկնանց և օրիորդաց իրեն վերջի ողջոյնը տուաւ՝ ներողամտութիւն խնդրելով բաժնուելուն համար:

Անկողնի մէջ ի՛նչ պիտի էորհէր Պանդուխտը արդեօք, բաղդին հրեւսէն հալածուած մէկը՝ կը պատերազմէր օրինաց հետ. կառավարութեանց մեղմ դիտողութիւններ կ'ընէր ան վեհէր. ճշմարտութիւնը կը պաշտպանէր, մարդկութեան պարտքը նամանաւանդ ընկերութեանց մէջ անթերի կը կատարէր. թշուառութիւնը թշուառութեան վրան կը հեծէր, բանտէ ՚ի բանտ՝ յատենէ յատեան զնիքը կը քաշէին — կը նեղէին, պատասխան պատրաստելը իրեն սնունդ կ'ընէր, երբեմն հացի երեսէ կարօտ. ՚նթերցող, բաղդատէ քու կեանքդ Պանդուխտին կեանքին հետ, որուն մէջ քու վրադ չ'զգացածներդ կրնաս դիտել, բայց աւելի վեհանձնութիւն մը՝ որ չը յուսահատելով բոլոր ցաւերը անցուցէր, անգամ մ'ալ մտքէն չ'է անցեր կրօնափոխութիւն մը:

ինչպէս ասիկայ շատերուն համար
 իսողալիք եղած է : Իմ գործս ինչու
 համար ապօրինաւոր ընթացք ունե-
 ցաւ ըսելով՝ վարչութիւններ առանց
 փաստի, առանց ապացուցութեան
 կը նախատեն, եթէ վարչութեան մը
 դատողութիւնը կարճ է, քեզի հա-
 մար ուրիշ գաներ ալ բաց են, կրնաս
 օրինաւոր բողոքներով ինքրզինքդ ար-
 դարացնել, և ոչ թէ քու գաղափարդ
 ունեցող մէկուն քով դժգոհութիւն
 ցցունելէդ ետքը, միւս մէկն ալ հա-
 մոզելով՝ թէ աս ինչ է մեր կրածը
 կը պօռաս, և շուտով ազգութիւնդ
 ու բանալու փորձը կ'ընես :

Ինչէն յառաջ կուգան ասոնք,
 լսէ որ ըսեմ քեզի մարդկութեան և
 ընկերութեան պարտաւորութիւննե-
 րը չը ճանչնալէդ, ուղիղ գաղափար
 չ'ունենալէդ, քու կենաց կամ գոր-
 ծերուդ նկատմամբ յատակագիծ չը
 պատրաստելէդ : Պիտի հարցունես
 թէ որն է ասոր դարմանը : Կրթու-
 թիւնը, կրթութիւնը, պիտի պա-
 տասխանեմ քեզի : Եթէ ժամանակին
 հօրդ անհոգութիւնը կամ միջոց չու-
 նենալդ դքեզ չը պատրաստեց, գոնե
 ընկերականութեան օգտակար ըլլա-
 լու փորձ մը ըրէ : Եթէ թշուաւ մը
 քեզի պատահելու ըլլայ, զգացիր որ
 քու պատկերդ ունի, որ դուն ալ
 ճիշդ անոր նման ստեղծուած մընես .
 գոնե քու զաւակներդ կրթելու փոր-
 ձը ըրէ : Եթէ ամուսնանալու միտք
 չունիս կամ զաւակ չուրկես, երա-
 զէ ուրիշներուն զաւակները, զանոնք
 դատարարակելու համար քու բոլոր
 ճիգդ թափէ՛, որ ազգին փառաւո-
 րութեան սիւնը ըլլան, որ ապագայ
 սերունդը աղատուի թշուաւութիւն

ներէ : Եթէ ազգը մինչ ցարդ ինքը
 զինքը դատարարակած ըլլար . Պան-
 դուխտը իւր եռանդուն զգացմանց
 թագաւորը չէր ըլլար : Ինչհասկ ա-
 ռակը դեռ թշուաւութիւնը զինքը
 կը նեղէ, և իւր մտքէն յղացած խոր-
 հուրդներու ոչ մէկն ալ չը կրնար նը-
 պատաւոր ըլլալ, վասն զի աղքատ է,
 վասն զի թշուաւ է :

Երբեմն արձանոցներուն անկիւնը
 նստած՝ ազգիդ երեւելիները կը նա-
 խատես, ազգատեաց կը կոչես, խա-
 լարեալ են կ'ըսես . վերջապէս խել
 մը ածականներով կը ներկիս, արդ-
 եօք ստոյգ է քու աս գաղափարդ .
 Ինծի տարակուսելի է . խորհրդածու-
 թիւններդ անհիմն անսնելուս հա-
 մար :

Պանդուխտը անկողնի մէջ յիշեալ
 խորհրդածութիւնները իւր մտքէն
 կը յղացներ, մոռնալով տակու ին որ
 հեռակեալ օրը բանտարկուած պիտի
 գիտէ ՚ի Վ.ութայիս, ուր 'նորակազմ'
 ատեան մը դանի կարօտով կ'ապասէր :
 Երջարուսեան ատեն արթննալով կու-
 ղէր անկէց մեկնիլ անտառները, բաց
 ինքրզինքը այս պարագայիս մէջ յան-
 ցաւոր չը ճանչնալովը գիտէր որ պի-
 տի յաղթէր ամբաստանողը, ուստի
 կը պատրաստուէր անվեհէր սրտով
 մը ՚ի Պատասխան :

Երջարուսեան ատեն զինքը ար-
 թընցուցին ու երկու հեծելազօրաց
 ուղղեկցութեամբ յղեցին անկէց ՚ի
 Վ.ութայիս կուսակալին պալատը,
 ուր քննիչները ատեան էին կազմեր :

Պանդուխտի նկատմամբ թզմակ
 ցութիւնը կարդալէն ետքը հրաւի-
 րեցին զինքն ալ յատեան :

Փախչելու արդարեւ արտա-
 թիւն էիր

տեսեր, անանկ չէ՛. հարցուցին մի
արեւրան :

Այ, գաւառապետին նամակին
խտուածնէն գրգեալ բաժնուեցոյ
Քուլաչէն, պատասխանեց Պանդուխ
տը :

Ո՛ւր է նամակը :

Ահաւասիկ, սիսեց կարգալ :

Տո՛ւր մեզ, ըսին քննիչները :

Այննէին, իմ ձեռքս իբրև փաստ
պիտի մնայ տսիկայ :

Որստո՞մ Միբելառոյէն ըսին ամ
բաստաներ է քեզի. իբր թէ անցա.
գիրը Վուբ էք հնարէր, Յոյց տուէք
ինծի ըսաւ Պանդուխտը :

Անցագիրը ներկայացուցին :

Այոր վրան գաւառապետին ստու
րագրութիւնը կը տեսնուի և Ար.
քունահան կնիք մը, իմ ոչ կենդա.
նագիրս կայ ստոր վրան և ոչ գրու.
թիւնը կը նմանի իմ գրութեանս,
ի՛նչ փաստով կրնայ ամբաստանել
հարցուց Պանդուխտը :

Այոր գե՛մ ատելութիւն ունենալ
նուգ համար :

Ասիկայ փաստ չէ՛, նա մանաւանդ
Ռիլանտրոպիական սկզբանց ծանօթ
ըլլալով, անմեղ տեղը չ'էի փորէր
մարդու համար անանկ գուբ մը՝ որ
ազատուելու յոյս ալ չ'ունի :

Անիկայ ազատուեցաւ, ըսին :

Ազատողը գուբ էք և ոչ օրէնքնե
րը, պատասխանեց Պանդուխտը :

Այո՛, մեք ազատեցինք, որ զձեզ
փակենք անոր տեղը :

Ասիկայ արգարութիւն չ'է, նախ
որ փաստ մը չ'կայ, իսկ երկրորդը կը
վախնամ որ օրէնքը ձեզի ալ փակէ :

Աս ի՛նչ յանգնութիւն, պօռաց
նախագահը :

Ներեցէք պարսն, ձեզի հետ խո.
սողը իւր խոտքերը կը կաղմի օրինաց
հիմանը վրայ, նա մանաւանդ ինքը
հոս իւր գետալանը չ'ունենալուն հա.
մար, որովհետև օտար է, գետալա.
նահան պահանջներ ընելու պարտա.
ւորութիւնն ալ իրենն է :

Վացէք պարսն, այսօրս հանդստա.
ցէք, վաղը կը հրաուիրուիք :

Չ'եմ կրնար երթալ ՚ի հանգիտ,
վասն զի պիտի հասկնամ թէ ո՞վ է
այս անցագիրը ներկայացնողը :

Մինկրելոյ ազնու հիներէն մէկն է,
Նորաքիոյ անուամբ :

Նորաքիան իմ ընակած տեղէս եր.
կու օր հեռաւորութիւն ունի, ի՛նչ
յարաբերութիւն կրնայի ունենալ
անոր հետ, որ ազնուականաց խուժ
բը ինծի ծանօթ չ'է :

Սէք զքեզ չը դատապարտեցինք,
հրամանեցէք գնացէք, վաղը կը հրա.
ւիրեմք, կրկնեցին քննիչները :

Չ'եմ երթար :

Ի՛նչու, քանի որ ազատ էք :

Վե՛ռ չ'արձանագրուեցան իմ ցը.
յուսներս :

Վաղը մեք կ'արձանագրեմք :

Այննէին, ես իմ ձեռքս հիմա
պիտի արձանագրեմ, վասն զի օրէնքն
ալ աս կը պահանջէ :

Սախալալ արձանագրութիւնը
տուին Պանդուխտին, որն որ արձա.
նագրեց բոլոր եղելութիւնները ու
եաքը մեկնեցաւ վերստին կնեալ Ա.Է
մասիան Նիժարատէին տունը :

Այօրինաւորութիւն մը օրինաց
հետ չը կրնար մրցիլ դժուար է :

Առտակալին հաշիւ տուած ատեն
նին՝ շատ քիչ չ'էր քայրացիք Պան.
դուխտին պատասխաններուն վրայ,

Թէպէտ և հրամայէր էր որ Պանդուխտը բանտարկեն, սակայն քննիչները յանձն չէին առեր պատասխանատուութենէ ազատ մնալուն համար :

Այս խօսքերը Պանդուխտին հազոր դողը կուտակալին Թարգմանն էր հաշարդի Ռափայէլեանը :

Պանդուխտը բանի մը տեղ չէր գնէր անանկ յատակադիմներ, որոնք տրամարանութեան վրայ չէին հիմներ : ՂՊանդուխտ դատապարտելու համար մեծ փաստ պէտք էր, և առիկայ ալ դիւրաւ չէր ստեղծուիլ, որովհետեւ Պանդուխտը ապագային մէջ պէտք ըլլալիք հարցմունքներուն օրինաւոր պատասխաններ պատրաստէր էր :

Նորաքիչ կինը միւս կողմէն կը պահանջէր որ իւր էրիկը ազատեն : Եթէ գործառնութիւնը Լքբունահան իրաւարանին յանձնուէր կուտակալին պատասխանատուութիւնը կը մեծնար, ուստի մեծ ջանք կընէր որ Պանդուխտը դատապարտուի :

Նոր նոր երագներ կը տեսնէին, սակայն և ոչ մէկն ալ իրենց նիստմամբ բարի նպատակ չի պիտի ունէնար :

Ընդամամ ալ ՂՊանդուխտ հրաւիրեցին յատեան, իրենց հարցմունքները կարելի է վերանորոգելու համար :

Այս յիրաւի այնպէս եղաւ, սակայն Պանդուխտը ստիպեց որ արձանագրութիւնը կարգան :

Նստագահը որ պաշտօնատար Քօստզիկօն էր, կը զարմանամ ըսաւ, մէք կը վարուիք ձեզ հետ մտերմութեամբ, իսկ դուք ընդ հակառակը բարեկամութեան ձեռք չէք ցցուներ :

— Այլ ես կը զարմանամ ըսաւ Պանդուխտը որ Լտեանին մէջը ՚ի բարեկամութեան կը հրաւիրէք ամբաստանեալ մը :

— Այլ օտարները կը սիրեմք, պատասխանեց ատենակալին մէկը :

— Եւ այս օրէնքը հարցաքննութեան ատեն և ոչ մէկը կը սիրէ, կրկնեց Պանդուխտը :

Երրորդը ցամամբ մը յարձկելով Պանդուխտին վրայ, պօռաց, թէ մէք զքեզ կը պատուեմք օտարութեանդ համար, եթէ այսպէս խոչնդոտներ տեսնուին բանտը կ'երթար :

Պանդուխտը պազարիւն բազմեցաւ սեղանին վրայ հետեւեալը գրեց ու իրենց ներկայացուց :

« Պարաններ, իմ առջի պատասխաններս բնգունեկէ ետք, ձեր պարտաւորութիւնն էր Ռատամ Միքելապէն հրաւիրել յատեան նոր փաստ պահանջելու համար. դուք առ մասին թողաւ ու թիւն ըրիք. արիւ իրենց ալ ինձի նկատմամբ բողք կամ գոնգոտ չեմ տեսնար, բայց դուք ուսանց հիման կը հրաւիրէք զիս յատեան միայն ՚ի զբօսանս, և ինչպէս կը վկայեն ձեր շարժմունքները, դուք Ռատամին տեղը կարծես իմ հետս գտատխաղ էք. ստիկայ անանկ կողմակալութիւն մըն է որ ձեր ձախտին վրայ պարզպէս կը նշմարուի : Եթէ ես մինչ ցարդ ձեզի պատասխաններ տուի, ստիկայ խոհեմութիւն մըն էր որ կատարեցի, այսուհետեւ ինձի նկատմամբ դուք հրաժարեալ էք. կը ինքրեմ այս յայտարարը առաջի առնէք կուտակալին, որ ես ալ կուտակալ փոխարքային իմ գիտարութիւններս յայտնելով պիտի պահանջեմ նոր կոմիտէ մը՝ որ պիտի ներկայ գանաի Օսմանեան հիշոր պետութեան հիւղատաներէն մէկը, առանց որչա ես այսուհետեւ պատասխան մը տուիք չ'ուշիմ :

Պանդուխտը այս յայտարարը իրենց ներկայացնելէն ետքը, միտք բարեաւ ըսաւ ու հրաժարեցաւ :

Ըրգեօք ինչ պիտի խորհէին. իրենց խորհրդածութիւնները վճիռ չի պիտի կրնային ըլլալ և ոչ ՂՊանդուխտ կրնային բռնաբարել վասն զի օրէնս

գէտ էր : ինչ զձ Սոստոմբ դարձեալ
 պիտի մաներ բանոր . ստեղծի բանտ .
 Բ. օ երկիւղէ գ յանցաւորները մինչեւ
 անգամ ազատութեան դուռ կ'փնտ
 ոեն . իրենց բարբ հարստութիւնը
 դո՛հերով : Վարդկութեան և տերու
 թեան դէմ յանցանք կը գործեն չ'են
 բուսականանար , ատեաններու մէջ
 իր զձի դէմ մեղանշելով ստախօսու
 թեամբ ու ընչն ըն ալ կ'ամբաստանեն :

Կուսակալը երեք օրէն ետքը Պան
 դուխօր հրաւիրեց իրեն քով ու յան
 գիմանեց , թէ ինչո՞ւ համար նոր մաս
 նաժարով կը պահանջէ . նոր մասնա
 ժողովին ես ալ ըսաւ իրաւունք կու
 տամ , սակայն գործը կ'երկարի և ան
 ատեն դուք աս կողմերս պիտի թա
 փառիք , մի ցաւիք , չուտով գործը
 իւր վախճանը կ'ունենայ և դուք ալ
 կ'ազատուիք :

Կուսակալը քաջալերկարաց , վասն
 զի ինքն ալ օրինաց պահանջմունքէն
 կ'երկնէր . Պանդուխտն ալ բաւական
 սեպելով կուսակալին առ ինքը ունե
 ցած յանդիմանութիւնը , որուն մէջ
 աղերս և խնարհութիւն կը նշմար
 ուէր , իւր յայտագիրը յետս կ'ընէ :

Ճիշդ վեց օր անցու կուսակալին
 քովէն մեկնած օրէն . նահանգական
 իրաւարանին առջև պորտած ատեն
 մենեքալ ժանտարմին թարգմանոր որ
 բարեխօսրս անձ մ'էր զՊանդուխտ կու
 շէց առ ինքը ու ըսաւ . թէ գործիդ
 վրայօք անգը կու թիւն ունին :

Գործը կ'ըսեն թէ վճուեւեր է ,
 բայց ի՞նչ է վճիւր , չ'գիտեմ . պատաս
 խանեց Պանդուխտը :

Ե՛ս գիշեր վճուահատութիւնը մեր
 ատեանն էր . Սոստոմբ վերադին պի
 տի բանտարկուի . ձեզի նկատմամբ

ալ այդչափ է որչա՞ւած միայն , որ
 Սոստոմանի մէջ չի կենար :

Ըսիկայ իմ կամբիս պիտի ձգե՛ն .
 հարցուց Պանդուխտը :

Չ'է , տերու թեան զօրքերը մինչև
 սահմանազուխը քեզի հետ պիտի ու
 ղեկորին ու թղթակոթութեամբ պիտի
 յանձնեն (սմանեան կառավարութե .

Ըսիկայ նախատինք չ'է , պատաս
 խանեց Պանդուխտը , վասն զի (ս
 մանեան հզօր Տէրութեան միջնոր
 դութեամբը իմ պատիւս կը պահան
 ձեմ :

Եթէ անցագրոյն նկատմամբ ար
 ձանագրուած վճիւրը զանի գատու
 պարտէր , կարելի է որ հնազանդէք
 օրինաց , բոցց երբ օրէկքը չի դատու
 պարտեց , ուրեմն կուսակալին կամքին
 հակառակ վարուիլը պատշաճ էր .
 Պանդուխտը արժան դատեց հրաժա
 րիլ Ըպաս թու մանու լեռները , որոնց
 ապաւինած կրնար տեսնել իրեն հա
 մար նուիրական ու միանգամայն (ս
 մանեան սուրբ հողը :

Պանդուխտին անցագիրը կառու
 վարութեան ձեռքն էր , և ան ձառ
 բաներն ալ , որոնց վրայէն պիտի եր
 թեւ եկէր , անցագրայ պէտք չ'ունէին .
 Ի՞նչ որ գիշերը կարեկցելով Պանդուխ
 տին , դեռ արշալոյսեան ձառագայթ
 ները չ'երեւած , հասաւ Ըպաս թու
 մանու գաղաթը , ուր թռչնոց պէս
 գայլայլիկ պիտի երգէր , անոնց սու
 ասնացը ձայնակցելով :

Երկրորդ օրը շէք կրնար դիմել Ը
 պաս թու ման գիւղը , որ երեւելի է
 իրեն երկաթեաց , ծծու մքեաց և ու
 բիշ օգտակար ջուրերով , այլ պիտի
 խտորնակ ձամբաւ մը ապաւինէր ինք
 զինքը . երեկոյեան ատեն լեռներու

ու անտառներու մէջէն երթի եկելով՝
 հասաւ Ռուսոյ Օսմանեան սահմա-
 նը , Արփայ չայ գետին եզերքը , Գե-
 տը սենէր կամուրջ մը , որուն վրայ
 յիսունի չափ Տերու թեան սահմանա-
 պահ հեծելազօրաց խումբ մը կը գըտ-
 նուէր . Պանդուխտը չէր կրնար անոնց
 գիմել , վասն զի արձակուող չ'ունէր ,
 Գիշերը իւր կէս չըջանը առեր էր ,
 Պանդուխտը փորձ մը ընելով՝ թէ-
 պէտեւ մօտեցաւ կամուրջին . գետին
 եզերքը ժամապահ զօրականը դոփիւն
 մը լսելովը ձայն հանեց , թէ ո՞վ ես .
 Պանդուխտը չ'ըտարելով պատասխա-
 նեց , թէ գիւղացի եմ , կորսնցուցած
 երիվարս կը փնտռեմ : Բիշ մ'ալ աս-
 գին անդին վազելէ ետքը վերստին
 դարձաւ առ զօրականը ու խոնար-
 հութեամբ բարևելէ ետքը սիրելիս
 իմ ըսաւ . սև երիվար մը չի տեսա՞ր .
 ո՞ն հոգնեցայ : Պանդուխտին համար
 ճամբան բացուեցաւ , որովհետև զօ-
 րականը հրամայեց որ Պանդուխտը
 երթայ փնտռէ անտառներուն մէջ .
 Պանդուխտը հինգ վայրկենի չափ հը-
 բաժարեցաւ , իրեն համար ասպարե-
 զը բաց էր , զօրականը կարելի է Պան-
 դուխտին վերադարձը կ'սպասէր , բայց
 Պանդուխտը Վարայու լեռանց ստո-
 բոտէն բաժնուելով հանդարտ դէպի
 գաղաթը կը գիմէր , որ վերադառ-
 նալու յոյրը չ'կար :

Խիտասաղարթ ծառերը հսկայածե-
 շարուած իրենց բարձրութեամբը
 լուսինը կը դիմակէին . անտառները
 աւելի մութ էր , Պանդուխտը որչափ
 որ կը բարձրանար , այնչափ ալ ցուր-
 տը զանի կը նեղէր : Լնտառներուն
 մէջ զանազան ճամբաներու կը հան-
 գիպէր , որոնց ո՞չ մէկն ալ իրեն ծա-

նօթ չ'էին , միայն թէ դէպի գաղա-
 թը կը դիմէր , ուր , կարելի է մարդ-
 մը տեսնէր , որուն շատ կարօտ էր :
 Լնկարագրելի դժուարութեամբ զին-
 քը հասոյց 'ի գաղաթ , որն որ ձիւնը
 շապկանման զգեցած՝ իւր փոթորկա-
 յոյզ եղանակը ճամբաները գոցեր՝
 զՊանդուխտ յետին դժուարութեան
 կ'ենթարկէր : Զիւներուն մէջէն աս-
 դին անդին վազելով՝ ասաւասիկ նոր
 վճիռ մը որ մահն է կըսէր ու կ'ար-
 տասուէր : Լրեգալը ծագեցաւ , բայց
 Պանդուխտը դեռ կը պատերազմէր ...
 գոնէ գիւղ մը , գոնէ մարդ մը տես-
 նէի կըսէր , եթէ կենացս վախճանն
 է , քանի մը գաղտնիք հաղորդէի ,
 որոնք Պանդուխտին սրտին վրայ խիտ
 ծանրացած էին :

Պանդուխտը ինքզինքը մտածու-
 թեան տուած կը պտտէր , չը գիտնա-
 լով թէ ո՞ր , ծառ մը տեսաւ . որուն
 տակ իւր դաշկինակը փռեց ու վրան
 բազմեցաւ որ քիչ մը հանգչի . քանի
 մը վայրկենէ ետքը դէպի իրեն զե-
 նաւորեալ ձերունի տաճիկ մը կը մօ-
 տենար . այս դիպուածը բազզ մին էր .
 վերջապէս սիրար իւր անդորրութիւ-
 նը գտաւ , երբ ձերունին մօտեցաւ ու
 իւր բարևը չը վստացաւ տալու :

Հրո՛շք կը տեսնամ : Պանդուխտ
 մը Վարայու լեռանց գաղաթը . . .
 ըսաւ ձերունին :

Լ , յո՛ւ , երբեմն թափառականու-
 թիւնը հրաշքի կը փոխուի , պատաս-
 խանեց Պանդուխտը :

(Օ՛եր) Ես ի՞նչ դիպուած է : (Պան)
 ճամբորդ եմ : (Օ՛եր) Գէպ ի որ կող-
 մը : (Պան) Վարայ : (Օ՛եր) Ես տլ
 հոն կը գիմեմ : (Պան) Հայպ ուրեմն
 միատեղ :

Պանդուխտը ծանօթ տակէն շար-
ժեց . ձերոււնոյն հետը միատեղ աչ-
քերնին դարձուցին դէպ ՚ի հարաւ
ու իրարու հետ խօսակցելով լեռնէն
կ'իջնային ստորտար :

Քաղցր է ինձ լսել հայրենեաց-
անունը . հարցուց ձերունին :

Ըղուանցի եմ Շամախի կամ Շիր-
ուան քաղաքէն :

Օերունին զայրացաւ , բայց խընդ-
րեց որ մէյմն ալ կրկնէ :

(Պան) Շիրուանէն եմ : (Օեր)
Երազ կը անսնամ : (Պան) Բտածնե-
րուս մէջ ստու թիւն չը կայ : (Օեր)
Կրնա՞ք ինձի անդէկու թիւն սալ եթէ
Շիրուանին նկատմամբ բան մը հար-
ցնեմ : (Պան) Պատրաստ եմ :

— Շիրուան քաղաքը երևելի ազ-
նուտկան մը կար որ 1835 թուին քա-
ղաքականութեան դէմ մեղանշելով՝
ձգեց իւր հայրենիքը ու մեկնեց ՚ի
Պարսկաստան : Պարսից Սահամմէտ
Շահին եղբայր Էահեայ Սիրզան որ
Կիրանու ու Սազանտա , — Բանաւ իշ-
խանն էր , երբ տեղեկացաւ յիշեալ
անձին գալստեանը վրայօք՝ հրաւիրեց
առ ինքը ու վսեմ պաշտօն մը տուաւ ,
որուն միջոցաւ մեծամեծ ծառայու-
թիւններ ընելով Պարսից , վեհափոստ
Սահամմէտ Շահն ալ « Բռիւծու Ե-
րեգակի » երկրորդ կարգի պատուա-
նըշանը շնորհեց . կը ճանչնա՞ք արդեօք :

(Պան) Օթիմաղելով , անունը ի՞նչ
է : (Օեր) Վարբէէլ պէյ : (Պան)
Հօրեղբայրս է : (Օեր) Հօրդ ա-
նունը : (Պան) Վրիգոր պէյ :

(Օեր) Ըրտասուելով , ս՛հ իմ
պարսնս , իմ պարսնս , 1838 թուա-
կանին Վրիգոր պէյը բաղձարով որ
չայոյ վրայօք տեղեկու թիւններ մու-

ղավէ , իրեն սղգասիրական եռանդը
դրդեց զինքը երթուեկէլ ՚ի հնաթի ,
Լսիոյ ու Լիբրիէի մէջէն անցաւ ՚ի
Կ . Պօլիս և անկէց իւր հայրենիքը .
աս ճամբորդութիւնը տևեց չորս տա-
րի : Ըրդեօք , յիշած է հայրդ թէ
ան ատեն քաջասիրտ ծառայ մեալ ու-
նէի :

(Պան) Յիշած է , հայրենակից մը
ունէի , անունը Ըլպաիւլայ . 1844
թուականին մարդ մը սպաննելով չը-
կրցաւ կեցեր էր Սուսիոյ մէջ փա-
խաւ անկէց , որ մինչդեռ անյայտ է :

Օերոււնոյն աչքերէն գաղտնի ու
դառն կաթիլներ կը սահէին : (Պան)
Ի՞նչու կ'արտասուես : (Օեր) Սօր
անունը Սուլթանն էր : (Պան) Լ՛յո .
(Օեր) Լըջօր անունը Լըլիմ : (Պան)
Լ՛յո : (Օեր) Հօր անունն ալ Քե-
րիմ , որ սրղին իւր պարսնին որդւոյն
հետ Ըճարայու մէջ իրարու ընկեր . . .
թշուառութեան մայրը եղած են :

Օերունին չը կրնալով գիմանալ
գգուեց Պանդուխտը , ու իւր ար-
ցունքները որ հեղեղի պէս կը վազե-
ին՝ կը յայտնէր թէ աս մարդը Ըլպ-
աիւլան ինքն է :

Մհ սրբելիս իմ գրեզ կը տեսնամ :
Ընոր արտասուացը Պանդուխտը պա-
տասխանեց :

— Օրհրան , Օրհրան , արդեօք
ո՞ղջ է :

— Ողջ է , բայց իւր հայրը բռնա-
նալով վրան վիճակը որսէց :

— Ի՞նչպէս :

— Չեմ կրնար արտասանել , վրան
ղն սիրտդ , որուն մէջ Օրհրային գե-
ղեցկութեան նկարը կար , կը վերալի :

Յիրաւի է , տարիքս յիսուն և
հինգ . Ըճարայու մէջ զբաւակներու

տէր եղած եմ, դեռ Օսկրան կ'երազեմ: Յնչ . . . կրնամ հասնիլ նպատակիս:

- Այսուհետև դժուար է, որովհետև ան ուրիշի մը գերիով կը միխթարուի և դու հեռաւորութեան մէջ կեանքդ թշուառ:

- Բնութեանդ է:

- Այո, երկու զուակ ալ ունի, որոնց մէկը արբուհական ձեմարանն է:

« Գարձեալ արատուելով » ինչու համար ստեղծուեցաւ մարդը եթէ իւր փափաքին չի պիտի կրնայ հասնիլ, կը սիրէի Օսկրան, կը լողայ սիրոյ Վիկտորիան մէջ, սէրը իւր արատաստանը ունէր, միայն հայրը հակառակ իմ և օրիորդին կամայք . . .

Մէ, նպատակիս չը հասայ . . . հայրը եղև ինծի ստիս և ես ալ անոր արիւնքը խմեցի, որուն պատճառաւ քանի քանի վնասներու ենթակայ եմ, հայրենիքս ձգեցի, ազգականներէս բաժնուեցայ, բայց ի քաղաք պատելով թշուառութիւններ տեսայ, մարդկանց ասելի երեցոյ: Ընտրեցաւ ձուրերը ինծի հայրենիք եղև, որն որ ըստ ինքեան արմէք մը չ'ունի: Ընտրի ազգէն ան է որ չ'տարակուսիմ, թող բողոքը մտքնիսանման բարձրանայ դէպ ի օգը ու հոն մարմին կողմի, թող չը մտնեայ ինծի, վստն զի ալ այսուհետև պէտք չ'է, պատմէ գոնէ քոյ վնասող, կորելի է փորձառու չըլլալը դ համար նեղութիւնը ազգեր է դքեզ աւելօք: Կ. Պօլես էիր լսելովս, բայց հիմայ սառնամանեաց ու ապառաժուտ լերանց հիւր ես:

- Այո, երկու զուակ ալ ունի, որոնց մէկը արբուհական ձեմարանն է:

« Գարձեալ արատուելով » ինչու համար ստեղծուեցաւ մարդը եթէ իւր փափաքին չի պիտի կրնայ հասնիլ, կը սիրէի Օսկրան, կը լողայ սիրոյ Վիկտորիան մէջ, սէրը իւր արատաստանը ունէր, միայն հայրը հակառակ իմ և օրիորդին կամայք . . .

Մէ, նպատակիս չը հասայ . . . հայրը եղև ինծի ստիս և ես ալ անոր արիւնքը խմեցի, որուն պատճառաւ քանի քանի վնասներու ենթակայ եմ, հայրենիքս ձգեցի, ազգականներէս բաժնուեցայ, բայց ի քաղաք պատելով թշուառութիւններ տեսայ, մարդկանց ասելի երեցոյ: Ընտրեցաւ ձուրերը ինծի հայրենիք եղև, որն որ ըստ ինքեան արմէք մը չ'ունի: Ընտրի ազգէն ան է որ չ'տարակուսիմ, թող բողոքը մտքնիսանման բարձրանայ դէպ ի օգը ու հոն մարմին կողմի, թող չը մտնեայ ինծի, վստն զի ալ այսուհետև պէտք չ'է, պատմէ գոնէ քոյ վնասող, կորելի է փորձառու չըլլալը դ համար նեղութիւնը ազգեր է դքեզ աւելօք: Կ. Պօլես էիր լսելովս, բայց հիմայ սառնամանեաց ու ապառաժուտ լերանց հիւր ես:

- Այո, երկու զուակ ալ ունի, որոնց մէկը արբուհական ձեմարանն է:

« Գարձեալ արատուելով » ինչու համար ստեղծուեցաւ մարդը եթէ իւր փափաքին չի պիտի կրնայ հասնիլ, կը սիրէի Օսկրան, կը լողայ սիրոյ Վիկտորիան մէջ, սէրը իւր արատաստանը ունէր, միայն հայրը հակառակ իմ և օրիորդին կամայք . . .

Մէ, նպատակիս չը հասայ . . . հայրը եղև ինծի ստիս և ես ալ անոր արիւնքը խմեցի, որուն պատճառաւ քանի քանի վնասներու ենթակայ եմ, հայրենիքս ձգեցի, ազգականներէս բաժնուեցայ, բայց ի քաղաք պատելով թշուառութիւններ տեսայ, մարդկանց ասելի երեցոյ: Ընտրեցաւ ձուրերը ինծի հայրենիք եղև, որն որ ըստ ինքեան արմէք մը չ'ունի: Ընտրի ազգէն ան է որ չ'տարակուսիմ, թող բողոքը մտքնիսանման բարձրանայ դէպ ի օգը ու հոն մարմին կողմի, թող չը մտնեայ ինծի, վստն զի ալ այսուհետև պէտք չ'է, պատմէ գոնէ քոյ վնասող, կորելի է փորձառու չըլլալը դ համար նեղութիւնը ազգեր է դքեզ աւելօք: Կ. Պօլես էիր լսելովս, բայց հիմայ սառնամանեաց ու ապառաժուտ լերանց հիւր ես:

- Այո, երկու զուակ ալ ունի, որոնց մէկը արբուհական ձեմարանն է:

« Գարձեալ արատուելով » ինչու համար ստեղծուեցաւ մարդը եթէ իւր փափաքին չի պիտի կրնայ հասնիլ, կը սիրէի Օսկրան, կը լողայ սիրոյ Վիկտորիան մէջ, սէրը իւր արատաստանը ունէր, միայն հայրը հակառակ իմ և օրիորդին կամայք . . .

տուի բաղդին ձեռքը, բայց ուրախ եմ որ վերջը քեզ հետ միացուց:

- Օմար Պէյին վայոջ տեղեկութիւն ունիս:

- Այո, որոնց զօրաց Սպարապետ է Պերիգուլեան պաշտօնով:

- Սեճ բան չ'է:

- Սթթէ:

- Անտարակոյս, որովհետև Վաւրմ խանին զուակն է, իւր նախնիքը բոլոր Տալասանու կը հրամայէին, ինքը սպարապետ ըլլալով կ'արձեւս փառաւորութիւն է:

- Փառաւորութիւն չ'է, գոնէ Օսմանեան բարեխնամ Տերութեան կը ծառայի, որուն խնամոցը տակ կրնայ օր մը հաւասարիլ իւր հին փառացը, նա մանաւանդ Օմարը իւր քաղաքագիտութեամբը յառաջ պիտի վազէ:

- Օմար Պէյին հօր եղբարց վայոջ տեղեկութիւն ունիս:

- Այո ունիմ: Բարի բնի, գուն ալ գիտես որ ասոնք երեք եղբարք էին, Սուստաֆայ խանը, Գաւրմ խանը և Բիկեր խանը, որոնք վերջի ժամանակները Բուրանից միապետներն էին: Բունց մէջը օգտակարները Վաւրմ խանին զուակներն էին Օմարը և Օսմանը, որոնք զգուշով Հայրենեաց սէրը ու չ'գիտնալով ան ցուրուն որ օտարներէ կը կրէին, ըստիպեալ իրենց հայրենիքը ձգելու պարտաւորեցան:

Օսմանեան հովանին խնամեց զանոնք, որ մինչ ցարդ պէտք եղած ծառայութիւն մ'ալ իրենց վրան առած՝ ջերմաւանդութիւն իրենց օգտակար ըլլալը յայտնելու պատեհ առիթ մ'ալ ունին:

Սուստաֆայ խանին զուակները միայն բա

Օսմանեան հովանին խնամեց զանոնք, որ մինչ ցարդ պէտք եղած ծառայութիւն մ'ալ իրենց վրան առած՝ ջերմաւանդութիւն իրենց օգտակար ըլլալը յայտնելու պատեհ առիթ մ'ալ ունին:

Սուստաֆայ խանին զուակները միայն բա

Օսմանեան հովանին խնամեց զանոնք, որ մինչ ցարդ պէտք եղած ծառայութիւն մ'ալ իրենց վրան առած՝ ջերմաւանդութիւն իրենց օգտակար ըլլալը յայտնելու պատեհ առիթ մ'ալ ունին:

րեսիրտ են, իսկ հայրենեաց վրայօք
գաղափար չ'ունին և անոր փափկու-
թիւնն ալ դեռ չ'են զգացած: Այ-
քէր խանին զաւակներն ալ Ֆանաու
տիկոսութեան սահմանէն ելելու
միտք չ'ունին, իրենց հանգստութիւ-
նը կը փնտռեն առանց խորհելու և
մտածելու Շահին Պէյէն ՚ի զատ. որ
քաղաքականութեան մերձ՝ իւր ճակ-
տին վրան կ'արծես հայրենիք մը նը-
կարագրուած է:

— Շային Պէյը ինչ գործով կը
զբաղի:

— Սէծն Վէզիրի թիկնապահն է:

— Օսման Պէյը:

— Օրօսց Քօլ-աղասը է:

— Ասոնք քեզի բարիք մը չի կրցի՞ն
ըրեր էին:

— Սիշտ պատրաստ են օգնելու,
դժբաղդարար Պօլիս գտնուած ատենս
և ոչ մէկը հոն էր:

— Հայոց մէջը երեւի գերդաս-
տան մը կար Տատեան, անոնց չ'դիմե-
ցիր. վասն զի կ'ըսեն թէ շատ ողոր-
մասիրտ են:

— Այտիւլայ, կ'արծեմ իմ հօրս
գռուղ առնը քեզի ծանօթ է, որ
այլոց օգնութեան չ'դիմէր, ես ալ ան
տան զաւակն եմ:

Իսոյց Տատեաններուն ինծի ըրած
բարիքը յայնեմ ձեզի. Պօլիս Ս.
Փրկչեան Հայոց հիւանդանոցը ժա-
մանակէ մ'առաջ հիւանդ էի. խօսք
տարածուեցաւ թէ Տատեան գեր-
դաստանը այցելութեան եկաւ. սպա-
սաւորները հագուեցան, սենեակնե-
րը մաքրեցին, բռնութիւնը կը սախ-
պէր որ պատասպարեալները լռակայ
ընկերութեան պէս չ'խօսին. տեսու-
չը ասդիէն անդին կը վազէր որ զինքը

հաւնեցնէ, տեսուչը՝ որ ըստ սով-
րութեան վանքին միապետն է, նոյն
օրը ամենայն յարգանօք հիւանդնե-
րուն և պատասպարեալներուն հետ կը
տեսնուէր:

Քանի մը օրիորդէ բազկայեալ
խուժք մ'էր, որոնք սենեակները պը-
տրտելով ամէն ստորին անհատի վրան
կ'երթային ու կը քաջալերէին, ես իմ
սենեկիս մէջ առանձին էի, ու մի-
անգամայն մարդու կարօտ, ներքին
համոզմամբ կը վճռէի թէ ինծի այց
առնելու չ'են իզար, որովհետեւ ե-
ղած տեղս մաքուր չ'էր, քարաչէն պա-
րիսպներու մէջ փայտաչէն պարիսպ-
ներով ու գլուխն ալ սախտակներով
գոցած առանձնասենեակ մըն էր, բա-
ւական ցուրտ, ամէն կողմը պտտելէ
ետքը չորս դեռահաս օրիորդք դէպի
ինձ մօտեցան, որոնց ճակտին վրան
արդարեւ ազնուութիւն մը կը փայ-
լէր, կատարեալ բնաւորութիւն մը՝ որ
մեր Ասիոյ օրիորդները անկէց զուրկ
են, Աչքերնին ինծի դարձուցած ա-
տեն, անանկ կարծեցին թէ ցնորեալ
մընեմ, վասնզի իմ պատասպարանս ցը-
նորածներու համար պատրաստուած
տեղ մընէր, քիչ մը ծիծաղաշարժ վրաս
յառելէ ետքը պիտի մեկնէին. ես
ձայն տուի, «Աչնիւ օրիորդներ»
կայնեցան ու հետաքրքրութիւննին
սախպեց որ հարցմունքներ ընեն, Ա-
րենց արտասանութիւնը այնչափ մա-
քուր էր, որ չէի կրնար ըսել թէ
գրագէտ չ'են, շարժմունքնին այն-
չափ վեհանձն էր, որ պիտի ստիպ-
եալ ըսէիր թէ վսեմութիւնը ՚ի բնէ
անսի նոյն գերդաստանը ունի:

Ի՞նչու համար պատասպարուած էք
հարցուց մէկը, ես իմ վիճակս պատ-

մելու պարտաւորեցայ, բայց անոնց ունկնդրութիւնը որ կրբեմն ալ կը հրնչէին թէ ինչ անուշ կը խօսի, ապագայ բաղդի մը յոյս կուտային:

Քաւական ժամանակ իմ հետս պարագելէ ետքը չը ինայեցին իրենց առատ ողորմութիւնն ալ, պատուիրելով որ առողջութիւն գտնալէս ետքը իրենց դիմեմ. ես հիւանդ չէի, բայց առողջացայ Արուանից (Իսեան)՝ որ կաս աղայի* որուն աղգասիրական եւ աւանդը յայտնի է ողջամիտ հասարակութեան՝ խնամիրքը: Քանի մը օրէ ետքը դէպքը պահանջեց որ հիւանդանոցէն բաժնուիմ. գոնէ առջին փորձ մ'իտրհելով, դիմեցի Տատեան վեհ գերդաստանին ապարանը որ Ի. Ս. Ստեփաննոս: Պատկառելի օրիորդաց անուամբ նամակ մը գրեցի, որոնց պալատը հասած ատեն՝ գրութիւնս գոնապանին ձեռքովը հասաւ Օրիորդաց ձեռքը. որոնք նոյն վայր կենին ինծի հրա իրեցին իրենց սենեակը ու ըստ բաւականին պատուելէ ետքը պատուիրեցին ալ որ իրենց պալատէն չ'բաժնուիմ. սպասաւորներուն քով գարձած ատենս, ստոնք ալ կարելի է հրահանգուած էին՝ ինծի ընդունեցին ամենայն սիրով ու պատրաստեալ սենեակ մ'ալ զցուցին հանգստութեանս համար: Արեկոյ եղև, սպասաւորներէն երկու ողի եկան իմ սենեակս ու չը բաժնուեցան: Այժմ պղտի պահանջ մ'ընէի կը կատարէին ու չէին զրանար ծառայելու, որ Պանդուխտի մը սրտին մտի թարանք է: Օրը մտեր էր գիշեր.

ուան շրջանին մէջ, մէկը՝ որ անուշը չը գիտեմ, հրաւիրեց ինծի սենեակ մը, ուր իրիտասարդ* մը բազմած պատկառելի զիմօք հրաւառին զիմօց նստեր էր: Այս ամենայն խոնարհութեամբ մօտցնեալ, երիտասարդը ընկալաւ ինծի սիրով, որն որ առջև բերան հետեւեալ խօսքերը արտասանեց, « թէ ինչպէս մեք տեղեկացեր եմք հրամանքիդ ազնուականի մը զաւակ էք, ուստի մեր պարտաւորութիւնն է զձեզ յարգել »:

Օրեր. Տատեաններուն ցեղին վերայօք տեղեկութիւն ունիս, քանզի ուրիշ Տատեաններ ալ կան Մինկրէլից մէջ, արդեօք ասոնց մէջը աղգականութիւն կայ:

Պան. Պատմեմ քեզի, Տատեանները Հայաստանէն գաղթած ատեննին երեւելի էին, ասիկայ կրնայ հաստատել Օսմանեան Տէրութենէն վատրկած համակրութիւննին: Այս գերդաստանը Վ. Պոլիս մտած օրէն՝ որ երեք հարիւր տարիի շափ կայ՝ միշտ աղգին ներկայացուցիք եղած է, ազգին փառաւորութեան սիւնը Տատեաններն էին, որոնք մինչդեռ աշխարհքը քաղաքականութեան կերպարանք չ'առած, մեծ ծառայութիւններ ըրած են աղգութեան: Չորս հարիւր յիսուն տարի ասիկց առաջ գերդաստան մ'ալ ինչպէս կ'ըսուի Հայաստանէն բաժնուելով՝ մասաւրաց գիրիւր. Հայերը ան ատեն Վերաստանի մէջ պատիւ չ'ունէին, և Տէրութեան համակրութիւնն ալ ազնուական մը չ'էր կրնար վասակիլ մին.

* Ասկա Շիիւանը հիւանդանոցի հօգարար ձութեան պաշտօնը կը վարէր որ մեծամեծ ծառայութիւններ ալ ըրաւ յընթացս մի ամաց:

* Երիտասարդը վեհմտութեամբ Պոզոս պէյն օրգին ուսումնասիրած և միանգամայն աղգասէր Սեմս պէյն էր:

չև որ դաւանախոսութիւն չընէ ,
 Հայերը իրենց տաղանդով ուրիշ այլ
 և այլ տերութեանց մեծամեծ ծառա-
 յութիւններ ըրած են , ըստ սին օ-
 բինակի նոյն գերդաստանն ալ Վրաց
 կրօնքը ընդունելով նախ գ.քառութեան
 հրովարտակ ստացաւ , վերջերը Արշա-
 ւանաց կամ պատերազմներէ օգուտ
 քաղելով մեծ խու մը մը կազմեց Վր-
 քաստանի ու Մինկրէկոյ կեդրանական
 սահմանք , վերջագէս Իմերէթից և
 Մինկրէկոյ մէջ եղած բարբարոսու-
 թիւնները զգտրով , նա մանաւանդ որ
 այս վերջինը լազերը տիրած էին , ար-
 շաւեց Մինկրէկոյ վրան Սվաններուն
 օգնութեամբ , մեծ յաղթութեամբ
 ցրուեց լազերը , ու ինքը հոն տեղը
 իշխան նստեցաւ , որ Տասեան մական
 նունը մինչ ցարդ կը կրեն : Ասիկայ
 գեղեցիկ աղբիւրներէ քաղուած է :

Օ՛եր . Ո՛հ : հասանք , հասանք ,
 պուտայ ինդակցութեամբ մը :

Պան . Ո՛ւր Ապտիւլայ . ո՛ւր :

Օ՛եր . Ահաւասիկ , ըսաւ մեր բը-
 նակարանը . ձորը Պանդուխտին ցու-
 ցընելով :

Գիշերամուտ էր , երեկոյեան հո-
 վը գետինը սառեցուցեր՝ ճամբորդ-
 ներն ալ յակամայս նեղութիւն պի-
 տի կրէին , Պանդուխտը կը փնտռէր
 բնակարան մը որ մօտ էր ուր պիտի
 հանգստանար :

Ապտիւլային եղեգնաչէն և եռան-
 կիւն տունը կառուցած էր անտառի
 մէջ գետի մը վրայ , գրացի մը իւր
 քովը չունէր : Աճարացիք ըստ նախ
 նական սովորութեան ձորերու , ան-
 տառներու ու լեռանց սարտոտները
 կը բնակին , ամէն ընտանի իրեն հա-
 մար առանձին . բնակարանը մտած ա-

տեն Պանդուխտը պատահեցաւ երի-
 տասարդի մը՝ որ կրակին առջև բազ-
 մեր էր : Պէտք եղած պատիւը չէր
 զանար Պանդուխտէն Ապտիւլան , ու
 բուն կինը Ապտիւլային պահանջմամբ
 բը պատրաստած կերակուրը՝ որ խմու-
 ըեղէն էր՝ բերաւ ՚ի սեղան :

Պանդուխտը կարծես բաղդին հար-
 ուածներէն ազատուեր՝ երանութիւն
 կը համարէր նոյն վայրկեանը : Ո՛հ ա-
 ղէտալի վիճակ :

Հայկերոյթէն ետքը երիտասարդը
 առանձնացաւ Պանդուխտին հետ ծա-
 ուի մը սակ ու Հայոց վրայօք սկսեց
 զանազան գանգաւաններ ընել , թէ ե-
 րևելի դպրոցներէ զուրկ են , թէ վա-
 ճառականութիւնը ծաղկած չէ , թէ
 շատերը սեղանաւորութեան կը հե-
 տնին , յորմէ ազգբարդիւնք մը չու-
 նի , թէ հպարտ են , հարուստները
 միշտ իրենց շահուն ետեէն կը վա-
 զեն , ուսումնական մասը ազքատ է ,
 որոնց ձեռնհասութիւն և ո՛չ մէկը
 կրնէ , վարչութիւնը կարող չէ եղեր
 մինչ ցարդ կարեւոր խորհուրդներ յը-
 դոցնել ՚ի նպատակս Հայութեան , խոր-
 հուրդներ՝ որուն արդեամբը ազգը
 կարող ըլլայ ուսմանց և արուեստից
 ճաշակը առնելու , Հայոց ազգը ըստ
 ինքեան քաղաքականութիւն մը չու-
 նի , և պէտք չէ , երբ խնամածու-
 Տերութեան մը խնամոցը տակն է :

Երիտասարդին խօսքերը կրնային
 հաստատել թէ ինքն ալ Հայ է . սա-
 կայն գիտամտք ինքրզինքը տաճիկ կը
 ցուցնէր որ անձը չի փնտռուի , Պան-
 դուխտը համարձակեցաւ հարցնելու
 ՚ի տաճիկ բարբառ թէ Հայերէն գի-
 տէ՞ր :

Այո պատասխանեց երիտասարդը :

Պան . Ուրեմն զբաղինք հոյերէն
սուերու :

Երբ . Բարի :

Պան . Կ'աղաչեմ ձեզի , ըսէք շի
տակը , ի՞նչ ազգէ եք :

Երբ . Հայ եմ , ծիծաղելով պա
տահանեց :

Պան . Կ . Պօլսեցի՞ եք :

Երբ . Լ . յո՛ , Ս . Փրկչեան ճեմա
անին աշակերաներէն եմ :

Պան . Ի՞նչ առթիւ այս կողմերը
ը պատիք :

Երբ . Ընթատութիւնը՝ որ դա
տակնիք մ'է մահու , ստիպեց ջրիլ

Հայոց գաւառները , որ գոնէ վար
եպետութեան պաշտօն մը ձարելով

արող ըլլամ կեանքս ապահովցնելու ,

գաւառներուն շատերը վարժապետ

ուսին , և հասարակութիւնն ալ

աման ծարուիլ չ'ուզէր , յարմար

տեղ մը չը գտայ , բազըր բերաւ հա
տոյց ինծի անանկ տեղ մը՝ ուսկից ա .

պատուելու հնարք չըկայ :

Պան . Չըկրցիք Պօլիս ձեր կեանք
ը ապահովցնել :

Երբ . Ընկարելի է . վասն զի վա
ճառականութիւնը ծաղկած չ'է , և

ուսումնական խումբին ալ սահմանը

նեղ ըլլալուն համար չը կրնար ուրիշ

մը երազել : Ետը հնարք մը չըկայ :

Պան . Հնարք , կայ , բայց գոր
ծարութիւնը դժուար է : Ընդին

լրան այնչափ պարտքեր դիզեցին , որ

բայց ասոնց սահմանն ալ խիստ նեղ
է . ազգը չը դիտէ և չի պիտի կրնայ

բարեկարգել դպրոց մը , որովհետե
անոր լեզուէն չը հասկնար կամ հաս
կրցողներն ալ միշտ շահու ետեւէ :

Կատարեալ դատարարակներ կրնան

գանուիլ , սակայն ինչօգուտ որ ստակ
կը վասնուի անբաններու կամ ան գա
ւազաններուն , որոնք վարժապետնե
րուն մեքենան են խի աշակերտաց

ստինդուն : Գեղեցիկ բռնութիւնն :

Ըզգը յառաջ չի պիտի վազէ որով
հետեւ թմրած է . ոմանք ըսին թէ

վաճառականութիւնը եթէ ծաղկի՞

ազգը կը յառաջագիւտէ , միւսները

երկրագործութեան շտիպելուն հա
մար պօռային , շատերը սնտեսու
թեան հոգ տանելու ձայն տուին ,

բայց ասոնց գործադրողը և ո՛չ մէկը

ցցուց , միայն թէ ազգը պիտի գոր
ծէ ըսին : Ըզգը պատրաստեր էր գոր
ծող , ո՛չ , ուրեմն անանկ հեղինակու
թիւնները դատարիաբանութեանէ՛ ի

զատ կարեորութեան չ'են կրնար ծա
ռայել : Ըզգը եթէ իւր օր օրի վրայ

ընկճումը կ'ըգայ , թող հաշուէ թէ

Պօլսոյ մէջ քանի՞ հաստատուն ընկե
րութիւն ունի , ընկերութեանց աա
եանները ընկերաժողով մը կազմեն և

ստոր արդիւնքը ան ըլլայ որ կեդրո
նական ընկերութիւն մը բանան , որ

իրենց եկամտից երրորդ մասը նոյն

ընկերութեան նպատտեն ամեն տարի

և երեւելի անձանց մէջն ալ բաժա
նորդագրութիւն բացուի , որով կեդ
րոնական ընկերութիւնը կը հարստա
նայ . կեդրոնական ընկերութեան ան
դամ կրնան ընտրուիլ միայն , խորհող

և միանգամայն ուսումնական ան
ձիւր , ազբատ ուսումնականներն ալ

ձիւր , ազբատ ուսումնականներն ալ

ձիւր , ազբատ ուսումնականներն ալ

առանց բաժանորդագիրն վճարելու
 ընդունիլ ընկերութեան մէջ. ընկե-
 րութիւնը այս ստակներովը կրնայ
 ունենալ Պօլսոյ մէջ կեդրոնական գրա-
 րոց մը, իւր խնամացը տակ հարիւր
 մանկաի պատուարներով՝ երկրագոր-
 ծութեան, վաճառականութեան և
 ուրիշ կարևոր ուսմանց ճաշակը ա-
 նոնց տալէ ետքը կը տեսնաս որ տա-
 սը տարուայ մէջ ազգը նոր կենդա-
 նութիւն մը կը զգայ ու իր վիճակը
 կը շտկուի :

Պանդուխտը Խորենեան դպրոցի
 մէջ առանձնացած՝ երբ այս անցքերը
 գրի կ'առնէր, յանկարծ իւր սենե-
 կին դուռը բացուեցաւ ու իր նման
 ցաւակից մը որ Տիրացու Աւքսան
 Վրիգորեանն է ներս մտաւ, դեռ
 կը գրէք . . . հարցուց :

Պան. Ի՞նչ կը գրեմ, կամ ի՞նչ տե-
 ղեկութիւն ունիք գրուածներուն
 վրան :

Աւք. Կարծես թէ գաղանի է .
 անցեալ երեկոյ որ հրամանքնիդ հոս
 չէիք գրութիւնը աչքէ անցուցի, ո-
 րուն մէջ թշուառութիւն մը նկա-
 րագրուած էր որ քոյ մարմինդ ճա-

րակողն է. բայց շատ բաներ պատ-
 մուած չ'է :

Պան. Ի՞նչ բաներ կամ ի՞նչ գի-
 տէք ինձի նկատմամբ :

Աւք. Պօլսոյ մէջ բանտարկու-
 թիւնդ, — Լորիս Աէլիքեանէն առ
 Յովհաննէս պէյ Տատեանը ուղղուած
 նամակէն յառաջ եկած դատապար-
 տութիւնը, — Օմիւռնիոյ մէջ Սա-
 մախիացի Տէր Յակոբ Պալապանեա-
 նի լրացած բարերարութիւնը, — Իւրի-
 ոյ Յովհաննէս աղայ Բիւրքճիանօֆի
 աղդասիրական եռանդը, — Կրուտա-
 ղէմայ միաբանութեան քեզի դէմ ու-
 նեցած ամարդօրէն շարժումները, Ա-
 ղեքսանդրիայ պատուարուիլը, — Աք-
 գային Ս. Փրկչեան հիւանդանոցին
 վիճակը, — վերջապէս շատ բաներ, որ
 րոնք ինձի պատմած ես :

Պան. Այո՛, կան պիտանի տեղե-
 կութիւններ, որոնք ՚ի լոյս կ'ընծայ
 ու ին ուրիշ հատորներով, եթէ այ-
 պոտի մասը ընթերցասէր հասարակ-
 կութեան կողմէն քաջալերուի, որո-
 կը պարծենայ թշուառ մը և ինքը զին-
 քը անձնուէր կացութեան մէջ պս-
 հելու կ'աշխատի :

ՎԵՐՋ ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍԻ

